

Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας

Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης Φλώρινας

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών: Επιστήμες της αγωγής- Θεωρητικές,
ερευνητικές και διδακτικές προσεγγίσεις στην ιστορία και στην τοπική ιστορία

Δήμητρα Ι. Βλάχου

**Τα παιδιά του Εμφυλίου Πολέμου στην Αιτωλοακαρνανία
μέσα από τη δράση της οργάνωσης «Αμερικανική Περίθαλψη
Πολεμοπαθών Παιδιών»**

Επόπτης καθηγητής: Στράτος Ν. Δορδανάς

Φλώρινα 2020

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	4
 ΕΙΣΑΓΩΓΗ	
ΌΨΕΙΣ ΤΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ Η ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΕΩΣ ΤΟ 1974.....	9
α) Η Αιτωλοακαρνανία (1940- 1950).....	16
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ	
ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ ΤΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ: ΜΟΡΦΕΣ ΠΡΟΝΟΙΑΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΕΜΦΥΛΙΟ ΩΣ ΤΗ ΜΕΤΕΜΦΥΛΙΑΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ.....	25
α) Η μετακίνηση παιδιών από τον ΔΣΕ.....	26
β) Η Βασιλική Πρόνοια.....	28
γ) Μετεμφυλιακές μορφές πρόνοιας.....	36
δ) Η Παιδόπολη Αργινίου.....	37
ε) Ιδρυματική περίθαλψη στην Αιτωλοακαρνανία: εθνικά και ιδιωτικά ιδρύματα.....	40
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ	
Η ΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ «ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΠΕΡΙΘΑΛΨΗ ΠΟΛΕΜΟΠΑΘΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ».....	43
α) Εισαγωγικά.....	43
β) Η «Αμερικανική Περίθαλψη Πολεμοπαθών Παιδιών» στην Ελλάδα.....	47
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ	
ΤΟ ΑΡΧΕΙΑΚΟ ΥΛΙΚΟ ΤΗΣ «ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗΣ ΠΕΡΙΘΑΛΨΗΣ ΠΟΛΕΜΟΠΑΘΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ» ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑ.....	51
α) Η παρουσίαση του αρχείου και της σχετικής έρευνας.....	51

β) Η περιγραφή των ατομικών φακέλων παιδιών.....	53
γ) Η περιγραφή του μηχανισμού ένταξης ενός παιδιού στο πρόγραμμα.....	60
δ) Ανάλυση στοιχείων που προκύπτουν από τη μελέτη του αρχειακού υλικού.....	61
ε) Τα γράμματα των θετών γονέων.....	71
στ) Οι απορριφθέντες.....	80
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	86
ΠΗΓΕΣ.....	91
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	98

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος (1946-1949) είναι αδιαμφισβήτητα ένα από τα σημαντικότερα γεγονότα του 20^{ου} αιώνα, που σημάδεψε και καθόρισε σε ένα μεγάλο βαθμό την πορεία της χώρας. Πρόκειται για γεγονός που δίχασε και απασχόλησε την ελληνική κοινή γνώμη για δεκαετίες, καθώς και πολλούς Έλληνες και ξένους ιστορικούς, που με τις έρευνές τους συνεισέφεραν στην κατανόηση όσων συνέβησαν, όταν η χώρα βυθίστηκε στη δίνη του Εμφυλίου Πολέμου. Στο πλαίσιο της προβληματικής γύρω από τη συγκεκριμένη ιστορική περίοδο και ειδικότερα για τα γεγονότα που αφορούν την περιοχή της Αιτωλοακαρνανίας, η παρούσα εργασία στοχεύει στη μελέτη του ζητήματος των παιδιών, που ως θύματα των πολεμικών συγκρούσεων λειτούργησαν ως επίδικο εργαλείο πολιτικής εκμετάλλευσης αλλά και αποδέκτες διαφόρων μορφών πρόνοιας.

Η ενασχόληση με το συγκεκριμένο θέμα πηγάζει από την απουσία μιας μελέτης για την Αιτωλοακαρνανία που να καταγράφει και να αναλύει με τρόπο συστηματικό το ζήτημα των παιδιών του Εμφυλίου Πολέμου στην περιοχή, τις μορφές πρόνοιας που τους παρασχέθηκαν και τους αρμόδιους φορείς που ενεπλάκησαν, σε ένα χρονικό διάστημα που εκτείνεται από το τέλος του Εμφυλίου Πολέμου και συνεχίζει μέχρι τη δεκαετία του '70. Από τη βιβλιογραφική ανασκόπηση διαπιστώθηκε πως αφενός έχει μελετηθεί σε έναν μικρό βαθμό η χρονική περίοδος του Εμφυλίου στην ευρύτερη περιοχή της Αιτωλοακαρνανίας, αφετέρου όμως πως μέχρι σήμερα δεν έχουν διερευνηθεί σε βάθος οι όψεις της «Αμερικανικής Περίθαλψης Πολεμοπαθών Παιδιών» από την περίοδο του Εμφυλίου ως την εποχή της στρατιωτικής δικτατορίας στην Ελλάδα (1967- 1974). Ενδιαφέρον παρουσίασε και η συνεξέταση της συνολικής μέριμνας για τα παιδιά, κυρίως μέσω του θεσμού της Βασιλικής Πρόνοιας και των Παιδοπόλεων, προκειμένου να οδηγήσει σε συσχετισμούς με τα κριτήρια επιλογής των παιδιών και να αναδείξει την πολιτική κοινωνικής πρόνοιας που ακολουθήθηκε. Πέρα όμως από την ανάδειξη πτυχών της τοπικής ιστορίας που μέχρι σήμερα η τοπική κοινωνία, άλλοτε συνειδητά και άλλοτε ασυνείδητα, αδρανοποίησε από τη συλλογική μνήμη, αφορμή για την ενασχόληση με το εν λόγω θέμα αποτέλεσαν οι οικογενειακές διηγήσεις καθώς και η ιδιότητα της γράφουσας ως εκπαιδευτικού και η ενασχόλησή της με ζητήματα που αφορούν παιδιά.

Υπήρξε λοιπόν ανάγκη σοβαρής μελέτης του ζητήματος στην εν λόγω περιοχή, προκειμένου να αποτυπωθεί το είδος της βοήθειας, τα ιδεολογικά, κοινωνικά και πολιτικά κριτήρια επιλογής των παιδιών που έλαβαν κάποιου είδους περίθαλψη σε συνάφεια πάντα με ιστορικά γεγονότα της περιόδου: ποιες ήταν οι βασικές μορφές πρόνοιας που παρασχέθηκαν

στα παιδιά του νομού; Τι είδους βοήθεια παρέχονταν στα παιδιά και τις οικογένειές τους από το πρόγραμμα της «Αμερικανικής Περίθαλψης Πολεμοπαθών Παιδιών»; Από ποιες περιοχές του νομού προέρχονταν οι περισσότεροι ευνοούμενοι του προγράμματος; Με ποια κριτήρια απορρίπτονταν παιδιά από το πρόγραμμα και αν αυτό είχε κάποια σχέση με τη δράση των γονέων τους στον Εμφύλιο; Ποιο ήταν το περιεχόμενο της αλληλογραφίας με τους θετούς γονείς; Προκύπτει ζήτημα λογοκρισίας σε όσα έγραφαν οι θετοί γονείς; Υπάρχουν αναφορές στην αλληλογραφία σε ιστορικά γεγονότα της περιόδου που εξετάζεται; Πέρα από την επικοινωνία τους με τα παιδιά, υπήρχε πραγματική επαφή; Ποια ήταν η διάρκεια του προγράμματος και ποιοι οι μηχανισμοί ελέγχου του;

Προκειμένου να δοθούν απαντήσεις στους παραπάνω προβληματισμούς και ταυτόχρονα ερευνητικά ερωτήματα χρειάστηκε να διεξαχθεί έρευνα σε ευρύ φάσμα πρωτογενών και δευτερογενών πηγών. Η έρευνα αρχικά στράφηκε στην αναζήτηση του απαραίτητου πρωτογενούς υλικού για την Αιτωλοακαρνανία, όπου και εντοπίστηκε πλούσιο αρχειακό υλικό σχετικό με την περίοδο του Εμφυλίου Πολέμου και της μετεμφυλιακής περιόδου. Συγκεκριμένα, το πρώτο και σημαντικότερο αρχείο είναι τα Γενικά Αρχεία του Κράτους Αιτωλοακαρνανίας που βρίσκονται στο Μεσολόγγι. Εκεί εντοπίστηκαν αρχεία που αφορούσαν την παιδική προστασία από την περίοδο του Εμφυλίου Πολέμου (1946-1949) ως και το τέλος της στρατιωτικής δικτατορίας (1967- 1974), το πρόγραμμα της «Αμερικανικής Περίθαλψης Πολεμοπαθών Παιδιών» καθώς και την ιδρυματική περίθαλψη που παρασχέθηκε στα παιδιά. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσίασαν οι φάκελοι αλληλογραφίας της Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου με την «Αμερικανική Περίθαλψη Πολεμοπαθών Παιδιών», οι φάκελοι παιδιών ενταγμένων στο πρόγραμμα και απορριφθέντων, καθώς αποκάλυπταν τη λειτουργία του προγράμματος, τις κοινωνικές ομάδες που εντάσσονταν σε αυτό, αλλά και γενικότερες πληροφορίες για την εκπαίδευση και την οικονομία της μετεμφυλιακής περιόδου. Το εν λόγω υλικό ήταν ταξινομημένο και απόλυτα προσβάσιμο στον ερευνητή, προκειμένου να καταγραφεί, να αποδελτιωθεί και να μελετηθεί, σεβόμενος πάντα τους περιορισμούς των προσωπικών δεδομένων. Ο ερευνητής μπορεί να κρατήσει σημειώσεις, να φωτοτυπήσει και να φωτογραφίσει έγγραφα, έτσι ώστε η μελέτη και επεξεργασία του υλικού να είναι εφικτή σε όλη τη διάρκεια της έρευνας και της συγγραφής της και να μπορεί να ανατρέξει σε αυτό, οποιαδήποτε στιγμή το κρίνει απαραίτητο.

Το αρχείο των τέως Βασιλικών Ανακτόρων που απόκειται στη Κεντρική Υπηρεσία των Γενικών Αρχείων του Κράτους στην Αθήνα, προσέφερε ανάλογες πληροφορίες για το ζήτημα των παιδιών του Εμφυλίου και τη μεταπολεμική περίοδο. Συγκεκριμένα οι φάκελοι που

αφορούσαν τις Παιδοπόλεις και το «Foster Parents Plan»(Αμερικανική Περίθαλψης Πολεμοπαθών Παιδιών), προσέθεσαν πληροφορίες γενικές για τις δομές και τα προγράμματα καθώς και ειδικότερες για το νομό Αιτωλοακαρνανίας.

Απαραίτητο συμπλήρωμα του πρωτογενούς υλικού αποτέλεσε και η συγκέντρωση της βιβλιογραφίας. Εκτός από την τεράστια βιβλιογραφία ειδικά για τον Εμφύλιο και συνολικότερα για τη δεκαετία του '40, αναζητήθηκαν βιβλία που αναφέρονται ιδιαίτερα στον Εμφύλιο στην Αιτωλοακαρνανία, η πλειοψηφία των οποίων εντοπίστηκε στην Παπαστράτειο Δημοτική Βιβλιοθήκη Αγρινίου. Επίσης, αξιοποιήθηκαν βιβλία τοπικής βιβλιογραφικής παραγωγής, που αναφέρονται αποσπασματικά ή εξ ολοκλήρου στο ζήτημα που εξετάζεται φωτίζοντας πτυχές της ιστορίας της περιοχής. Ασφαλώς, πολλά από τα βιβλία που αναφέρονται στην περίοδο του Εμφυλίου καθώς και στο ζήτημα των παιδιών αποκαλύπτουν τις πολιτικές προτιμήσεις των συγγραφέων τους και φέρουν έντονα τα «σημάδια» της πόλωσης και του διχασμού. Πρόκειται κυρίως για απομνημονεύματα στελεχών του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, του ΔΣΕ, καθώς και αξιωματικών της Χωροφυλακής και του Στρατού. Από την άλλη πλευρά, μελέτες παλαιότερων και νεότερων ιστορικών συμβάλλουν σημαντικά στην κατανόηση των ζητημάτων της εποχής, ωθούμενοι από την ανάγκη για αναζήτηση και προσέγγιση της αντικειμενικής αλήθειας, όσο αυτό είναι εφικτό.

Σε μια προσπάθεια κριτικής αποτίμησης της βιβλιογραφίας, καταλήγει κανείς στο συμπέρασμα ότι οι αναφορές σχετικά με την Κατοχή, την Αντίσταση και τον Εμφύλιο στη χώρα περιορίζονται κυρίως σε πραγματολογικού τύπου αποτυπώσεις κατά τις δεκαετίες 1940-1970 και ιδεολογικά έντονα φορτισμένες στις περισσότερες των περιπτώσεων, ενώ πιο εμπειρισταωμένες μελέτες με κοινωνικές και πολιτικές διαστάσεις προσφέρονται από τη δεκαετία του 1980 και έπειτα. Ελλειμματική παραμένει η βιβλιογραφία που αφορά την τοπική ιστορία της περιόδου του Εμφυλίου και της μετεμφυλιακής περιόδου. Και ενώ τα γεγονότα αυτής της περιόδου, καθώς και στοιχεία της πρόνοιας των παιδιών μπορεί να θίγονται στις διάφορες μελέτες, εντελώς ελλιπής εμφανίζεται η βιβλιογραφία σχετικά με τη δράση της «Αμερικανικής Περίθαλψης Πολεμοπαθών Παιδιών» στην Ελλάδα. Όσον αφορά την Οργάνωση, υπάρχουν ελάχιστες και αποσπασματικές αναφορές για τη δράση και τον τρόπο λειτουργίας της, γεγονός που κατέστησε δύσκολη τη συγκέντρωση αξιοποιήσιμου υλικού.

Η εργασία χωρίζεται σε τρία κεφάλαια, περιλαμβάνοντας τόσο το θεωρητικό όσο και το ερευνητικό κομμάτι. Στην αρχή, παρατίθεται η προβληματική που θα απασχολήσει την

έρευνα και ακολουθεί η ιστορική αναδρομή του φαινομένου: η αναφορά στο συγκεκριμένο και την ιστορία της Κατοχής, του Εμφυλίου και των μετεμφυλιακών ετών. Επιχειρείται έτσι να τεθεί το ευρύτερο πλαίσιο μέσα στο οποίο εκτυλίχθηκαν τα υπό εξέταση γεγονότα, αλλά και να προσεγγιστούν εν συντομία βασικά φαινόμενα, που θα απασχολήσουν στη συνέχεια την έρευνα. Επειδή το ζητούμενο στην παρούσα εργασία είναι η τοπική διάσταση, αφιερώνεται μέρος της σχετικά με την Κατοχή και τον Εμφύλιο στην Αιτωλοακαρνανία, όπου αναφέρονται σημαντικά γεγονότα και η δράση ένοπλων ομάδων σε ολόκληρο το νομό.

Στο πρώτο κεφάλαιο με τίτλο «Τα παιδιά του Εμφυλίου Πολέμου: μορφές πρόνοιας από τα χρόνια του Εμφυλίου ως τη μεταπολεμική περίοδο» η εργασία επικεντρώνεται στο ζήτημα των παιδιών, τις πρωτοβουλίες που λήφθηκαν για τη σωτηρία τους, καθώς και τους οργανισμούς κοινωνικής πρόνοιας και τα φιλανθρωπικά ιδρύματα που ενεργοποιήθηκαν για την προστασία τους κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου και μετεμφυλιακά. Ιδιαίτερα, παρουσιάζονται όψεις της μέριμνας για τα παιδιά από τα δύο αντιμαχόμενα στρατόπεδα (κομμουνιστές- εθνικόφρονες), καθώς και ο αμερικανικός παράγοντας και η συμβολή του. Φωτίζεται ο έρανος «Πρόνοια Βορείων Επαρχιών Ελλάδος» με κεντρικό πρόσωπο τη βασίλισσα, ο θεσμός των Παιδοπόλεων, η λειτουργία τους και οι κυριότερες από αυτές. Ειδικότερα, επιμένοντας στο χώρο της Αιτωλοακαρνανίας, επιδιώκεται να αναδειχτούν/μελετηθούν ιδρύματα δημόσια και ιδιωτικά που αποτέλεσαν φορείς πρόνοιας για τα παιδιά του νομού. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στην Παιδόπολη του «Σωτήρος» Αγρινίου, ένα τόπο «αμνησίας» τόσο λόγω της καταστροφής του αρχείου της, όσο και της «λήθης» των κατοίκων της πόλης.

Στο δεύτερο κεφάλαιο της εργασίας που τιτλοφορείται «Η δράση της οργάνωσης ‘Αμερικανική Περίθαλψη Πολεμοπαθών Παιδιών’», παρουσιάζεται αναλυτικά η φιλανθρωπική οργάνωση «Foster Parents Plan» ή αλλιώς «Αμερικανική Περίθαλψη Πολεμοπαθών Παιδιών». Συγκεκριμένα, γίνεται αναφορά στη δράση της οργάνωσης που αποτέλεσε αρωγό στην περίθαλψη των παιδιών κατά τη μεταπολεμική περίοδο στην Ελλάδα και κυρίως στο Αγρίνιο. Γίνεται μια προσπάθεια καταγραφής στοιχείων που αφορούν την ίδρυση, τη δράση και τους σκοπούς της οργάνωσης, με στόχο να αναδειχθεί το έργο της σε παγκόσμιο επίπεδο και ιδιαίτερα οι τομείς δράσης της στο ελληνικό κράτος, μη παραβλέποντας το γεγονός ότι εντάσσονταν στο πλαίσιο της αμερικανικής βοήθειας που εκείνο λάμβανε.

Το τρίτο κεφάλαιο με τίτλο «Αρχαικό υλικό της 'Αμερικανικής Περίθαλψης Πολεμοπαθών Παιδιών' στην Αιτωλοακαρνανία» επικεντρώνεται στην έρευνα που έλαβε χώρα και κυρίως στην επεξεργασία των φακέλων των ενταγμένων αλλά και απορριφθέντων παιδιών στο πρόγραμμα «Αμερικανική Περίθαλψη Πολεμοπαθών Παιδιών» στην Αιτωλοακαρνανία το διάστημα 1958-1968. Η ένταξη παιδιών στο πρόγραμμα θεωρήθηκε σωτήρια για πλήθος παιδιών που υπέφεραν από υποσιτισμό, αλλά και έλλειπαν τα απαραίτητα για την κάλυψη των στοιχειωδών αναγκών και της εκπαίδευσής τους. Από την άλλη, όπως συνέβη και με τα υπόλοιπα προγράμματα και δομές για τα παιδιά στα χρόνια του Εμφυλίου και μετέπειτα, την επιλογή παιδιών συνόδευσαν φαινόμενα κατηγοριοποίησης με βάση τα πολιτικά φρονήματα των γονέων και τη δράση τους στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο (Κατοχή) και κυρίως στον Εμφύλιο. Τέλος, μετά την παράθεση των πηγών, ακολουθεί το παράρτημα που περιλαμβάνει έγγραφα προερχόμενα από τους φακέλους των παιδιών, καθώς και φωτογραφικό υλικό από τα ΓΑΚ Αθηνών, που αφορούν το πρόγραμμα, όπως παρουσιάστηκε στον διεθνή Τύπο της εποχής.

Κατά τη διάρκεια της ενασχόλησής μου με το θέμα και συγγραφής της εργασίας δέχτηκα τη βοήθεια και την υποστήριξη φίλων, συγγενών και καθηγητών. Καταρχήν θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επόπτη καθηγητή μου Στράτο Δορδανά, τόσο για την προτροπή του να μελετήσω το ζήτημα των παιδιών του Εμφυλίου Πολέμου στην Αιτωλοακαρνανία, όσο για την έμπρακτη υποστήριξη και επιστημονική καθοδήγησή του. Πολύτιμη ήταν η συνδρομή του δασκάλου μου Σπύρου Αδάμη, που μου μεταλαμπάδευσε την αγάπη για την Ιστορία και με κατατόπισε στην τοπική βιβλιογραφία και στα γεγονότα αναφορικά με τον Εμφύλιο στην Αιτωλοακαρνανία. Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω την Μαρία Μπακαδήμα από τα ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας για τη βοήθεια που μου παρείχε, καθώς και την Τασούλα Βερβενιώτη για τις πολύτιμες πληροφορίες σχετικές με το θέμα. Πολλές ευχαριστίες χρωστάω στην οικογένειά μου, που χωρίς τη δική τους συμπαράσταση και την αγάπη τους, δεν θα είχα καταφέρει τίποτα από όσα έχω πετύχει μέχρι σήμερα. Τέλος, θα ήθελα να αφιερώσω αυτή την εργασία στους παππούδες μου, των οποίων οι διηγήσεις αποτέλεσαν το έναυσμα της ενασχόλησής μου με την Ιστορία.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΟΥΦΕΙΣ ΤΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ Η ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΕΩΣ ΤΟ 1974

Η είσοδος της Ελλάδας στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο τον Οκτώβριο του 1940, υπήρξε καθοριστική. Ο ελληνοϊταλικός πόλεμος και στη συνέχεια η γερμανική εισβολή στην Ελλάδα, προκάλεσαν πολιτική κρίση και ανθρώπινη τραγωδία. Η περίοδος της Κατοχής που ακολούθησε ήταν και η πιο τραγική, καθώς ενέτεινε τα φαινόμενα υποσιτισμού, ανθρώπινης αδιαφορίας για την ανθρώπινη ζωή εκ μέρους των στρατευμάτων Κατοχής και του θανάτου. Ως αποτέλεσμα, η αγροτική ανάπτυξη, το εμπόριο και η παραγωγή μειώθηκαν, ενώ χιλιάδες άνθρωποι έμειναν άστεγοι ή αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τις εστίες τους. Ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος (1940-1944) όπως και μια σειρά πολέμων, που έχουν την απαρχή τους στον Εθνικό Διχασμό (1915-1917) και τη μικρασιατική εκστρατεία (1919-1922), εξοκείωσαν τον ελληνικό πληθυσμό με τα όπλα και τη βία και τον διαίρεσαν, σε επίπεδο πολιτικό, σε οπαδούς της Δεξιάς και της Αριστεράς.¹

Αποτέλεσμα όλων αυτών, ήταν η κατάσταση πώλωσης στην οποία βρέθηκε η χώρα και η οποία εντάθηκε με τα Δεκεμβριανά (3 Δεκεμβρίου 1944) και τη συμφωνία της Βάρκιζας (12 Φεβρουαρίου 1945). Πρόκειται για γεγονότα που ενέτειναν τη «μακρά διαμάχη» που ξεκίνησε με τις πρώτες συγκρούσεις μεταξύ των αντιστασιακών οργανώσεων την περίοδο της Κατοχής. Έτσι, η αιματοχυσία, ο φόβος, η καταπίεση τόσων ετών πέρασαν από την «κόκκινη τρομοκρατία» του 1943-1944, στα Δεκεμβριανά, στη «λευκή τρομοκρατία», για να καταλήξουν στην ένοπλη αναμέτρηση του 1946-1949. Ο Εμφύλιος στην Ελλάδα ήταν απότοκος των κοινωνικών και πολιτικών εξελίξεων του Μεσοπολέμου, αν και έχει τις ρίζες του στον διχασμό του έθνους κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Όπως κάθε πόλεμος, έτσι και ο ελληνικός Εμφύλιος στοίχισε τη ζωή σε χιλιάδες ανθρώπους και δίχασε τον ελληνικό λαό σε κομμουνιστές «συμμορίτες» και εθνικόφρονες. Αναμφίβολα, ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος, η περίοδος της Κατοχής και της Αντίστασης λειτούργησαν καταλυτικά σε όσα επακολούθησαν και μορφοποίησαν τα δύο αντίπαλα στρατόπεδα του Εμφυλίου.²

¹ Στάθης Ν. Καλύβας, Νίκος Μαραντζίδης, *Εμφύλια πάθη: 23 ερωτήσεις και απαντήσεις για τον εμφύλιο*, α' έκδ., Εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2015, σσ. 78-83.

² Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του ελληνικού εμφυλίου πολέμου, 1946-1949*, τόμ. 1^{ος}, γ' έκδ., Εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2001, σσ. 51-52.

Ο προσδιορισμός του χρονικού πλαισίου διεξαγωγής του Εμφυλίου συνάντησε αρκετές δυσκολίες, καθώς ανάλογα με την αφήγηση ηττημένων ή νικητών διαφοροποιούνταν. Από τη Μεταπολίτευση και έπειτα ο Εμφύλιος τοποθετήθηκε χρονικά στο 1946 και συγκεκριμένα την 31^η Μαρτίου του 1946 και τα γεγονότα στο Λιτόχωρο. Ειδικότερα, μόλις το 1982 και με το νόμο 1285/1982 αναγνωρίστηκε η Εθνική Αντίσταση για το διάστημα 1941-1944 και στη συνέχεια, στις 18 Σεπτεμβρίου 1989, με το νόμο 1863, ψηφίστηκε η «άρση των συνεπειών του εμφυλίου πολέμου 1944-1949» και αντικαταστάθηκαν οι όροι «συμμοριτοπόλεμος» και «συμμορίες» με τους αντίστοιχους «Εμφύλιος Πόλεμος» και «Δημοκρατικός Στρατός». ³

Τόσο οι εκλογές της 31^{ης} Μαρτίου 1946, όσο και το δημοψήφισμα του ίδιου έτους, τα προηγηθέντα Δεκεμβριανά και η συμφωνία της Βάρκιζας οδήγησαν σε πόλωση και ενίσχυσαν τα δύο άκρα του πολιτικού φάσματος, καθώς έδωσαν και στο ΚΚΕ την αφορμή που αναζητούσε προκειμένου να οδηγηθεί στην ολοκληρωτική σύγκρουση.⁴ Στην ύπαιθρο οι συγκρούσεις ανταρτών και παρακρατικών εντάθηκαν, με αποτέλεσμα η κυβέρνηση να προχωρήσει στις 18 Ιουνίου 1946 στο Γ΄ Ψήφισμα και την ποινικοποίηση της παρακίνησης σε εξέγερση, της συμμετοχής σε παραστρατιωτικές ομάδες και την εμπλοκή σε «αντεθνικές» ομάδες σε βάρος της εθνικής ακεραιότητας. Επιπλέον, στα έκτακτα μέτρα που όριζε το ψήφισμα ήταν και η κατάργηση της ελευθεροτυπίας και του οικογενειακού ασύλου, η απαγόρευση απεργιακών κινητοποιήσεων, καθώς και η αντικατάσταση των τακτικών δικαστηρίων από τα έκτακτα στρατοδικεία. Από το σημείο αυτό και έπειτα ξεκίνησαν οι μαζικές διώξεις των κομμουνιστών, καθώς και κάθε ύποπτου για αριστερά ή δημοκρατικά φρονήματα.⁵

Το κλίμα τρομοκρατίας που εγκαθιδρύθηκε με τις διώξεις και την εφαρμογή του Γ΄ Ψηφίσματος και η διαφυγή παλιών αντιστασιακών στα βουνά, συνέβαλε στη δημιουργία του Δημοκρατικού Στρατού της Ελλάδας στις 27 Δεκεμβρίου 1946 και στη συνέχεια της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης της Ελεύθερης Ελλάδας στις 24 Δεκεμβρίου 1947. Αρχικά, ο ΔΣΕ ακολούθησε την πρότερη εμπειρία του ΕΛΑΣ στην Κατοχή και οργάνωσε αρχηγεία σε επαρχιακές περιοχές και έπειτα κάλυψε μεγαλύτερες περιφέρειες σχηματίζοντας έτσι τα αρχηγεία Πελοποννήσου, Ρούμελης, κεντρικής και δυτικής Μακεδονίας, Θεσσαλίας, Ηπείρου και ανατολικής Μακεδονίας. Λειτουργούσε ως αντάρτικος στρατός εξαιτίας του προβληματικού ανεφοδιασμού του και του εξοπλισμού του. Υπήρχαν ελλείψεις σε βαρέα

³ Καλύβας, Μαραντζίδης, *ό.π.*, σσ. 48-55.

⁴ Καλύβας, Μαραντζίδης, *ό.π.*, σσ. 342-343.

⁵ Μαργαρίτης, *ό.π.*, σσ. 158-165.

όπλα, αφού όσα κατείχε προέρχονταν από την περίοδο της Κατοχής.⁶ Όπως όλοι οι διωκόμενοι αριστεροί πολίτες βρήκαν διέξοδο στα όπλα, έτσι και ο ΔΣΕ επέλεξε την ίδια διέξοδο και απέκτησε ένα εργαλείο πολέμου. Όλη η λειτουργία του ελέγχονταν από την ηγεσία του ΚΚΕ μετατρέποντας τον σε ένα είδος τακτικού στρατού που εγγυούνταν μια νέα δημοκρατική τάξη και στεκόταν απέναντι στην προπαγάνδα της άλλης πλευράς.⁷ Οι δυνάμεις του αρχικά υπολογίζονταν στους τέσσερις χιλιάδες μαχητές, ενώ μέχρι το 1949 όσοι βρέθηκαν στις γραμμές του ΔΣΕ υπό διάφορες ιδιότητες άγγιζαν τους εκατό χιλιάδες, με την ηγεσία να επιθυμεί αύξησή τους, αλλά την έλλειψη εφοδίων και εφεδρειών να αποτελεί τροχοπέδη στην πραγματοποίησή της. Όσο αφορά τη στρατολόγηση, από τα μέσα του 1947 και έπειτα είχε πάρει βίαιη μορφή και γινόταν άτακτα με εισβολές σε χωριά και τόπους συγκέντρωσης, ενώ πλέον δεν αφορούσε μόνο άντρες αλλά γυναίκες και έφηβους.⁸

Στον αντίποδα, την αντιμετώπιση των ανταρτών αρχικά ανέλαβε η Χωροφυλακή και οι παραστρατιωτικές ομάδες, που ως υποκατάστατα του κρατικού μηχανισμού, εξαπέλυαν επιθέσεις κατά της Αριστεράς από τη συμφωνία της Βάρκιζας και έπειτα. Σταδιακά, όσο ο Εμφύλιος συνεχιζόταν, ο κρατικός μηχανισμός ανέλαβε το έργο της Χωροφυλακής, ενώ οι παραστρατιωτικές ομάδες συνέχισαν τη δράση τους και μετά το 1947 διαλύθηκαν, ώστε να δημιουργηθούν τα Τάγματα Εθνοφυλακής.⁹

Αμέσως μετά την Απελευθέρωση και τα Δεκεμβριανά έγινε η απόπειρα συγκρότησης σωμάτων Εθνοφυλακής και Χωροφυλακής με στόχο τη διαφύλαξη της δημόσιας τάξης. Η στελέχωση αυτών των ταγμάτων γινόταν με άνδρες παλαιότερων κλάσεων, προκειμένου να αποφευχθεί η εκπαίδευσή τους και αξιωματικούς που κατά τη διάρκεια της Κατοχής δεν εντάχθηκαν σε οργανώσεις της Αντίστασης και των Ταγμάτων Ασφαλείας. Από το Μάρτιο του 1946, οι δυνάμεις της Εθνοφυλακής επεκτάθηκαν, δημιουργώντας τις προϋποθέσεις μετεξέλιξής της σε στρατό. Η Χωροφυλακή αμέσως μετά το Γ Ψήφισμα, βρέθηκε απέναντι στα τμήματα του Δημοκρατικού Στρατού, διαδραματίζοντας σημαντικό ρόλο στην αρχή και στο τέλος του Εμφυλίου, λόγω της αδυναμίας συντονισμού και συνεργασίας με τις υπόλοιπες

⁶ Ψηφιακό αρχείο των Αρχείων Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας [στο εξής ΑΣΚΙ], *Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος (1946-1949). Ιστορία και δράση του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας μέσα από τις συλλογές των ΑΣΚΙ*, προσβάσιμο στο: http://62.103.28.111/ds/ds_archive.asp [ημερομηνία ανάκτησης: 17 Απριλίου 2020].

⁷ Μαργαρίτης, *ό.π.*, σσ. 268-270.

⁸ Καλύβας, Μαραντζίδης, *ό.π.*, σσ. 414-420.

⁹ Πολυμέρης Βόγλης, «Η βία του πολέμου: Ελλάδα, 1941-1949», Διεθνές Συνέδριο Πανεπιστημίου Αιγαίου με θέμα: «Θεωρήσεις του πολιτικού στην ελληνική κοινωνία: Απολογισμός και προοπτικές της έρευνας στην κοινωνική ανθρωπολογία και την ιστορία», Μυτιλήνη 2007 στο: <https://greekcivilwar.wordpress.com/2017/07/05/gcw-1392/> [ημερομηνία ανάκτησης: 17 Απριλίου 2020].

μονάδες του στρατού. Σημαντική ήταν και η στενή συνεργασία της με τις παραστρατιωτικές οργανώσεις της άκρας Δεξιάς, αφού ο στόχος και οι επιδιώξεις ήταν κοινές.¹⁰

Το φθινόπωρο του 1946, οι ένοπλες ακροδεξιές παρακρατικές συμμορίες της ελληνικής υπαίθρου ενισχύθηκαν με τη συγκρότηση των Μονάδων Ασφαλείας Υπαίθρου (ΜΑΥ) και των Μονάδων Αποσπασμάτων Διώξεων (ΜΑΔ). Οι ομάδες αυτές βρισκόταν κάτω από το έλεγχο του Γενικού Επιτελείου Στρατού και έργο τους ήταν η ενίσχυση της Χωροφυλακής και του στρατού και η εξασφάλιση της ασφάλειας κατοικημένων περιοχών από τις επιδρομές «συμμοριτών». Οι ΜΑΥ(δες) συγκροτούνταν από τοπικούς φορείς και οργανώσεις, που πέρα από την αποτροπή κάθε κομμουνιστικής δράσης σε μια περιοχή, ήταν αρμόδιες για τον έλεγχο των φρονημάτων και χρησιμοποιούνταν από τις αρχές ως πληροφοριοδότες, οδηγοί ή ως τοπικές εφεδρείες. Αποδείχθηκαν αποτελεσματικές οι ένοπλες αυτές ομάδες στην καταδίωξη ανταρτών σε μικρή κλίμακα, καθώς γνώριζαν καλά την περιοχή και την κοινωνία σε τοπικό επίπεδο και σε ορισμένες περιπτώσεις λειτουργούσαν ως κυνηγοί κεφαλών, αφού λάμβαναν χρηματικά ποσά ως αμοιβές για την αιχμαλωσία ή την εξόντωσή τους. Ωστόσο, η μαχητική τους αξία ήταν ιδιαίτερα μικρή, καθώς δεν διέθεταν οργάνωση και πειθαρχία στη μάχη. Η συμβολή των μελών των ΜΑΥ, σε μια κοινωνία που αποδεχόταν την επιβολή μέσω της δύναμης των όπλων, είχε ως αποτέλεσμα την απόκτηση ειδικών προνομίων που αφορούσαν την οικονομική τους θέση, την εξουσία τους και βελτιώναν τη θέση τους απέναντι στους συγχωριανούς τους. Η εξουσία αυτή τους έδωσε τη δυνατότητα σε πολλές περιπτώσεις να εφαρμόσουν πρακτικές βίας, να οδηγήσουν ανθρώπους στα στρατοδικεία υπό την ανοχή των κρατικών αρχών. Αντίθετα, οι ΜΑΔ έμοιαζαν περισσότερο με μονάδες του στρατού, καθώς πειθαρχούσαν σε κανόνες και διαταγές και αρκετά από τα μέλη τους ήταν αξιωματικοί ή υπαξιωματικοί της εφεδρείας ή ήταν ακόμα εν ενεργεία. Δυνάμεις των ΜΑΔ έδρασαν κυρίως στην Ήπειρο, πολλοί από τους οποίους ήταν οπαδοί του ΕΔΕΣ, στη Μακεδονία με μέλη Πόντιους τουρκόφωνους πρόσφυγες, στη Βόρεια Θεσσαλία και στη Στερεά Ελλάδα.¹¹

Ο Εμφύλιος Πόλεμος οδήγησε σε ραγδαία αύξηση του αριθμού των πολιτικών κρατουμένων από το 1947 και τα μέτρα καταστολής και εκτελέσεων εντάθηκαν για την πάταξη της κομμουνιστικής εξέγερσης, όπως την αντιλαμβάνονταν το μαχόμενο κράτος. Απότοκος της κατάστασης αυτής ήταν η δημιουργία τριών στρατοπέδων κράτησης στη Μακρόνησο, που στόχο είχαν την πολιτική μεταστροφή των κρατουμένων (αναμόρφωση), ως

¹⁰ Μαργαρίτης, *ό.π.*, σσ. 219-225.

¹¹ Γενικό Επιτελείο Στρατού/Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, *Η περίοδος μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο (1945-1955)*, στο: <http://www.army.gr/sites/default/files/main7d.pdf> [ημερομηνία ανάκτησης: 20 Απριλίου 2020]. Επίσης, Μαργαρίτης, *ό.π.*, σσ. 219-230, 607-610.

επί το πλείστον στρατιωτών, και τη στέρηση της δυνατότητας εκ μέρους του ΔΣΕ να τους στρατολογήσει.¹²

Η προσπάθεια της βρετανικής κυβέρνησης για σταθεροποίηση της κατάστασης και τη σταδιακή μείωση της στρατιωτικής και οικονομικής στήριξης στην Ελλάδα φάνηκε να μην τελεσφορεί. Ο φόβος της προσχώρησης της Ελλάδας στον κύκλο επιρροής της Σοβιετικής Ένωσης, οδήγησε την ελληνική κυβέρνηση να ζητήσει βοήθεια από τις Ηνωμένες Πολιτείες. Στις 13 Μαρτίου 1947 εξαγγέλθηκε το Δόγμα Τρούμαν, σύμφωνα με το οποίο η Αμερική θα παρείχε στην Ελλάδα στρατιωτική και οικονομική βοήθεια με στόχο την «ανάσχεση» του κομμουνισμού. Η διακήρυξη αυτή θα αποτελούσε και την έναρξη της παρουσίας των ΗΠΑ στην Ελλάδα, γεγονός που διαδραμάτισε καταλυτικό ρόλο στη μετέπειτα πορεία των γεγονότων και εγκαίνιασε μια νέα αμερικανική πολιτική, που στόχο είχε να διευθύνει το δυτικό συνασπισμό. Τον Ιούνιο του ίδιου έτους οι ΗΠΑ ανακοίνωσαν το σχέδιο ανοικοδόμησης της Ευρώπης μέσω της οικονομικής ενίσχυσης των ευρωπαϊκών κρατών, γνωστό ως σχέδιο Μάρσαλ. Από την πλευρά της, η Σοβιετική Ένωση αντέδρασε τόσο στο δόγμα Τρούμαν όσο και στο σχέδιο Μάρσαλ και υποσχέθηκε τη στήριξη και την ενίσχυση του ΔΣΕ. Η αιτία ήταν η πεποίθηση του Στάλιν ότι το σχέδιο ήταν υπονομευτικό της αμυντικής περιμέτρου της Μόσχας στην Ανατολική Ευρώπη.¹³

Πράγματι, οι συμφωνίες αυτές μαζί με την προβλεπόμενη συγκρότηση της Αμερικανικής Αποστολής Βοήθειας στην Ελλάδα (AMAG) και οι εξουσίες που άσκησαν οι αμερικανικές αποστολές, δημιούργησαν ένα καθεστώς συγκυβέρνησης με την ελληνική κυβέρνηση. Η παρουσία των Αμερικανών στην Ελλάδα, μέσα από την οικονομική και στρατιωτική υποστήριξη, προώθησε στα επόμενα έτη έναν αμερικανικό τρόπο οργάνωσης εκκινώντας μια διαδικασία «αμερικανοποίησης» της. Η Ελλάδα αποτέλεσε πείραμα και παράδειγμα μελλοντικών επεμβάσεων των ΗΠΑ σε «αδύναμα» κράτη για την οικονομική τους ενίσχυση, τον πολιτικό μετασχηματισμό τους και την εδραίωση της αμερικανικής κυριαρχίας.¹⁴

Στο μεταξύ η κοινωνική και πολιτική αστάθεια συνεχίστηκε και στις 8 Ιανουαρίου 1948 ψηφίστηκε ο Αναγκαστικός Νόμος 516 «Περί ελέγχου νομιμοφροσύνης των δημοσίων

¹² Πολυμέρης Βόγλης, Στρατής Μπουρνάζος, «Στρατόπεδο Μακρονήσου 1947-1950», Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα: Ανασυγκρότηση-Εμφύλιος-Παλινόρθωση, 1945-1952*, τόμ. δ', Εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2009, σσ. 51-53.

¹³ Howard Jones, *A New Kind of War: America's Global Strategy and the Truman Doctrine in Greece*. Oxford University Press, New York 1989, σσ. 26-62. Επίσης, Michael J. Hogan, *The Marshall Plan: America, Britain, and the reconstruction of Western Europe, 1947-1952*, Cambridge University Press, Cambridge 1987, σσ. 443-445.

¹⁴ Πολυμέρης Βόγλης, «Ο Paul Porter και η Αμερικανική οικονομική Αποστολή στην Ελλάδα (18 Ιανουαρίου-22 Μαρτίου 1947)», *Μνήμων*, 27 (2005), 285-300.

υπαλλήλων και υπηρετών». Επρόκειτο για τριμελή Συμβούλια κάθε υπηρεσίας που απαρτιζόνταν από ανώτερους υπαλλήλους ή δικαστικούς λειτουργούς και σκοπός τους ήταν ο έλεγχος των δημοσίων υπαλλήλων αλλά και εργαζομένων του ιδιωτικού τομέα σχετικά με τη δράση τους. Προκειμένου να ελεγχθεί η νομιμοφροσύνη ενός υπαλλήλου, συγκέντρωναν προφορικές και γραπτές πληροφορίες από προηγούμενες υπηρεσίες ή επιχειρήσεις που υπηρέτησε, καθώς και από αστυνομικές και στρατιωτικές υπηρεσίες. Σύμφωνα με το τρίτο άρθρο του Νόμου, μη νομιμόφρων θεωρούνταν όποιος συμμετείχε σε οργανώσεις αντεθνικές, υπηρετώντας τα συμφέροντα άλλης χώρας ή προπαγανδίζοντας υπέρ του ΚΚΕ. Εάν η απόφαση του Συμβουλίου έκρινε τον υποψήφιο ως μη νομιμόφρων, υποχρεούταν να υπογράψει δήλωση μετανοίας, διαφορετικά στερούνταν κάθε είδους οικονομικής παροχής από το κράτος και τιμωρούνταν με φυλάκιση από τα ποινικά δικαστήρια. Το μέτρο αυτό συμπλήρωνε το φαινόμενο των διώξεων που βίωναν καθημερινά αριστεροί και δημοκρατικοί πολίτες για την αποκήρυξη των ιδεών τους μέσω των δηλώσεων μετανοίας, των ψυχολογικών πιέσεων και της συνεχούς αστυνομικής επιτήρησης. Επρόκειτο κυρίως για επιχείρηση καταστολής που πήρε μεγάλες διαστάσεις την περίοδο αυτή. Τα Συμβούλια νομιμοφροσύνης άλλαξαν μορφή με υπουργική απόφαση την 1^η Μαΐου 1958 και περιορίστηκαν σε ένα για κάθε νομαρχιακή περιφέρεια, ενώ πλέον αποτελούνταν από τον Εισαγγελέα Πρωτοδικών του νομού, τον Διευθυντή της Νομαρχίας και τον Διοικητή της Χωροφυλακής. Σταδιακά, με την πάροδο των ετών μορφοποιήθηκαν μέχρι την οριστική κατάργησή τους το 1974 με τον Ν.Δ. 64/21.9.1974 «Περί των στοιχείων της ατομικής και οικογενειακής καταστάσεως των δημοσίων λειτουργών ως και ελέγχου της πίστεως προς το δημοκρατικό πολίτευμα της Χώρας κατηγοριών τινών εξ' αυτών.»¹⁵

Ο Εμφύλιος Πόλεμος έληξε στα τέλη Αυγούστου 1949 με τη συντριβή του ΔΣΕ και ενώ έδωσε τέλος στις στρατιωτικές επιχειρήσεις, η χώρα υπέστη για πολλά χρόνια τις συνέπειες των εχθροπραξιών. Τα χρόνια που ακολούθησαν τον Εμφύλιο Πόλεμο η προσπάθεια ανασυγκρότησης μιας χώρας που μετρούσε κοινωνικές, οικονομικές, παραγωγικές και πολιτικές πληγές αποτέλεσε ένα δύσκολο εγχείρημα για την Ελλάδα. Με το τέλος του Εμφυλίου, ο αντικομμουνισμός και η ιδεολογία της εθνικοφροσύνης επικράτησαν της Αριστεράς. Η Δεξιά, υποστηριζόμενη από τις αμερικανικές υπηρεσίες, κατάφερε να μονοπωλήσει την εξουσία. Στο διάστημα 1950-1952, οι κυβερνήσεις διαδέχονταν η μία την άλλη, χωρίς να έχουν μεγάλη ευχέρεια ελιγμών. Μια σειρά έξω-κοινοβουλευτικών δυνάμεων

¹⁵ Μαρία Μπακαδήμα, «Αρχείο Συμβουλίου Νομιμοφροσύνης Νομαρχίας Αιτωλ/νίας», Επετηρίδα των Γενικών Αρχείων του Κράτους, Βιβλιοθήκη Γενικών Αρχείων του Κράτους, Αθήνα 1997, σσ. 360-361. Επίσης, Νίκος Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974*, μετάφρ. Βενετία Σταυροπούλου, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1995, σ. 519.

όπως ο βασιλιάς, ο στρατός, μυστικές οργανώσεις υπό την επίβλεψη των Αμερικανών, η αστυνομία και παραστρατιωτικές δυνάμεις, δημιουργούσαν μια παράλληλη κυβέρνηση, η οποία υποσκέλιζε την επίσημη κυβέρνηση.¹⁶

Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, η Κατοχή και στη συνέχεια ο Εμφύλιος Πόλεμος των ετών 1946-1949, είχαν «ερημώσει» δημογραφικά τη χώρα. Ο αριθμός των ανθρώπινων απωλειών ήταν μεγάλος, η μείωση της αγροτικής παραγωγής μεγαλύτερη του 70% και οι υποδομές κατεστραμμένες. Η εκμηδένιση της αξίας του εθνικού νομίσματος και οι πενιχρές πολεμικές αποζημιώσεις εμπόδιζαν την ανασυγκρότηση της χώρας, η οποία εξαρτήθηκε από ξένα ιδιωτικά κεφάλαια και υποχρεώθηκε να ακολουθήσει τις πολιτικές που επέβαλλαν. Η κατάσταση χειροτέρευε σταδιακά με το φαινόμενο της αστικοποίησης να μαζικοποιείται. Χιλιάδες άνθρωποι εγκατέλειπαν την επαρχία με σκοπό την αναζήτηση εργασίας και καλύτερων συνθηκών διαβίωσης στα μεγάλα αστικά κέντρα της εποχής.¹⁷ Αυτή η κρατική πολιτική ευνοούσε το μεγάλο κεφάλαιο, αδιαφορώντας για τις κοινωνικές συνέπειες και διαμορφώνοντας ένα είδος «πελατειακού» καπιταλισμού. Το αποτέλεσμα αυτών των προσπαθειών ήταν η ενσωμάτωση της ελληνικής οικονομίας στον δυτικό κόσμο μέσω μιας «μακροχρόνιας άνθησης» που συνέβαλε και στη μεταβολή της δομής της ελληνικής κοινωνίας.¹⁸

Παρά τα έκτακτα μέτρα που λαμβάνονταν από τον Εμφύλιο ως το 1958 εναντίον των αριστερών και το κλίμα τρομοκρατίας, η αντιπολίτευση κέρδιζε σταδιακά έδαφος σε ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού. Ωστόσο, η πόλωση μεταξύ των πολιτικών κομμάτων και το αντικομμουνιστικό κλίμα δεν εξαλείφθηκε, με αποτέλεσμα το 1963 να επιδεινωθούν οι σχέσεις κυβέρνησης και ανακτόρων και να δολοφονηθεί ο βουλευτής της Αριστεράς Γρηγόρης Λαμπράκης.¹⁹ Με την παρέλευση τεσσάρων ετών και έντονων πολιτικών συγκρούσεων, το 1967 πραγματοποιήθηκε το πραξικόπημα των Συνταγματαρχών με πρόσχημα τον κομμουνιστικό κίνδυνο, προκειμένου να καταλάβουν την εξουσία. Καθοριστικό ρόλο στα χρόνια που ακολούθησαν ως το 1974 και την επιβολή της δικτατορίας διαδραμάτισαν τόσο η αντιπολίτευση και η πολιτική του Γ. Παπανδρέου, όσο και ο

¹⁶ Νίκος Γ. Σβορώνος, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, β' έκδ., Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 2007, σσ. 144-145. Επίσης, David Close, *Ελλάδα 1945-2004 (Πολιτική, κοινωνία, οικονομία)*, μετάφρ. Γιώργος Μερτίκας, Εκδόσεις Θύραθεν, Θεσσαλονίκη 2007, σσ. 143-144.

¹⁷ Σβορώνος, *ό.π.*, σσ. 145-148.

¹⁸ Close, *ό.π.*, σσ. 89-92.

¹⁹ Close, *ό.π.*, σ. 170.

εξωτερικός παράγοντας (ΗΠΑ) που επηρέαζε κατά τη διάρκεια των δεκαετιών του 1950 και 1960 τον ελληνικό στρατό.²⁰

α) Η Αιτωλοακαρνανία (1940- 1950)

Η γερμανική και ιταλική κατοχή στην Αιτωλοακαρνανία ξεκίνησε στις 21 Απριλίου 1941 με την εισβολή των γερμανικών στρατευμάτων και την κατάληψη των αστικών κέντρων του νομού, της Αμφιλοχίας, του Αγρινίου, του Μεσολογγίου και της Ναυπάκτου. Το πρώτο δεκαπενθήμερο του Μαΐου κατέφθασαν και οι ιταλικές μονάδες κατοχής, εκκινώντας μια περίοδο που καταγράφηκε στη συλλογική μνήμη με τα μελανότερα χρώματα. Οι μεμονωμένες πράξεις αντίστασης κατά των κατακτητών ήδη κατά το πρώτο τρίμηνο του 1942 πήραν οργανωμένη και πολυποίκιλη μορφή και το κίνημα της Εθνικής Αντίστασης στην περιοχή πήρε μαζικό χαρακτήρα. Συγκροτήθηκαν, το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (ΕΑΜ), ο Ελληνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός (ΕΛΑΣ) και στη συνέχεια ο Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος (ΕΔΕΣ) στο Μεσολόγγι και η Εθνική και Κοινωνική Απελευθέρωση (ΕΚΚΑ) στη Ναυπακτία. Τα δύο τελευταία χρόνια (1943-1944), προκειμένου να τρομοκρατήσουν τον πληθυσμό και να λυγίσουν το αντιστασιακό του φρόνημα, οι δυνάμεις Κατοχής προέβησαν στην εφαρμογή σκληρών μέτρων βίας και καταστολής, με την υποστήριξη των Ταγμάτων Ασφαλείας. Τα τελευταία με διοικητές τους Άγγελο Κέντρο αρχικά και Γεώργιο Τολιόπουλο στη συνέχεια στο Αγρίνιο και τον Αλέξανδρο Ορφανίδη στη Ναύπακτο, επιδίωκαν να περιορίσουν τη δράση του ΕΑΜ- ΕΛΑΣ και να διατηρήσουν τον έλεγχο των σημαντικών οδικών αξόνων της περιοχής για την ανεμπόδιστη διακίνησή τους προς τη νότια Ελλάδα. Τα φαινόμενα βίας και καταστολής, είχαν ως αποτέλεσμα τη δραματική αλλαγή στη ζωή των κατοίκων τόσο των πόλεων όσο και των χωριών. Στο πλαίσιο της τιμωρίας και των αντιποίνων έλαβαν χώρα αρπαγές παραγόμενων αγροτικών προϊόντων, μαζικές εκτελέσεις και φυλάκιση πολιτών, μάχες σε διάφορα σημεία του νομού και πυρπόληση ολόκληρων χωριών. Χαρακτηριστικά φαινόμενα της εγκληματικής τους δράσης ήταν η μαζική εκτέλεση εκατόν είκοσι αγωνιστών της Εθνικής Αντίστασης από την περιοχή του Αγρινίου και της Κρυοπηγής Πρεβέζης τη Μεγάλη Παρασκευή 14 Απριλίου 1944, η ομαδική εκτέλεση έντεκα αντιστασιακών στη Μεγάλη Χώρα Αγρινίου (Ζαπάντι) στις 11 Απριλίου 1944, η ομαδική επίσης εκτέλεση πενήντα εννιά στα Καλύβια Αγρινίου στις 31 Ιουλίου 1944, οι εκτελέσεις των Ελένη Ανδρεοπούλου και Μαρίας Δημάδη στο Αγρίνιο, η

²⁰ Θάνος Βερέμης, Ιωάννης Σ. Κολιόπουλος, *Ελλάς, η σύγχρονη συνέχεια: Από το 1821 μέχρι σήμερα*, Εκδόσεις Καστανιώτης, Αθήνα 2006, σσ. 414-415.

πολύνεκρη μάχη της Αμφιλοχίας στις 12 και 13 Ιουλίου 1944, η πυρπόληση της Μακρυνείας στις 28 Ιουλίου 1943 και άλλες μαζικές και μεμονωμένες εκτελέσεις σημάδεψαν την τοπική ιστορία.²¹

Η απελευθέρωση της Αιτωλοακαρνανίας έγινε σταδιακά, σχεδόν έναν μήνα νωρίτερα από εκείνης των Αθηνών. Στις 12 Σεπτεμβρίου 1944, απελευθερώθηκε η πόλη του Μεσολογγίου, στη συνέχεια στις 14 το Αγρίνιο και στις 19 η Ναύπακτος. Με την αποχώρηση των γερμανικών στρατευμάτων από τον νομό και τη διάλυση των Ταγμάτων Ασφαλείας, οι δυνάμεις του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ εισήλθαν στις πόλεις, οργάνωσαν την τοπική αυτοδιοίκηση των αστικών κέντρων και αντικατέστησαν τη Χωροφυλακή με την πολιτοφυλακή του ΕΑΜ. Χωρίς αντιδικίες και πράξεις αντεκδίκησης κατά των συνεργατών των Γερμανών, ο λαός υποδέχθηκε τους αγωνιστές του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ.²²

Όπως προαναφέρθηκε, ο αντιστασιακός απελευθερωτικός αγώνας στο νομό είχε λάβει μεγάλες διαστάσεις κυρίως μέσα από τη δράση του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ. Την περίοδο που προβλέπονταν από τη Συμφωνία της Βάρκιζας η παράδοση των όπλων από τα τμήματα του ΕΛΑΣ, στην έδρα της Αχτιδικής Επιτροπής του ΚΚΕ, στην Κατούνα Ξηρομέρου, πραγματοποιήθηκε σύσκεψη με τον γραμματέα της Κομματικής Οργάνωσης Ακαρνανίας-Λευκάδας Γιώργο Γουρλή (Κώστας Μοσχοβολιάς), που καλούσε τα μέλη της Επιτροπής να οργανώσουν «γιάφκες» και να αποκρύψουν οπλισμό, καθώς αν το ΚΚΕ ετίθετο εκτός νόμου, θα χρειαζόταν να περάσουν στην παρανομία. Την ίδια στιγμή που οι αντάρτες είχαν τον έλεγχο των περισσότερων επαρχιών του νομού, ο βρετανικός στρατός με την κρατική πολιτοφυλακή αναλάμβανε την εξουσία στα αστικά κέντρα, δημιουργώντας έτσι μια μορφή δυαδικής εξουσίας στην περιοχή. Από την άνοιξη του 1945, η παρουσία ένοπλων παραστρατιωτικών σωμάτων εκκίνησε ένα διάστημα βίας και τρομοκρατίας υπό την ανοχή των αρχών. Αρκετοί αγωνιστές συνελήφθησαν και βασανίστηκαν με το πρόσχημα της απόκρυψης όπλων. Άλλοι έμειναν ανάπηροι, άλλοι εξέπνευσαν την ώρα της ανάκρισης, ενώ πολλοί ήταν εκείνοι που προσπάθησαν να φύγουν. Σχεδόν όλα τα περάσματα, οι διαβάσεις, οι γέφυρες και οι σταθμοί τρένου ελέγχονταν από χωροφύλακες και παραστρατιωτικές ομάδες,

²¹ Κωνσταντίνα Μπάδα, «Η ιστορία και η μνήμη των εκτελέσεων γυναικών στο Αγρίνιο», Κωνσταντίνα Μπάδα, Θανάσης Δ. Σφήκας (επιμ.), *Κατοχή-Αντίσταση-Εμφύλιος: Η Αιτωλοακαρνανία στη δεκαετία 1940-1950*. Εκδόσεις Παρασκήνιο, Αθήνα 2010, σσ. 449-453. Επίσης, Θεόδωρος Πολίτης, «Ομαδικές εκτελέσεις και απαγχονισμοί στο Αγρίνιο και την περιοχή του στα 1044», Κωνσταντίνα Μπάδα (επιμ.), *Η μνήμη του επαρχιακού αστικού τόπου και τοπίου: Το Αγρίνιο μέχρι τη δεκαετία του '60*, Εκδόσεις Μεταίχμιο/Δήμος Αγρινίου, Αθήνα 2003, σσ. 209-216.

²² Θόδωρος Καλλίνος (Αμάμπης), *Η απελευθέρωση του Αγρινίου*. Έκδοση Δήμου Αγρινίου, Αγρίνιο 1985, σσ. 29-53. Επίσης, Παναγιώτης Α. Κατσούλης, *1940-1950: Φωτεινές και σκοτεινές ημέρες στην περιοχή Μεσολογγίου*, Εκδόσεις Γραφικές Τέχνες Κασσαβέτης, Μεσολόγγι 2018, σσ. 297-305.

κάνοντας δύσκολη την πρόσβαση στο Αγρίνιο, το Μεσολόγγι και την Πάτρα. Το μέγεθος των συλλήψεων ήταν τόσο μεγάλο, ώστε οι φυλακές στο Αγρίνιο και το Μεσολόγγι είχαν γεμίσει και λόγω έλλειψης χώρου χρησιμοποιήθηκαν και οι καπναποθήκες ως φυλακές. Ολόκληρη η περιοχή της Αιτωλοακαρνανίας και ιδίως εκείνη του Ξηρομέρου, βίωσε με τον πιο τραγικό τρόπο τη βιαιότητα των παραστρατιωτικών σωμάτων. Ωστόσο, τον Δεκέμβριο του 1945, καταγράφηκε η ανασύνταξη των δημοκρατικών δυνάμεων στο Αγρίνιο, με τα εργατικά σωματεία να συμμετέχουν μαζικά σε συγκεντρώσεις του ΚΚΕ και την Κ.Ο. σε συνεργασία με το ΕΑΜ να προετοιμάζουν τη συγκρότηση και δράση των πρώτων ένοπλων ομάδων.²³

Στον αντίποδα αυτής της κατάστασης, ο εορτασμός των Γιορτών Εξόδου στο Μεσολόγγι, έπειτα από τρία χρόνια διακοπής, πραγματοποιήθηκε ξανά τον Απρίλιο του 1945. Παρευρισκομένης της κυβέρνησης, ο δήμαρχος Μεσολογγίου Χρήστος Ευαγγελάτος θέλησε να δηλώσει τη στήριξή του στην εξουσία, ανακηρύσσοντας επίτιμο δημότη της πόλης τον πρεσβευτή της Μεγάλης Βρετανίας και ανακοινώνοντας την ονομασία μιας οδού σε «Τσώρτσιλ». Έναν μήνα σχεδόν αργότερα, ο ίδιος, το Δημοτικό Συμβούλιο, το παράρτημα της Πανελληνίας Οργανώσεως Βασιλοφρόνων Μεσολογγίου και οι δημοτικοί υπάλληλοι Αιτωλικού ζήτησαν την επάνοδο του βασιλιά, προπαγανδίζοντας για το δημοψήφισμα που ακολούθησε.²⁴

Η αποχή του ΚΚΕ από τις εκλογές της 31^{ης} Μαρτίου 1946, συνάντησε τη διαφωνία αρκετών στελεχών του ΕΑΜ στην Αιτωλοακαρνανία, όπως του Χρήστου Μπασαγιάννη, του Σώζοντα Μηλιώνη, του Νίκου Λούβρου και του Νίκου Μουστακλή στο Μεσολόγγι. Σε συνάντηση του τέως δημάρχου Αγρινίου, Θανάση Κακογιάννη, με τον γραμματέα του ΕΑΜ, εκφράστηκε από τον πρώτο η ανησυχία του για το ζήτημα των εκλογών, καθώς ο νομός τη δεδομένη χρονική στιγμή μπορούσε να εκλέξει περισσότερους βουλευτές του ΚΚΕ, ενώ η αποχή ίσως ήταν επιζήμια τόσο για τον λαό όσο και για το κίνημα, όπως υποστηριζόταν.²⁵

Το διάστημα που ακολούθησε, μετά την ενεργοποίηση του Γ΄ Ψηφίσματος, οι μαζικές διώξεις των κομμουνιστών και όσων θεωρούνταν ύποπτοι για αριστερά και δημοκρατικά φρονήματα εντεινόνταν διαρκώς. Στην *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* δημοσιεύτηκαν τον Φεβρουάριο του 1946 τα ονόματα των «Επικηρυγμένων Ληστοσυμμοριτών» της Αιτωλοακαρνανίας, μεταξύ των οποίων αναφέρονταν αυτά των Βασίλη Τσέλιου (Καπετάν

²³ Αριστείδης Β. Θεοχάρης, *Στη Στερεά Ελλάδα με το Δημοκρατικό Στρατό 1945-1949*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2002, σσ. 25-36 και 67-71.

²⁴ Εφ. *Νεολόγος Πατρών*, 29 Απριλίου και 11 Μαΐου 1945. Επίσης, εφημ. *Η Ένωσις*, 30 Απριλίου 1945.

²⁵ Κατσούλης, *ό.π.*, σσ. 367-368.

Γεροδήμος του ΕΛΑΣ), Νίκου και Σπύρου Κομπλίση, Στάθη Λιάκα, Νίσια Κατσιγιάννη, Μιχάλη Μανιάτη, Μιχάλη Ταρκαζίνη, Χριστόφορου και Αριστείδη Θεοχάρη. Όλοι τους υπήρξαν πρώην Καπετάνιοι του ΕΛΑΣ. Χαρακτηριστικά παραδείγματα θυμάτων της συγκεκριμένης πολιτικής ήταν ο δημοδιδάσκαλος Δημήτρης Κωταντούλας και ο εθνικόφρων δήμαρχος Μεσολογγίου Χρήστος Ευαγγελάτος. Ο Δημήτριος Κωταντούλας, αγωνιστής στο Αλβανικό μέτωπο, χαρακτηρίστηκε ψευδώς ως κομμουνιστής και Βούλγαρος και αναγκάστηκε να αναζητά διαρκώς στέγη σε σπίτια εθνικοφρόνων, φοβούμενος για την ακεραιότητα της οικογένειάς του. Η πιο παράδοξη κατηγορία για κρυφοκομμουνισμό ήταν αυτή του Χρήστου Ευαγγελάτου, που σταμάτησε τη θητεία του ως δημάρχου παρά τις εθνικόφρονες πεποιθήσεις του. Και οι δύο αναγκάστηκαν να προσφύγουν στο δικαστήριο και στο Συμβούλιο Επικρατείας αντίστοιχα προκειμένου να αποχαρακτηριστούν. Ανάλογη περίπτωση ήταν κι εκείνη του δημοδιδάσκαλου στο Γαλατά Μεσολογγίου Δημητρίου Βερελή, ο οποίος εξαιτίας των δημοκρατικών του φρονημάτων δέχτηκε σε διάρκεια δεκαπέντε ετών (1938- 1950) επιπλήξεις και αναφορές από το υπουργείο Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας. Παρόμοια και ο επιθεωρητής Δημοτικών Σχολείων Αιτωλοακαρνανίας Χαράλαμπος Γεωργόπουλος, όπως και η δασκάλα Ειρήνη Τράγα, διώχτηκαν και εξορίστηκαν εξαιτίας της συμμετοχής τους στον ΕΛΑΣ και στο ΕΑΜ αντίστοιχα.²⁶

Η σταδιακή κλιμάκωση των διώξεων συνέβαλε στην ίδρυση του ΔΣΕ στην Αιτωλοακαρνανία. Ήδη από την άνοιξη του 1946 συγκροτήθηκαν διάφορες ένοπλες ομάδες καταδιωκόμενων (ΟΕΚ), με στόχο την ταυτόχρονη εμφάνισή τους στο Ξηρόμερο, το Βάλτο, την ορεινή Τριχωνίδα, τον Αράκυνθο και την ορεινή Ναυπακτία, ώστε να αποφευχθεί η συγκέντρωση των κυβερνητικών και παραστρατιωτικών δυνάμεων σε ένα μέρος. Ο εξοπλισμός τους έγινε με όπλα που διέθεταν, τονίζοντας τον αυθόρμητο χαρακτήρα οποιασδήποτε ένοπλης δραστηριότητας και την ανεπίσημη επαφή τους με το ΚΚΕ. Τέτοιες ομάδες «Λαϊκής Αυτοάμυνας» ήταν η ομάδα «Γεροδήμου» και η ομάδα «Χελμού» στο Ξηρόμερο, η ομάδα «Ρουμελιώτη» και η ομάδα «Επαμεινώνδα» στο Αγρίνιο. Στη Ναυπακτία, οι προσπάθειες συγκρότησης ένοπλων ομάδων, τον Σεπτέμβριο και τον Οκτώβριο του 1946, δεν καρποφόρησαν. Στις 18 Ιανουαρίου 1947 ιδρύθηκε το αρχηγείο της Δυτικής Στερεάς του ΔΣΕ. Διοικητής του ορίστηκε ο Νίκος Διένης (Παπούας) και υπαρχηγός ο Κίτσος Κορόζης. Το αρχηγείο αριθμούσε σαράντα πέντε άνδρες και είχε ακτίνα δράσης από τη Γραμμένη Οξυά ως τα Αραποκέφαλα. Από την άνοιξη και έπειτα την αρχηγεία

²⁶ Δημήτριος Κ. Κωταντούλας, *Οδοιπορικό τα χρόνια... εκείνα*. Αθήνα 2001, σσ. 312-313. Επίσης, Κατσούλης, *ό.π.*, σσ. 369-377.

ανέλαβε ο Χαρίλαος Φλωράκης (Καπετάν Γιώτης). Παράλληλα, ιδρύθηκε και το αρχηγείο Ξηρομέρου –Λευκάδας του ΔΣΕ (1946- 1947), με αρχηγό τον Πάνο Γιαννούλη από τον οποίο πήρε και το όνομά του.²⁷

Κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου σημειώθηκαν πολλές και σφοδρές συγκρούσεις των τμημάτων του ΔΣΕ με κυβερνητικές και παρακρατικές δυνάμεις στην περιοχή, οι οποίες στοίχισαν σε ανθρώπινο δυναμικό και στις δύο πλευρές· ανάμεσά τους, οι τρεις επιχειρήσεις του ΔΣΕ στο νομό, με απώτερο στόχο το Αγρίνιο. Για την κατάληψη του Αγρινίου πραγματοποιήθηκαν δύο επιχειρήσεις στο ίδιο έτος, χωρίς να έχουν όμως τα επιθυμητά αποτελέσματα για τον ΔΣΕ. Στα τέλη Ιουνίου 1947, το Αρχηγείο Δυτικής Στερεάς κατευθύνθηκε προς την ορεινή Τριχωνίδα με απώτερο σκοπό να φτάσει ως το Αγρίνιο. Οι δυνάμεις των ανταρτών με τους «Γιώτη», «Παπούα», Γ. Κουτρούκη και «Λευτέρη» (Σ.Τσιλιγιάννη), έφθασαν ως τον οικισμό Περιστέρι, αλλά η επιχείρηση αναβλήθηκε, καθώς ο στρατός είχε καταλάβει τα περάσματα. Η πρώτη αυτή προσπάθεια δημιούργησε σύγχυση στον κυβερνητικό στρατό και συνοδεύτηκε από τη δεύτερη επιχείρηση στις 23 Δεκεμβρίου του ίδιου έτους. Ο «Γιώτης» μαζί με τα τάγματα «Περικλή» και «Πυθαγόρα» πέρασαν από την Ευρυτανία στο όρος Παναιτωλικό, αδυνατώντας να φτάσουν προς το Αγρίνιο, εξαιτίας της σφοδρής χιονόπτωσης που εμπόδιζε τα μεταγωγικά με το βαρύ οπλισμό να προχωρήσουν. Ο ΔΣΕ στράφηκε τότε προς τη ΝΑ Τριχωνίδα και τα χωριά Θέρμο και Προστοβά, όπου ο κυβερνητικός στρατός είχε συγκεντρώσει μεγάλο μέρος των δυνάμεών του. Η μάχη που ακολούθησε από τις 23 ως τις 25 Δεκεμβρίου 1947, στέφθηκε με επιτυχία για τον ΔΣΕ και αποτέλεσε πλήγμα για τις κυβερνητικές δυνάμεις. Οι απώλειες σε ανθρώπινο δυναμικό και σε οπλισμό ήταν μεγάλες με σημαντικότερη όλων την κατάρριψη αεροπλάνου στην λίμνη Τριχωνίδα από πυρά ανταρτών. Η τρίτη κατά σειρά επιχείρηση με την εκδήλωση επίθεσης κατά του Αγρινίου σημειώθηκε τον Φεβρουάριο του 1949. Η 144^η και 138^η Ταξιαρχία ανέλαβαν την κύρια αποστολή και στις 9 Φεβρουαρίου 1949 επιτέθηκαν στο χωριό Χούνη Αιτωλοακαρνανίας, αποκόπτοντας τον δρόμο ανεφοδιασμού του κυβερνητικού στρατού. Για άλλη μια φορά, η κατάληψη του Αγρινίου απετράπη, καθώς η γρήγορη και μεγάλη συγκέντρωση δυνάμεων του κυβερνητικού στρατού, οδήγησε σε υποχρεωτική σύμπτυξη των τμημάτων του ανατολικά.²⁸

²⁷ Μπάμπης Γ. Κοτίνης, *Η Ναυπακτία και η Ναύπακτος στην δεκαετία 1940-1950*, Ναύπακτος 2008, σσ. 179-181. Επίσης, Θεοχάρης, *ό.π.*, σσ. 79-97 και Αρχείο ΚΚΕ, *Δ.Σ.Ε.-Αρχηγείο Παρνασσίδας 1946-1947*, στο: <http://arxeio.kke.gr/document/171>.

²⁸ Θεοχάρης, *ό.π.*, σσ. 177-178, 208-210 και 334-335. Επίσης, Βενετσάνος Κετσέας, *ΕΔΕ γεγονότων Α. Προστοβάς, Θέρμου (23/1/1947), Υποστράτηγος Κετσέας/ 10 Ιαν. 1948* στο:

Στον αντίποδα του ΔΣΕ, ήδη από την περίοδο της Κατοχής δραστηριοποιήθηκε στην περιοχή η Ομάδα «Χ». Έδρασε κυρίως στη Ναυπακτία και στελεχώθηκε από πρώην ταγματасφαλίτες και πρώην μέλη του Εθνικού Δημοκρατικού Ελληνικού Συνδέσμου (ΕΔΕΣ) και της Εθνικής και Κοινωνικής Απελευθέρωσης (ΕΚΚΑ), από το 1945 και έπειτα. Ο χώρος δράσης της ήταν η περιοχή της Ναυπάκτου, τα ορεινά της Ναυπακτίας, οι περιοχές μεταξύ της Ναυπάκτου και του Μεσολογγίου, καθώς και η γεωγραφική ενότητα Οινιάδων-Ξηρομέρου. Σκοπός της συγκεκριμένης ομάδας ήταν η παρακολούθηση γνωστών κομμουνιστών και κάθε υπόπτου, η συγκέντρωση πληροφοριών, η οργάνωση ένοπλων ομάδων, η ενεργός δράση σε επιχειρήσεις των Ενόπλων Δυνάμεων, ο εξοπλισμός των μελών της και η ενίσχυση μικρότερων στρατιωτικών σχηματισμών (MAY, ΜΕΑ, Λόχους Κυνηγών). Αρκετές αναφορές υπάρχουν για τη δράση αυτής της ομάδας στο νομό Αιτωλοακαρνανίας που συνίστατο στην καταστροφή των γραφείων του ΕΑΜ στο Μεσολόγγι τον Απρίλιο του 1945, σε απόπειρες δολοφονίας δημοκρατικών προσώπων, τρομοκρατικές επιθέσεις εναντίων κατοίκων και συμμετοχή σε συγκρούσεις με τον ΔΣΕ. Μια σειρά άρθρων που δημοσιεύτηκαν στην εφημερίδα *Φωνή του Λαού* από τον Δεκέμβριο του 1945 ως τον Ιούλιο του 1946, αποδείκνυαν τη δραστηριοποίησή της μέσω δολοφονιών και βίαιων ενεργειών εναντίον της Αριστεράς και των δημοκρατικών στοιχείων, με τη συγκρότηση άτακτων συμμοριών. Από το 1946, η οργάνωση ατόνησε σταδιακά, καθώς τα ένοπλα μέλη της κλήθηκαν να ενταχθούν σε παραστρατιωτικές ομάδες, όπως αναφέρθηκε ήδη παραπάνω.²⁹

Στο διάστημα 1946-1949, ακόμα μία παραστρατιωτική ένοπλη ομάδα έδρασε στην περιοχή της Αιτωλοακαρνανίας. Το όνομα με το οποίο έμεινε γνωστή ήταν «Γανωμεναίοι», όνομα που απέκτησε από το παρωνύμιο του αρχηγού της, ταγματάρχη Ιωάννη Παπαγεωργίου. Το επίσημο όνομα της ομάδας ήταν «Εθνικόν Σώμα Αιτωλοακαρνανίων» ή «Μονάδα Ασφαλείας και Διώξεως Παναιτωλικού Αιτωλοακαρνανίας» και η δράση της εντοπιζόνταν στον ορεινό όγκο της Τριχωνίδας, της Ναυπακτίας και σε ένα μέρος της Ευρυτανίας. Με βάση όσα έχουν γίνει γνωστά για τη δράση και τη σύσταση αυτής της ομάδας, ο αρχηγός τους, αν και είχε αποταχθεί από το στράτευμα λόγω της συμμετοχής του στο βενιζελικό κίνημα του 1935, κατά τη διάρκεια της Κατοχής συντάχθηκε με την οργάνωση «Χ» εξαιτίας της δολοφονίας του γιου του από κομμουνιστές. Το 1946, ανέλαβε

<https://stratistoria.wordpress.com/1948/01/10/19480110-ketseas-edo-thermo/> [ημερομηνία ανάκτησης: 21 Απριλίου 2020].

²⁹ Κοτίνης, *ό.π.*, σσ. 171-173. Επίσης, Κατσούλης, *ό.π.*, σσ. 467-473 και εφημ. *Φωνή του Λαού*, 25 Ιουλίου 1946.

τη στελέχωση και τη διοίκηση των «Γανωμεναίων», μιας ομάδας εθνοφρόνων και αντικομμουνιστών, που στελεχώθηκε από αξιωματικούς και οπλίτες του στρατού, άνδρες των ΜΑΔ και των ΜΑΥ, πρώην ταγματасφαλίτες και εγκληματίες των φυλακών. Μεταξύ τους συγκαταλέγονταν ακόμα και πρώην μέλη του ΕΛΑΣ. Η δράση τους συνίστατο σε πράξεις ωμής βίας και διάπραξης αποτρόπαιων εγκλημάτων, όπως λεηλασίες, βασανισμοί, βιασμοί και δολοφονίες. Πολλές φορές αποκεφάλιζαν τα θύματά τους προς παραδειγματισμό, επίδειξη του ηρωισμού τους αλλά και οικονομική ανταμοιβή της πράξης τους από το κράτος. Στο Θέρμο το 1948 εξέθεσαν πέντε κομμένα κεφάλια, τα οποία εν συνεχεία έστειλαν στη Στρατιωτική Διοίκηση Αργινίου και αμείφθηκαν για κάθε κεφάλι με μία λίρα. Ο αριθμός των θυμάτων τους ανέρχονταν σε πολλές δεκάδες. Παρά την εγκληματική δράση τους, τον Απρίλιο του 1948, αντιπροσωπεία της ομάδας μαζί με τον διοικητή τους, παρίστατο στις Γιορτές Εξόδου στο Μεσολόγγι στο πλευρό των επισήμων. Μάλιστα, κατέθεσαν στεφάνι, ενώ τους αποδόθηκαν έπαινοι ευγνωμοσύνης για τον ηρωισμό και τη θυσία τους για την πατρίδα στον πόλεμο εναντίον των κομμουνιστών. Η ένοπλη ομάδα των «Γανωμεναίων» σταμάτησε τη δράση της με το τέλος του Εμφυλίου το 1949, ο διοικητής της συνταξιοδοτήθηκε και κατά τα έτη 1950-1951 έθεσε υποψηφιότητα για βουλευτής Αιτωλοακαρνανίας και Ευρυτανίας, χωρίς όμως να εκλεγεί.³⁰

Άλλη μια ένοπλη ομάδα, που δημιουργήθηκε για την ενίσχυση των οργάνων της Χωροφυλακής και την αντιμετώπιση των κομμουνιστών, ήταν και οι μονάδες ΜΑΥ. Η συγκρότησή τους ξεκίνησε το φθινόπωρο του 1946 και ολοκληρώθηκε τον Ιανουάριο και τον Φεβρουάριο του 1947. Με κύριο πεδίο δράσης τη Ναυπακτία, οι μονάδες αυτές διοικήθηκαν από τον Ταγματάρχη Λεωνίδα Χριστιά και αποτέλεσαν πολύτιμους συνεργάτες των στρατιωτικών μονάδων και της Χωροφυλακής στη μάχη εναντίον των κομμουνιστών. Οι μονάδες ΜΑΥ διατηρήθηκαν στη Ναυπακτία στην αρχική τους σύνθεση ως το Μάιο του 1948. Τα ορεινά τμήματά τους αναγκάστηκαν να μετακινηθούν προς την περιοχή της Ναυπάκτου, εξαιτίας της κατάληψης του ορεινού όγκου από τις αντίπαλες δυνάμεις. Στη συνέχεια, ανασυγκροτήθηκαν, μετονομάστηκαν σε Μονάδες Εθνοφρουράς Αμύνης (ΜΕΑ) με πρωτοβουλία του Ταξίαρχου Δημητρίου Πλούμη και εξοπλίστηκαν με μεγαλύτερες ποσότητες καινούριου οπλισμού, ματισμού και υπόδησης.³¹

Παράλληλα με τη δράση των ΜΑΥ και της Χωροφυλακής, στη Ναυπακτία συγκροτήθηκε και έδρασε στις αρχές Μαρτίου του 1948 το «Τμήμα Κυνηγών» υπό τις

³⁰ Κατσούλης, *ό.π.*, σσ. 390-392. Επίσης, εφ. *Νεολόγος*, 27 Απριλίου 1948.

³¹ Νικόλαος Χ. Δημόπουλος, *Ο συμμοριτοπόλεμος εις την Ναυπακτίαν*, α' έκδ., χ.τ.ε. 1959, σσ. 11-12 και 90.

εντολές του Ταγματάρχη Λεωνίδα Χριστιά και του Ταξίαρχου Κωνσταντίνου Μπούρου. Επρόκειτο για ομάδες των πενήντα και εβδομήντα ανδρών αντίστοιχα, που με τη δράση τους ενίσχυσαν τις υπάρχουσες δυνάμεις στο έργο της καταδίωξης.³²

Όπως σε ολόκληρη τη χώρα, έτσι και στον συγκεκριμένο νομό η πολιτική και οικονομική αστάθεια ήταν εμφανής. Στην περιοχή λειτουργούσε έκτακτο στρατοδικείο στο Μεσολόγγι, που κάλυπτε τους νομούς Αιτωλοακαρνανίας, Κεφαλληνίας, Ζακύνθου, Λευκάδας και τμήματος του νομού Ευρυτανίας. Στρατιωτικός διοικητής του ήταν ο Συνταγματάρχης Πεζικού Ιωάννης Μπουσμπουρέλης, ηγετικό μέλος της οργάνωσης «Χ». Κατά το 1948, με το δικαίωμα της επιβολής θανατικής ποινής, εκτελέστηκαν με απόφαση του Στρατοδικείου Μεσολογγίου δεκαεπτά άτομα.³³ Η υπόθεση όμως που συγκέντρωσε το μεγαλύτερο ενδιαφέρον ήταν εκείνη της «Δίκης των Βιομηχάνων», στην οποία κατηγορούμενος βρέθηκε ο Ιωάννης Παπαστράτος, βιομήχανος του Αγρινίου και πρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου της καπνοβιομηχανίας. Η κατηγορία αφορούσε την οικονομική ενίσχυση των κομμουνιστών από τον Νοέμβριο του 1946 ως τις 29 Μαρτίου 1948, είτε μέσω χρημάτων, είτε μέσω αναγκαίων ειδών γι' αυτούς. Κατηγοροί στην υπόθεση ήταν πλήθος δοσίλογων, ταγματασφαλιτών και μελών της οργάνωσης «Χ», οι οποίοι προσκόμισαν έγγραφα προερχόμενα από το ΚΚΕ, που απεδείκνυαν τις οικονομικές συναλλαγές, καθώς και το στοιχείο της κυκλοφορίας πακέτων τσιγάρων Νο 7 με κόκκινο χρώμα, τα οποία διαφημίζονταν από τον Τύπο της Αριστεράς και βρέθηκαν σε κρησφύγετα συμμοριτών. Στην απολογία του, ο Παπαστράτος, τόνισε πως δεν είχε καμία οικονομική συναλλαγή με τους κομμουνιστές, ακόμα και αν επανειλημμένα απειλήθηκε, και πως η κυκλοφορία του πακέτου τσιγάρων Νο7 είχε ξεκινήσει προπολεμικά και διαφημιζόταν σε κάθε εφημερίδα. Υποστήριξε πως η κατηγορία ήταν σκευωρία μελών της οργάνωσης «Χ» για οικονομικούς λόγους. Η δίκη ολοκληρώθηκε με την αθώωση των κατηγορουμένων και την απόφαση πως επρόκειτο για σκευωρία των κομμουνιστών, με πλαστά έγγραφα, σε βάρος των βιομηχάνων.³⁴

Με τη λήξη του Εμφυλίου Πολέμου, σημειώθηκαν αρκετές αλλαγές στην πληθυσμιακή σύνθεση της Αιτωλοακαρνανίας. Από τις καταστροφές των ορεινών χωριών κατά τη διάρκεια της Κατοχής και του Εμφυλίου, 55.696 πρόσφυγες κατευθύνθηκαν στα μεγάλα αστικά κέντρα και επιβίωναν κάτω από άθλιες συνθήκες. Τη διαβίωσή τους είχε αναλάβει το κράτος,

³² Δημόπουλος, *ό.π.*, σσ. 17-18.

³³ Κατσούλης, *ό.π.*, σσ. 409-412.

³⁴ Εφ. *Ελευθερία*, 28 και 29 Μαΐου 1948. Επίσης, εφημ. *Παναιτωλική*, στο: http://www.panaitoliki.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=5541:--l-r--1948&catid=57:2008-11-07-14-27-15&Itemid=118 [ημερομηνία ανάκτησης: 21 Απριλίου 2020].

καθώς και διεθνείς οργανώσεις και προγράμματα. Στο Αγρίνιο, δημιουργήθηκε μεταπολεμικά το περιφερειακό γραφείο της UNRRA, που διένειμε τη βοήθεια του ΟΗΕ, ενώ μέσω του σχεδίου Μάρσαλ εφαρμόστηκαν προγράμματα επαγγελματικής αποκατάστασης προσφύγων. Το 1949, θεμελιώθηκε το Πατριωτικό Ίδρυμα Κοινωνικής Πρόνοιας και Αντιλήψεως Αγρινίου, ενώ οικονομική ενίσχυση έλαβε το ΠΚΚΠΑ Μεσολογγίου. Ο πληθυσμός αυξήθηκε σημαντικά τόσο στα μεγάλα αστικά κέντρα της χώρας, όσο και στις δύο μεγαλύτερες πόλεις του νομού, το Αγρίνιο και το Μεσολόγγι. Το Αγρίνιο μάλιστα, το 1951 συγκέντρωνε 20.048 κατοίκους. Οι πληθυσμιακές μεταβολές και το έντονο προσφυγικό στοιχείο άλλαξαν ριζικά τη δομή των πόλεων και δυσχέραναν την αφομοίωσή τους. Αποτέλεσμα αυτών των αλλαγών, ήταν σημαντικοί πόροι να χρησιμοποιηθούν προς αυτή την κατεύθυνση, καθώς και σε έργα υποδομών του νομού, όπως το οδικό δίκτυο Αντιρρίου- Ιωαννίνων και Αγρινίου- Ευρυτανίας. Μεγάλο μέρος των πόρων του σχεδίου Μάρσαλ διοχετεύτηκαν σε αποστραγγιστικά έργα, εκχερσώσεις, αντιπλημμυρικά έργα και αρδευτικά, καθώς η ενίσχυση του πρωτογενή τομέα παραγωγής ήταν κομβικής σημασίας για τη διαβίωση των άπορων κατοίκων, που στην Αιτωλοακαρνανία ανέρχονταν κατά τα μέσα του 1949 στο 32,2 % του πληθυσμού. Ο ιδιωτικός τομέας επιχορηγήθηκε εξίσου, με αποτέλεσμα να δραστηριοποιηθούν στο νομό αρκετές επιχειρήσεις, όπως η σαπωνοποιία «Άστιξ» στο Αιτωλικό, παγοποιείο στην περιοχή του Αγρινίου και τυροκομείο στο Νιχώρι. Τα χρόνια που ακολούθησαν μέχρι τη Δικτατορία, οι δημοτικές αρχές στράφηκαν στην επίλυση προβλημάτων που αφορούσαν την οικονομία και τις συνθήκες διαβίωσης των πολιτών, επηρεασμένες τόσο από την κατοχική περίοδο, όσο και από την περίοδο του Εμφυλίου και τη μετεμφυλιακή κατάσταση.³⁵

³⁵ Απόστολος Βετσόπουλος, «Οικονομικές συνθήκες στην περίοδο της Κατοχής και του Εμφυλίου Πολέμου στην Αιτωλοακαρνανία», Κωνσταντίνα Μπάδα, Θανάσης Δ. Σφήκας (επιμ.), *Κατοχή-Αντίσταση-Εμφύλιος: Αιτωλοακαρνανία στη δεκαετία 1940-1950*, Εκδόσεις Παρασκήνιο, Αθήνα 2010, σσ. 101-118. Επίσης, Κατσούλης, *ό.π.* σσ. 489-495.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ ΤΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ: ΜΟΡΦΕΣ ΠΡΟΝΟΙΑΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΕΜΦΥΛΙΟ ΩΣ ΤΗ ΜΕΤΕΜΦΥΛΙΑΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

Όσο οι συγκρούσεις μεταξύ ανταρτών και του ελληνικού στρατού συνεχίζονταν, μια άλλη πτυχή του πολέμου αναδείχτηκε σε μείζον θέμα και δίχασε για μια ακόμα φορά την ελληνική κοινωνία. Τα παιδιά, πραγματικά θύματα του Εμφυλίου Πολέμου βρέθηκαν στο στόχαστρο των δύο αντιπάλων και αποτέλεσαν πεδίο αναμέτρησης παράλληλα με τις πολεμικές συγκρούσεις.

Κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου, πολλά παιδιά καταδικάστηκαν να ζήσουν σε συνθήκες φτώχειας, ορφάνιας, πείνας, αρρώστιας καθώς και αποχωρισμού από τις οικογένειές τους. Η παιδική ηλικία εκμηδενίστηκε εφόσον απουσίαζαν όσα ήταν απαραίτητα για τη διαβίωση και την ομαλή ανάπτυξή τους. Στερούνταν τα απαραίτητα για να καλύψουν βασικές τους ανάγκες, όπως σίτιση, στέγαση, υγειονομική περίθαλψη και εκπαίδευση και πολλές φορές είχαν άμεση και έμμεση εμπλοκή στις εχθροπραξίες και την κλιμάκωση της βίας. Οι εκκενώσεις των χωριών και η μετακίνηση του 1/10 περίπου του πληθυσμού στα αστικά κέντρα, κατέδειξε προβλήματα που αφορούσαν τα παιδιά και μπορούσαν να εξελιχθούν σε σοβαρό κοινωνικό και πολιτικό πρόβλημα. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με στοιχεία του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού (ΕΕΣ) και της UNESCO, μεγάλος αριθμός των ανταρτόπληκτων ήταν παιδιά κάτω των δεκαοκτώ ετών, από τα οποία τα περισσότερα επιβίωναν με δυσκολία, κατοικούσαν σε παραπήγματα κοντά στα πεδία των μαχών με ή χωρίς τις οικογένειές τους και κανένα δεν παρακολουθούσε σχολείο.³⁶

Δεδομένης της παραπάνω τραγικής κατάστασης που επικρατούσε εν μέσω του Εμφυλίου, το κράτος ήταν αναγκασμένο να αναλάβει ευθύνες και πρωτοβουλίες ώστε να ανταποκριθεί σε μια σειρά αιτημάτων των πολιτών του. Ένα από τα σημαντικότερα ζητήματα λοιπόν, που είχε να αντιμετωπίσει η κυβέρνηση ήταν και το ζήτημα των παιδιών. Γι' αυτό, εξ αρχής, υπήρξε έντονη διαμάχη μεταξύ του Δημοκρατικού Στρατού από τη μία και της ελληνικής κυβέρνησης με κύριο εκφραστή τη βασίλισσα από την άλλη. Η διάσωσή τους

³⁶ Λουκιανός Χασιώτης, *Τα παιδιά του εμφυλίου. Από την «κοινωνική πρόνοια» του Φράνκο στον «έρανο» της Φρειδερίκης (1936-1950)*, Εκδόσεις Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2013, σσ. 133-135.

εξελίχθηκε σε αγώνα ταχύτητας, εφόσον κερδισμένος τελικά, θα ήταν αυτός που θα κατάφερνε να σώσει και να περιθάλψει τα περισσότερα.³⁷

α) Η μετακίνηση παιδιών από τον ΔΣΕ

Μέχρι το 1947, η μετακίνηση παιδιών εκτός των συνόρων της χώρας σχετιζόνταν με τη γενικότερη μετακίνηση πληθυσμού από τα χωριά της εμπόλεμης ζώνης λόγω του Εμφυλίου. Από τις αρχές του 1948, η συγκέντρωση και μεταφορά παιδιών εκτός της ελληνικής επικράτειας εντατικοποιήθηκε, με αποτέλεσμα μεγάλος αριθμός παιδιών να μετακινηθεί το ίδιο έτος και μικρότερος να ακολουθήσει το 1949.³⁸

Τον Μάρτιο του 1948, μεταδόθηκε από το ραδιοφωνικό σταθμό των ανταρτών η απόφαση των χωρών της Κομμουνιστικής Βοήθειας να προσφέρουν φιλοξενία σε θύματα των Αμερικανών προκειμένου να συνεχίσουν τις σπουδές τους. Στη συνέχεια, ανακοινώθηκε η απόφαση της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης να στείλει τα παιδιά σε Ανατολικές χώρες, ενώ τον Μάιο του ίδιου έτους ιδρύθηκε η Επιτροπή Βοήθεια στο Παιδί (ΕΒΟΠ) για τον συντονισμό της επιχείρησης και για τη μέριμνα της εκπαίδευσής τους.³⁹ Η απόφαση του ΚΚΕ να μετακινήσει παιδιά στις Λαϊκές Δημοκρατίες, προήλθε αρχικά από την ανάγκη για σωτηρία των παιδιών από το βίαιο σκηνικό του πολέμου. Ως βασικούς λόγους προέβαλε θέματα σίτισης και περίθαλψης εξαιτίας της καταστροφής της υπαίθρου, τους αεροπορικούς βομβαρδισμούς και τις στρατολογήσεις, που οδηγούσαν στη διάσπαση των οικογενειών καθώς και τους κινδύνους που απέρρεαν από το σχέδιο της βασίλισσας Φρειδερίκης για τη συγκέντρωση και τη διαπαιδαγώγηση παιδιών με απώτερο σκοπό τη δημιουργία μιας «χιτλερικής νεολαίας».⁴⁰

Επιπλέον, αξίζει να επισημανθεί πως ο ΔΣΕ αντιμετώπιζε σοβαρά προβλήματα από την έλλειψη εφεδρειών, με αποτέλεσμα η απομάκρυνση των παιδιών να ενισχύει το πλήθος των μαχητών του, καθώς οι γονείς των παιδιών μπορούσαν πλέον να πολεμούν «απρόσκοπτα και με μειωμένο τον κίνδυνο λιποταξίας». Η μετακίνηση των παιδιών στις Ανατολικές χώρες παρουσιάστηκε στην αρχή ως εθελοντική, με τη σύμφωνη γνώμη των γονέων ή συγγενών των παιδιών. Από τα μέσα του 1948, αρκετοί γονείς υποχρεώθηκαν να δώσουν τα παιδιά τους, γεγονός που ενισχύεται αν σκεφτεί κανείς ότι αρκετά μέλη του ΔΣΕ είχαν

³⁷ Χασιώτης, *ό.π.*, σσ. 136-137.

³⁸ Κατερίνα Τσέκου, *Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες στην Ανατολική Ευρώπη, 1945-1989*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2013, σσ. 160-161.

³⁹ Καλύβας, Μαραντζίδης, *ό.π.*, σσ. 445-446.

⁴⁰ Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του ελληνικού εμφυλίου πολέμου, 1946-1949*, τόμ. β', γ' έκδ., Εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2001, σ. 607.

στρατολογηθεί αναγκαστικά, οπότε ακόμα και η συναίνεσή τους έμοιαζε αποτέλεσμα της συμμετοχής τους στο αντάρτικο. Σύμφωνα με την έκθεση της UNSCOB υπολογίζονταν πως 28.296 παιδιά μετακινήθηκαν από τον ΔΣΕ στις λαϊκές δημοκρατίες ως τον Ιανουάριο του 1950.⁴¹ Οι κυριότερες περιοχές από τις οποίες μετακινήθηκαν παιδιά ήταν κυρίως οι βόρειες περιοχές της χώρας, καθώς και παιδιά από τη νότια Ελλάδα, τη Θεσσαλία, τη Ρούμελη και κυρίως την Ευρυτανία, τη Ναυπακτία, τη Φθιώτιδα και τη Φωκίδα.⁴²

Επρόκειτο κυρίως για παιδιά ηλικίας τριών έως δεκατεσσάρων ετών, από τα οποία τα μεγαλύτερα έλαβαν στρατιωτική εκπαίδευση προκειμένου να πολεμήσουν στη συνέχεια στην Ελλάδα. Πληροφορίες για τη συμμετοχή τους στις συγκρούσεις και τον χαρακτήρα της στρατολόγησής τους δεν είναι γνωστά.⁴³ Οι χώρες υποδοχής τους φρόντιζαν για τη μεταφορά, την εγκατάσταση των παιδιών, τη διατροφή και την ιατροφαρμακευτική τους περίθαλψη. Εγκαταστάθηκαν αρχικά σε πρόχειρα σπίτια και στη συνέχεια σε παιδικούς σταθμούς που προετοίμασαν μέλη του Ερυθρού Σταυρού και κομματικές οργανώσεις.⁴⁴ Όσον αφορά την εκπαίδευσή τους, στόχευε στην καλλιέργεια σοσιαλιστικής συνείδησης, για την επίτευξη της οποίας χρησιμοποιούσε κομματικά στερεότυπα. Παρά τον πολιτικό χαρακτήρα της εκπαίδευσης, τα στελέχη της ΕΒΟΠ κατέβαλαν κάθε προσπάθεια για την καλλιέργεια εθνικής συνείδησης και την πατριωτική τους διαπαιδαγώγηση.⁴⁵

Ο αριθμός των παιδιών- προσφύγων στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης δεν μπορεί να υπολογιστεί με ακρίβεια, αφού η μαζική έξοδος και η μεταφορά τους από χώρα σε χώρα εμπόδιζε την καταγραφή των στοιχείων τους. Με βάση τα στοιχεία της ΠΔΚ περισσότερα από 25.000 παιδιά μεταφέρθηκαν στις ανατολικές χώρες, κυρίως από περιοχές που ήλεγχε ο ΔΣΕ. Η κυβέρνηση της Αθήνας και ο ΕΕΣ αντίστοιχα, υποστήριζαν πως ο αριθμός των παιδιών ξεπερνούσε τις 28.000.⁴⁶

Το θέμα της επιστροφής των παιδιών εξελίχτηκε σε χρονοβόρα διαδικασία και προκάλεσε διεθνή πολιτική εμπλοκή, αφού στόχος της κυβέρνησης ήταν να επηρεάσει τη διεθνή κοινή γνώμη, ασκώντας αντικομμουνιστική προπαγάνδα με τη βοήθεια του ΕΕΣ, της

⁴¹ Καλύβας, Μαραντζίδης, *ό.π.*, 446-448.

⁴² Δέσποινα Καραθανάση, *Τα παιδιά στη δίνη του Εμφυλίου Πολέμου*, στο: <http://ellinikosemfiliios.blogspot.com/2013/11/blog-post.html> [ημερομηνία ανάκτησης: 21 Απριλίου 2020].

⁴³ Τασούλα Βερβενιώτη, «Περί «Παιδομαζώματος» και «Παιδοφυλάγματος» ο λόγος ή τα παιδιά στη δίνη της εμφύλιας διαμάχης», Ευτυχία Βουτυρά, Βασίλης Κ. Δαλκαβούκης, Νίκος Α. Μαραντζίδης (επιμ.), *Το όπλο παρά πόδα. Οι πολιτικοί πρόσφυγες του ελληνικού εμφυλίου πολέμου στην Ανατολική Ευρώπη*, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 2005, σσ. 107-108.

⁴⁴ Καραθανάση, *Τα παιδιά στη δίνη του Εμφυλίου Πολέμου*.

⁴⁵ Χασιώτης, *ό.π.*, σσ. 144-146.

⁴⁶ Τσέκου, *ό.π.*, σ. 167.

Εκκλησίας, των πρεσβειών της, τις γυναικείες οργανώσεις, κ.ά. Έτσι, μετά το 1953 και την αποσταλινοποίηση της Ένωσης Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών (ΕΣΣΔ) ξεκίνησε η επιστροφή παιδιών από τις Λαϊκές Δημοκρατίες. Ο αριθμός των επαναπατρισθέντων είναι άγνωστος, αν και ο μεγαλύτερος αριθμός των παιδιών παρέμεινε στις ανατολικές χώρες και επέστρεψε μαζί με τους υπόλοιπους Έλληνες πρόσφυγες μετά το 1974.⁴⁷

β) Η Βασιλική Πρόνοια

Η επιστροφή της βασιλικής οικογένειας στην Ελλάδα, μετά το δημοψήφισμα του 1946, σηματοδότησε μια περίοδο κατά την οποία προσπάθησε να κερδίσει την εύνοια του ελληνικού λαού, αποκαθιστώντας το όνομά της. Στο πλευρό της κυβέρνησης των Αθηνών στο θέμα των παιδιών στάθηκε και το παλάτι. Το βασιλικό ζεύγος Παύλου- Φρειδερίκης δείχνοντας τις φιλανθρωπικές του προθέσεις κατάφερε να υπεισέλθει στο σύστημα και να νομιμοποιήσει σταδιακά τη θέση του. Προβάλλοντας την ανθρωπιστική τους δραστηριότητα με ταξίδια στις Βόρειες Επαρχίες της χώρας, προκειμένου να δηλώσουν την έμπρακτη στήριξη των αμάχων και όσων πλήττονταν από τον πόλεμο, οι βασιλείς τόνισαν τη συμπάρασταση και τη στοργή τους απέναντι στους κινδύνους και τις ταλαιπωρίες του λαού, καθώς και την αποφασιστικότητά τους μέσω της ανάληψης πρωτοβουλιών.⁴⁸

Τον Απρίλιο του 1947, η Φρειδερίκη στέφθηκε βασίλισσα των Ελλήνων και εξέφρασε την επιθυμία της να συγκροτήσει έναν οργανισμό περίθαλψης προσφύγων. Λίγους μήνες αργότερα, ύστερα από διαπραγματεύσεις με εκπροσώπους της εκκλησίας και φιλανθρωπικών οργανώσεων, κυβερνητικούς και οικονομικούς παράγοντες της πρωτεύουσας, ανακοίνωσε στις 10 Ιουλίου 1947 την ίδρυση του εράνου «Πρόνοια Βορείων Επαρχιών Ελλάδος», που έμεινε γνωστός ως «Έρανος της Βασίλισσας». Η ίδρυσή του ήταν μια προσπάθεια του παλατιού να κατοχυρώσει την πολιτική του θέση στον Εμφύλιο όπως και της βασίλισσας, που κατηγορούταν λόγω της συμμετοχής της στη ναζιστική νεολαία αλλά και της «δυναμικότητάς» της, που δεν ταίριαζε στα γυναικεία στερεότυπα της εποχής.⁴⁹ Στο πλαίσιο αυτών των δράσεων συγκαταλέγονταν και οι έρανοι «Η Φανέλα του Στρατιώτου», «Ο

⁴⁷ Τσέκου, *ό.π.*, σσ. 176-177. Επίσης, Χασιώτης, *ό.π.*, σσ. 304-305.

⁴⁸ A. Andreou., S. Pliadou-Tachou, I. Mpetsas. *Frederica's Children or Marshall Plan's Kids? Students of the Royal Educational Institutions in Post-War Greece*, LAMBERT Academic Publishing, Saarbrücken 2012, σ. 40.

⁴⁹ Τασούλα Βερβενιώτη, «Το «εθνικό παιδοφύλαγμα» και ο Έρανος της βασίλισσας Φρειδερίκης (1947- 1950)», Δέσποινα Ι. Παπαδημητρίου, Σεραφείμ Ι. Σεφεριάδης (επιμ.), *Αθέατες όψεις της ιστορίας: κείμενα αφιερωμένα στον Γιάνη Γιανουλόπουλο*. Εκδόσεις Ασίνη, Αθήνα 2012, σσ. 259-260.

Έρανος Προνοίας Συμμοριόπληκτων», «Η Βασιλική Πρόνοια», το «Βασιλικό Εθνικό Ίδρυμα» και το σωματείο «Ελληνικόν Φως».⁵⁰

Επρόκειτο για οργανισμό κοινωνικής πρόνοιας, με κεντρικό πρόσωπο τη βασίλισσα, που στηρίζονταν οικονομικά από τους φόρους του κράτους αλλά και τις ερανικές προσφορές. Πρωταρχικός στόχος ήταν οι εθελούσιες ατομικές ή συλλογικές εισφορές, στόχος που επετεύχθη καθώς η συμμετοχή ήταν μεγάλη. Άνθρωποι όλων των κοινωνικών τάξεων και επαγγελματικών ομάδων, ο Διεθνής Ερυθρός Σταυρός, ξένες εκκλησίες, Έλληνες της διασποράς συνέδραμαν οικονομικά στο έργο του Εράνου. Οι προσφορές μάλιστα του εξωτερικού συνεχίστηκαν ως το τέλος της λειτουργίας του. Όσον αφορά τις κρατικές εισφορές, οι πολίτες υποχρεούνταν μέσω της έμμεσης φορολόγησής τους στη συνεισφορά, αφού το έργο του Εράνου απαιτούσε τεράστιους πόρους και κάλυπτε σε μεγάλο βαθμό υποχρεώσεις του κράτους, όπως τη σίτιση, τη στέγαση, την περίθαλψη και την εκπαίδευση άπορων και ορφανών παιδιών, την αποκατάσταση των προσφύγων και την ανοικοδόμηση κατεστραμμένων χωριών.⁵¹

Ο Έρανος αποτελούσε έναν οργανισμό, προϊόν συνεργασίας της Αυλής, του Εθνικού Στρατού, του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού, των υπουργείων Οικονομικών και Κοινωνικής Πρόνοιας, της Εκκλησίας, των Σωμάτων Προσκόπων και Οδηγών, φιλανθρωπικών και γυναικείων οργανώσεων. Με βάση τα διάφορα βασιλικά διατάγματα η λειτουργία του και οι δραστηριότητες του μεταβάλλονταν. Επικεφαλής του Εράνου τέθηκε η βασίλισσα Φρειδερίκη, γεγονός που ενίσχυσε την πολιτική δύναμη της μοναρχίας, ενώ δεύτερη στην ιεραρχία ήταν η Εκτελεστική Επιτροπή (Ε.Ε.). Η τελευταία συγκροτήθηκε από σημαντικές προσωπικότητες της οικονομικής, πολιτικής και πνευματικής ζωής της χώρας, όπως υπουργούς, ακαδημαϊκούς, πρυτάνεις, προέδρους εμπορικών και επαγγελματικών επιμελητηρίων και συλλόγων, δικαστικούς και εκκλησιαστικούς παράγοντες. Η Ε.Ε. έπαιρνε αποφάσεις για τη λειτουργία του Εράνου και των Παιδοπόλεων, αξιολογούσε τη δράση τους, επίλυε προβλήματα που προέκυπταν, διαχειριζόταν μεγάλα ποσά και συγκροτούσε υποεπιτροπές. Εκτελεστικό της όργανο αποτελούσαν οι «Εντεταλμένες Κυρίες», εβδομήντα δύο γυναίκες της μεγαλοαστικής τάξης της Αθήνας, ο ρόλος των οποίων υπήρξε καθοριστικός και επηρέαζε την κοινή γνώμη τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό. Ο

⁵⁰ Ανδρέας Ανδρέου, Σοφία Ηλιάδου, Ιωάννης Μπέτσας, «Από το «παιδομάζωμα» στο βασιλικό «παιδοφύλαγμα»: μεταπολεμικές όψεις κοινωνικής δικαιοσύνης στις Βόρειες Επαρχίες της χώρας», *Εκπαίδευση και κοινωνική δικαιοσύνη*, Πρακτικά του 5^{ου} Συνεδρίου Ιστορίας της Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Πατρών, στο <http://www.eriande.elemedu.upatras.gr/?section=985&language=el> GR σ. 3.

⁵¹ Χασιώτης, *ό.π.*, σσ. 191-201.

πυρήνας τους ήταν είκοσι περίπου γυναίκες, πλαισιωμένες με άλλες τόσες βοηθούς, που δραστηριοποιούνταν ήδη σε φιλανθρωπικές, χριστιανικές και γυναικείες οργανώσεις. Είχαν την ευθύνη να επιβλέπουν το εγχείρημα της παροχής φροντίδας σε όσα παιδιά είχαν ανάγκη, ίδρυσαν Παιδοπόλεις και παρακολουθούσαν την οργάνωση και τη λειτουργία τους, εκθέτοντας πάντα τις προτάσεις τους στην Ε.Ε. Παρότι οι αποφάσεις του Εράνου λαμβάνονταν από την Ε.Ε. στην Αθήνα, η υλοποίηση των δραστηριοτήτων γινόταν από τις «Εντεταλμένες Κυρίες» κυρίως στην επαρχία, αφού ανά μία ή ανά δύο ήταν υπεύθυνες για κάθε περιοχή της χώρας. Η Αλεξάνδρα Μελά, ακτιβίστρια και πρώην πρόεδρος της Λέσχης Εργαζομένου Κοριτσιού στη Θεσσαλονίκη και η Λίνα Τσαλδάρη, αντιπρόεδρος του ΠΚΠΑ, υπήρξαν πρωταγωνίστριες του Εράνου. Μάλιστα, η τελευταία εξελέγη το 1956 υπουργός Πρόνοιας και μετονόμασε τον Έρανο σε Βασιλική Πρόνοια. Τη διεύθυνσή του ανέλαβε η Αλεξάνδρα Μελά. Τρίτη στην ιεραρχία ήταν η εφορευτική επιτροπή, η οποία επόπτευε το έργο του αρχηγού της Παιδόπολης και εισηγούνταν μεταβολές στους τροφίμους και το προσωπικό στην Ε.Ε., ενώ αμέσως μετά ακολουθούσε ο αρχηγός της Παιδόπολης. Ο τελευταίος, συντόνιζε και καθόριζε τη ζωή στο εσωτερικό του ιδρύματος, αφού επέβλεπε τα κατώτερα στελέχη, οργάνωνε το πρόγραμμα και ήταν υπεύθυνος για την πειθαρχία των τροφίμων.⁵²

Ο αρχικός προσανατολισμός του Εράνου αφορούσε την παροχή βοήθειας στους ανταρτόπληκτους πληθυσμούς και στη συνέχεια στην προστασία των παιδιών. Προέβλεπε για αυτά τη δημιουργία κέντρων στέγασης στα οποία θα σιτίζονταν και θα εκπαιδεύονταν σε ένα ασφαλέστερο για εκείνα περιβάλλον. Στην αρχή της λειτουργίας του, ασχολήθηκε κυρίως με τη σίτιση και τη στέγαση του προσφυγικού πληθυσμού, ενώ στη συνέχεια στράφηκε στην προστασία παιδιών με προβλήματα επιβίωσης και πειθαρχίας. Για το σκοπό αυτό ιδρύθηκαν εστίες σίτισης και ενισχύθηκαν τα άσυλα ανηλίκων, ενώ εξετάστηκε και η φιλοξενία ορφανών παιδιών από οικογένειες εύπορες, που θα ενισχύονταν οικονομικά με κάποιο επίδομα. Σε κάθε περίπτωση τόνιζαν πως σκοπός του Εράνου ήταν η παροχή βοήθειας στους πληγέντες του Εμφυλίου με βάση τον βαθμό απορίας τους και χωρίς να εξετάζονται οι θρησκευτικές και πολιτικές τους πεποιθήσεις. Προκειμένου να εξυπηρετηθούν οι παραπάνω σκοποί, συστάθηκαν παραρτήματα της Πρόνοιας Βορείων Επαρχιών Ελλάδας και δομές που υπάγονταν στη Βασιλική Πρόνοια. Τέτοιες ήταν οι Παιδοπόλεις, τα Σπίτια του Παιδιού, οι Ομάδες Βοήθειας Υπαίθρου, τα Αστικά Κέντρα, τα επαγγελματικά σχολεία θηλέων, το

⁵² J. Wallach Scott, *Only Paradoxes to Offer. French Feminists and the Rights of Man*, Harvard University Press, Cambridge 1996, σ. 169. Επίσης, Andreou, Iliadou-Tachou, Mpetsas, *ό.π.*, σ. 44. Χασιώτης, *ό.π.*, σσ. 217-224.

Κέντρο Βρεφών «η Μητέρα», τα Κέντρα Νεότητας, η Πρόνοια Συμμοριοπλήκτων και οι Φίλοι του Χωριού.⁵³

Η ίδρυση των Παιδοπόλεων από τη βασίλισσα είχε ως βασικό σκοπό την απομάκρυνση των παιδιών από τις περιοχές όπου διεξάγονταν ο Εμφύλιος Πόλεμος και ειδικά των Βορείων επαρχιών της χώρας. Αρχικά, οι Παιδοπόλεις θα προστάτευαν παιδιά ορφανά, εγκαταλελειμμένα, θύματα του πολέμου, που οι ζωές τους ήταν σε κίνδυνο. Στη συνέχεια όμως, ενεπλάκησαν και αυτές στην αντιπαράθεση των δύο αντιπάλων σχετικά με την «αρπαγή» των παιδιών από τους κομμουνιστές και τη μεταφορά τους στις Ανατολικές χώρες, με αποτέλεσμα να συγκεντρώσουν πολύ περισσότερα παιδιά και κυρίως εκείνα που απειλούνταν από τη δράση ανταρτών στις περιοχές διαμονής τους.⁵⁴

Στις αρχές του 1948 η ελληνική κυβέρνηση διαμαρτυρήθηκε στον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ) σχετικά με την «αρπαγή» παιδιών από τους κομμουνιστές. Η αντίδραση ήταν άμεση και οδήγησε στη δημιουργία μιας ανταγωνιστικής εκστρατείας εναντίον των ανταρτών για τη *διάσωση των Ελληνοπαίδων*. Στο πλαίσιο της προπαγάνδας από τη μεριά της βασίλισσας, το έργο των Παιδοπόλεων χαρακτηρίστηκε «παιδοφύλαγμα», ενώ η αντίστοιχη διαδικασία που προωθούνταν από τους αντάρτες «παιδομάζωμα». Επρόκειτο για όρους με αυξημένη ιδεολογική προέκταση, μιας και παρέπεμπαν στο παιδομάζωμα των οθωμανικών χρόνων και ενίσχυαν την εθνικόφρονα ιδεολογία που πάλευε ενάντια στην κομμουνιστική απειλή. Η ελληνική κυβέρνηση κατήγγειλε τη βίαιη μετακίνηση των παιδιών από τις οικογένειές τους, προκειμένου να εξυπηρετηθούν σκοποί αντεθνικοί, τρομοκρατική της επαρχίας, αποδιοργάνωση της γεωργικής παραγωγής, λόγω της αναγκαστικής εγκατάλειψης της υπαίθρου και αλλοίωση των εθνικών χαρακτηριστικών της χώρας. Με τη συμβολή των γειτονικών χωρών τονίζονταν η κομμουνιστική διαπαιδαγώγηση των παιδιών και η μελλοντική στροφή τους εναντίον της χώρας τους.⁵⁵

Ειδικά μετά την ανακοίνωση των ανταρτών για εκκενώσεις περιοχών, η βασίλισσα και οι υπουργοί Στρατιωτικών, Πρόνοιας και Εσωτερικών αποφάσισαν το Μάρτιο του 1948, τη συγκέντρωση των παιδιών των Βορείων Επαρχιών και την αποστολή τους αρχικά σε «ασφαλή κέντρα» και στη συνέχεια στις Παιδοπόλεις. Τα παιδιά θα φυλάσσονταν εκεί μέχρι την εξάλειψη του κινδύνου αρπαγής τους και στη συνέχεια θα επέστρεφαν στον τόπο καταγωγής τους. Η ίδρυση των Παιδοπόλεων, ενώ αρχικά αποτελούσε μέρος των

⁵³ Χασιώτης, *ό.π.*, σσ. 175-176. Επίσης, Ανδρέου, Ηλιάδου, Μπέτσας, *ό.π.*, σ. 3.

⁵⁴ Andreou, Iliadou-Tachou, Mpetsas, *ό.π.*, σσ. 78-79.

⁵⁵ Χασιώτης, *ό.π.*, σσ. 147-149.

φιλανθρωπικών δράσεων της βασίλισσας και των «Έντεταλμένων Κυριών», από το 1948 μετατράπηκε σε ζήτημα εθνικής σημασίας.⁵⁶

Τον Απρίλιο του 1948, συστάθηκαν η Επιτροπή Συντονισμού, Διασώσεως και Περιθάλψεως Ελληνοπαίδων (ΕΣΔΠΕ) και η Ειδική Υπηρεσία Περιθάλψεως Ελληνοπαίδων (ΕΥΠΕ), προκειμένου το κράτος να εμπλακεί ενεργά στην εκστρατεία περίθαλψης των παιδιών. Στόχος και των δύο υπηρεσιών ήταν η φροντίδα της εγκατάστασης, περίθαλψης, αγωγής και μετακίνησης παιδιών από τα χωριά τους σε κέντρα «ασφαλείας» ή σε παλιές και νέες Παιδοπόλεις. Σε συμφωνία με τον Έρανο προβλέπονταν ότι τα $\frac{3}{4}$ των παιδιών θα στεγάζονταν σε Παιδοπόλεις που εξαρτιόταν από την ΕΥΠΕ, ενώ τα υπόλοιπα θα άνηκαν διοικητικά και οικονομικά στον Έρανο. Συνεπώς ο Έρανος ανέλαβε τις πιο παλιές Παιδοπόλεις, στις οποίες ήταν εγκατεστημένα παιδιά προσφύγων, ενώ αντίστοιχα η ΕΥΠΕ τις νεότερες με τους «απειλούμενους» τροφίμους. Η ΕΣΔΠΕ διατήρησε τη διοικητική δομή της ΠΒΕΕ, τοποθετώντας στη θέση της εκτελεστικής επιτροπής την ΕΥΠΕ και επιτρέποντας στον οργανισμό της βασίλισσας και τις «Έντεταλμένες Κυρίες» να εποπτεύουν το έργο της νέας υπηρεσίας. Εξαιτίας της έλλειψης των αναγκαίων πόρων, η υπηρεσία επανδρώθηκε με απόστρατους αξιωματικούς του στρατού, αστυνομικούς, χωροφύλακες, αποσπασμένους από τα υπουργεία Κοινωνικής Πρόνοιας και Δημόσιας Τάξης, γεγονός που τόνιζε το στρατιωτικό χαρακτήρα του «παιδοφυλάγματος». Παράλληλα, η περιορισμένη ροή χρημάτων και η ελλιπής στελέχωση της υπηρεσίας ενίσχυαν μία εσωτερική διαμάχη και έναν ανταγωνισμό μεταξύ της ΠΒΕΕ και των ΕΣΠΕ- ΕΥΠΕ σχετικά με τον έλεγχο της σωτηρίας των παιδιών.⁵⁷

Η πρώτη Παιδόπολη ιδρύθηκε στο Ωραιόκαστρο Θεσσαλονίκης, στις 11 Ιουλίου 1947 και ονομάστηκε «Αγία Ειρήνη». Ως το τέλος του μήνα αριθμούσε εξακόσια σαράντα παιδιά που είχαν μεταφερθεί από χωριά της Μακεδονίας. Στα εγκαίνια της Παιδόπολης η βασίλισσα αναφέρθηκε στη βοήθεια για τα παιδιά αποκαλώντας την ίδρυσή της ως τον πρώτο καρπό της ενότητας των Ελλήνων. Στη συνέχεια δημιουργήθηκαν κι άλλες, καλύπτοντας το μεγαλύτερο μέρος της επικράτειας, καθώς εκτείνονταν από τη Φλώρινα μέχρι την Κέρκυρα, τη Ρόδο και τη Μυτιλήνη. Τα πρώτα ιδρύματα φιλοξένησαν στο πρώτο εξάμηνο του 1947 περίπου δύο χιλιάδες παιδιά. Με βάση διάφορες διαθέσιμες μελέτες εκτιμάται ο αριθμός των Παιδοπόλεων από πενήντα δύο ως πενήντα εννιά, ενώ ο αριθμός των τροφίμων κατά την

⁵⁶ Βερβενιώτη, *ό.π.*, σσ. 262-263.

⁵⁷ Βερβενιώτη, *ό.π.*, σσ. 263-264. Επίσης, Χασιώτης, *ό.π.*, σσ. 229-231.

περίοδο 1947- 1950 από δεκαοχτώ ως είκοσι τρεις χιλιάδες παιδιά.⁵⁸ Από αυτές, οι είκοσι τρεις λειτουργούσαν στην Αθήνα, δώδεκα στη Θεσσαλονίκη, τρεις στα Γιάννενα, δύο στη Λαμία, τρεις στη Ρόδο, δύο στη Σύρο και από μία στην Καβάλα, στο Αγρίνιο, στο Βόλο, τη Λάρισα, την Πάτρα, τη Μυτιλήνη, την Τήνο και την Κέρκυρα.⁵⁹

Σύμφωνα με αρχειακό υλικό που απόκειται στην Κεντρική Υπηρεσία των Γενικών Αρχείων στην Αθήνα, μετά τους πρώτους είκοσι μήνες λειτουργίας τους, κάθε παιδί από πέντε ως δεκατεσσάρων ετών μπορούσε να φιλοξενηθεί σε Παιδόπολη. Η επιλογή τους βασίζονταν αρχικά στις ανάγκες τους και στηρίζονταν σε στοιχεία των τοπικών αρχών και οργανισμών. Ακόμα και τα παιδιά των κομμουνιστών δεν υφίστατο καμιά διάκριση. Τα κτίρια που στέγασαν τις Παιδοπόλεις, ήταν κατεστραμμένα και χρειάστηκε να ανακατασκευαστούν, ενώ με χρήματα του υπουργείου Υποδομών φιλοξενήθηκαν αρκετά παιδιά σε άλλες εγκαταστάσεις, όπως το ΠΙΚΠΑ. Ο εξοπλισμός τους καλύφτηκε από το κράτος, ενώ ο φαρμακευτικός εξοπλισμός από το υπουργείο Υγείας και τον Ελληνικό Ερυθρό Σταυρό. Το σημαντικό έργο της ένδυσης ανέλαβε η «Ιματιοθήκη του Παιδιού» με υλικά προερχόμενα από τον οργανισμό. Με τη συνδρομή ξένων οργανισμών, όπως του Ελβετικού και Σουηδικού Ερυθρού Σταυρού, της CARE, της American Near East Foundation, τη βοήθεια Ελληνικού πολέμου του Καναδά, της Red Barnet και της επιτροπής του διεθνούς Ερυθρού Σταυρού καλύφθηκαν οι ανάγκες πολλών προστατευόμενων ανά την επικράτεια.⁶⁰

Οι Παιδοπόλεις κάλυπταν το πρόγραμμα σπουδών του δημοτικού, προωθούσαν την επαγγελματική εκπαίδευση, τη θρησκευτική διδασκαλία, καθώς και την άθληση. Συγκεκριμένα, στο καθημερινό πρόγραμμα των μαθητών περιλαμβάνονταν γυμναστικές ασκήσεις και στρατιωτικοί σχηματισμοί. Οι μαθητές φοιτούσαν σε δημόσια σχολεία είτε εκτός των Παιδοπόλεων, είτε εντός των ιδρυμάτων, γεγονός που εγκυμονούσε κινδύνους κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου για τους μεταφερόμενους. Απαιτούνταν επομένως, η συνοδεία μαθητών των μικρών τάξεων από και προς το σχολείο, από στρατιωτικούς, χωροφύλακες ή ΜΑΥ(δες). Όσον αφορά το σχολικό εξοπλισμό, ήταν αρκετά ελλιπής και δεν έφτανε για όλα τα παιδιά, ενώ το διδακτικό προσωπικό στελεχώθηκε από κοινοτάρχες, ομαδάρχες, αξιωματικούς και αδιόριστους εκπαιδευτικούς. Μάλιστα, το 1949 λειτουργούσαν

⁵⁸ Loring M. Danforth, Riki Van Boeschoten, *Children of the Greek Civil War: Refugees and the politics of memory*, University of Chicago Press, Chicago 2012 σ. 93. Επίσης, Andreou, Iliadou-Tachou, Mpetsas, *ό.π.*, σ. 80.

⁵⁹ Καραθανάση, *Τα παιδιά στη δίνη του Εμφυλίου Πολέμου*.

⁶⁰ Γενικά Αρχεία του Κράτους [στο εξής ΓΑΚ], Κεντρική Υπηρεσία (Αθήνα), Αρχείο Τέως Βασιλικών Ανακτόρων, φάκ. Β.2.2.9, υποφάκ. 1222: Α. Children's Colonies.

στο πλαίσιο των Παιδοπόλεων τριάντα δημοτικά σχολεία και σαράντα πέντε επαγγελματικές σχολές, όπου φοιτούσαν δύο χιλιάδες παιδιά, αριθμός που μέχρι το 1964 αυξήθηκε στις 33.989 παιδιά. Ανάλογος ήταν και ο αριθμός των εργαζομένων. Χαρακτηριστικό της εκπαίδευσης ήταν η εθνοκεντρική της προσέγγιση και η προώθηση της εθνικοφροσύνης. Αυτή η πολιτική εστίαση της εκπαίδευσης των Παιδοπόλεων αποτέλεσε και το πιο αμφιλεγόμενο σημείο σχετικά με το έργο τους. Η παραβίαση της ελεύθερης βούλησης των παιδιών, η συστηματική κατήχησή τους απέναντι στη θρησκεία και τις εθνικές ιδεολογικές αντιλήψεις ήταν συχνό φαινόμενο και είχε αρκετά κοινά χαρακτηριστικά με την αντίστοιχη εκπαίδευση των παιδιών στις λαϊκές δημοκρατίες όσον αφορά τους στόχους και τις μεθόδους που χρησιμοποιούνταν. Η ανάγκη αποτίναξης «σλαβοκομμουνιστικών ιδεών» και η πίστη στο τρίπτυχο πατρίς – θρησκεία – οικογένεια, επηρέασαν σημαντικά το σύστημα διαπαιδαγώγησης των Παιδοπόλεων. Ενισχυτικά λειτούργησαν τα Μ.Μ.Ε., το ραδιόφωνο και ο τύπος της εποχής. Το περιοδικό «*Παιδόπολις*», που ξεκίνησε να εκδίδεται το 1950 από τον Έρανο της Βασίλισσας, προπαγάνδιζε τη φιλοβασιλική αντίληψη, παρουσιάζοντας τη Φρειδερίκη ως «Μητέρα» όλων των παιδιών και γαλουχώντας τους τροφίμους σύμφωνα με τις εθνικές και τις ελληνικές ορθόδοξες αρχές. Το περιοδικό μετονομάστηκε σε «*Σπίτι του Παιδιού*» από τον Ιανουάριο του 1951.⁶¹

Ο ιδεολογικός ρόλος του Εράνου ήταν έκδηλος και στην καθημερινότητα των τροφίμων. Η τήρηση της ιεραρχίας, το ομοιόμορφο ντύσιμο, οι κανόνες και οι τιμωρίες που επιβάλλονταν, η απουσία προσωπικού χρόνου, τα εμβλήματα και οι συντονισμένες κινήσεις με τον ήχο της σάλπιγγας να συνοδεύει όλες τους τις δράσεις, προσέδιδαν στις Παιδοπόλεις έναν ημιστρατιωτικό και προσκοπικό χαρακτήρα. Στην καθημερινότητά τους εμπλέκονταν επίσης και άλλοι φορείς που συμπλήρωναν τη θρησκευτική και πολιτική κατήχηση των τροφίμων, όπως η Χριστιανική Ένωση Επιστημόνων (ΧΕΕ), η Χριστιανική Φοιτητική Ένωση (ΧΦΕ), η Χριστιανική Ένωση Εργαζόμενης Νεολαίας (ΧΕΕΝ), η Χριστιανική Ένωση Νεανίδων (ΧΕΝ) και το σωματείο «Ελληνικόν Φως».⁶²

Στις 18 Οκτωβρίου 1949 η Ε.Ε. του Ταμείου αποφάσισε, πως ορισμένες από τις Παιδοπόλεις θα συνέχιζαν κανονικά τη λειτουργία τους και κάποιες θα έκλειναν, εκ των οποίων ορισμένες θα διατηρούνταν για την περίπτωση χρήσης του εξοπλισμού τους, ενώ ξεκίνησε σταδιακά η διαδικασία επαναπατρισμού των παιδιών. Αποκλείονταν από την

⁶¹ Χασιώτης, *ό.π.*, σσ. 260-266. Επίσης, Andreou, Iliadou-Tachou, Mpetsas, *ό.π.*, σσ. 82-87.

⁶² Έλλη Γεωργίτσα-Παπαδημητρακούλου, *Παιδόπολις «Αγία Τριάς»*, αυτοέκδοση, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 108. Επίσης, Χασιώτης, *ό.π.*, 242-249.

παραπάνω διαδικασία παιδιά ορφανά, εγκαταλελειμμένα ή όσων οι γονείς είχαν καταδικαστεί ή ήταν υπό κράτηση. Μέχρι το 1950 ο αριθμός των Παιδοπόλεων είχε μειωθεί στις δώδεκα και των παιδιών σε τρεις χιλιάδες. Ο ρόλος των βασιλικών ιδρυμάτων άλλαξε και προσανατολίστηκε κυρίως στην προστασία ορφανών και απροστάτευτων παιδιών στη Βόρεια Ελλάδα, καθώς και στην επαγγελματική και πρακτική εκπαίδευση παιδιών της επαρχίας.⁶³ Τον Ιούλιο του 1955 ο Έρανος μετονομάστηκε σε «Βασιλική Πρόνοια», η βασίλισσα Φρειδερίκη παραιτήθηκε από την εποπτεία του Εράνου το 1965, ενώ μετά τον περιορισμό των Παιδοπόλεων, δημιουργήθηκαν άλλες υπηρεσίες, με κυριότερη τα Σπίτια του Παιδιού.

Επρόκειτο για ιδρύματα που σκοπός τους ήταν η εξωσχολική απασχόληση των παιδιών, η οποία συνδύαζε τη χριστιανική διαπαιδαγώγηση με την τεχνική τους μόρφωση. Στόχος τους ήταν επίσης, η επιρροή του Εράνου στην επαρχία και η αναζωογόνησή της, ώστε να αυξηθεί η παραγωγικότητα της χώρας, αλλά και η παρακολούθηση των επαναπατρισθέντων τροφίμων των Παιδοπόλεων, ώστε να μη μείνει ημιτελής η προσπάθεια που καταβλήθηκε στα ιδρύματα. Παρείχαν επαγγελματική κατάρτιση και αναψυχή, ενώ υπεύθυνες για τη λειτουργία τους ήταν οι Εντεταλμένες Κυρίες. Μέχρι το 1967, οι Βόρειες Επαρχίες της χώρας αριθμούσαν διακόσια εξήντα δύο τέτοια ιδρύματα, γεγονός που δικαιολογούνταν από την ανάγκη απομάκρυνσης των παιδιών από το ξενόφωνο οικογενειακό περιβάλλον και την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας από τους σλαβόφωνους.⁶⁴

Κατά τη διάρκεια της δικτατορίας των συνταγματαρχών η «Βασιλική Πρόνοια» μετονομάστηκε σε Εθνικό Οργανισμό Πρόνοιας (ΕΟΠ) και συνέχισε τη λειτουργία της παράλληλα με το υπουργείο Πρόνοιας. Ο ρόλος της βασίλισσας και κατά συνέπεια του Εράνου υπήρξε καθοριστικός στις εξελίξεις. Για πολλά παιδιά αποτέλεσε θετική εμπειρία η φοίτηση τους στα ιδρύματα του Εράνου, αφού ευνοήθηκαν σε σχέση με άλλους ανηλίκους που έμειναν εκτός της κρατικής ή της βασιλικής πρόνοιας και απέκτησαν πρόσβαση στην εκπαίδευση και την τεχνική μόρφωση. Από την άλλη πλευρά, για αρκετούς τροφίμους ήταν αρνητική εμπειρία, καθώς η διαπαιδαγώγηση είχε προπαγανδιστικό ρόλο και στόχευε στην ενδυνάμωση της εθνικοφροσύνης.⁶⁵ Αναμφίβολα, το οικογενειακό περιβάλλον και ο

⁶³ Andreou, Piadou-Tachou, Mpetsas, *ό.π.*, σσ. 81-82.

⁶⁴ Χασιώτης, *ό.π.*, σσ. 210-214.

⁶⁵ Χαρακτηριστική είναι η μαρτυρία του Γιάννη Ατζακά στην αυτοβιογραφία του: «[...] Ούτε χωριό ούτε σπίτι ούτε οικογένεια, ένα συφοριασμένο στρατόπεδο παιδιών ήταν, μονολόγησε ο Γιάννης. Υπήρχαν μόνο τα απαραίτητα, κι έτσι τα προσωπικά συναισθήματα ήταν εντελώς περιττά. Είχαν μάθει ν' αγαπούν μόνο την πατρίδα, τη βασίλισσα, την Παναγιά και το Χριστό. Για τους άλλους ανθρώπους, ακόμη και για τους πιο δικούς, δεν έμενε τίποτε. Μια βαθιά απάθεια, σαν μια σπάνια και άγνωστη νόσος, χωρίς συμπτώματα, χωρίς πόνο», βλ. Ελένη Πούλου, *Θολός βυθός*, στο http://odaimontislogotexnias.blogspot.com/2014/09/blog-post_14.html [ημερομηνία ανάκτησης: 13 Νοεμβρίου 2020].

κοινωνικός περίγυρος, από το οποίο προέρχονταν και στο οποίο εντάχθηκαν, έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στη μετέπειτα συμπεριφορά τους.⁶⁶

γ) Μετεμφυλιακές μορφές πρόνοιας

Όπως προαναφέρθηκε, ο Έρανος μετονομάστηκε το 1955 σε «Βασιλική Πρόνοια», ονομασία που διατηρήθηκε ως το 1970 και στη συνέχεια σε Εθνικό Οργανισμό Πρόνοιας (ΕΟΠ). Εκτός από τις Παιδοπόλεις που είχαν μειωθεί αρκετά, ο οργανισμός δημιούργησε κι άλλες υπηρεσίες, όπως τις μονάδες Οικοτεχνίας, Ομάδες Βοήθειας Υπαίθρου, τα Σπίτια του Παιδιού, τα Συνεργεία Βοήθειας Υπαίθρου, τα Αστικά Κέντρα, τα Κέντρα Νεότητας, την Πρόνοια Συμμοριόπληκτων, τους Φίλους του Χωριού και το Κέντρο Βρεφών «Η Μητέρα».⁶⁷ Παράλληλα συνεχίστηκε η λειτουργία του Βασιλικού Εθνικού Ιδρύματος, του οποίου οι δράσεις στόχευαν τόσο στη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των κατοίκων της υπαίθρου, όσο και στην κατήχησή τους και διακρίνονταν στις εξής κατηγορίες: εκπαίδευση, ψυχική υγεία, ανάπτυξη επιστημονικής έρευνας, κοινοτική ανάπτυξη. Συστάθηκε στις 14 Φεβρουαρίου 1947 με την ονομασία «Εθνικό Ίδρυμα» και ξεκίνησε τη λειτουργία του στις 25 Μαΐου 1947. Το 1955 μετονομάστηκε σε «Βασιλικό Εθνικό Ίδρυμα», ενώ το 1970 πήρε την ονομασία «Εθνικό Ίδρυμα ‘Ο βασιλεύς Παύλος’».⁶⁸

Πέρα όμως από τις πρωτοβουλίες του παλατιού για την πρόνοια των παιδιών, η κοινωνική πρόνοια και η προληπτική υγιεινή βρισκόταν σε υποτυπώδη κατάσταση. Εξαιτίας της έλλειψης οικονομικών πόρων η περίθαλψη των παιδιών στις αρχές της δεκαετίας του 1950 παρουσίαζε την εικόνα της εγκατάλειψης και του φιλανθρωπικού χαρακτήρα, ενώ το ρόλο του κράτους είχαν αντικαταστήσει φορείς όπως το ΠΚΠΑ, ο ΕΕΣ, ιδιωτικές ή εκκλησιαστικές πρωτοβουλίες. Η κατάσταση αυτή ώθησε την πολιτεία αλλά και οργανώσεις, σωματεία και ιδρύματα να αναλάβουν ενεργό ρόλο για την προστασία του παιδιού.⁶⁹

Προγράμματα που σχετίζονταν με την περίθαλψη και την προστασία των παιδιών υλοποιήθηκαν από το υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας τη δεκαετία του 1950. Αφορούσαν κυρίως την κατ' οίκον περίθαλψη των παιδιών ή την εισαγωγή τους σε ορφανοτροφεία είτε

⁶⁶ Danforth, Boeschoten, *ό.π.*, σ. 104. Επίσης, Χασιώτης, *ό.π.*, σσ. 314-320.

⁶⁷ Χασιώτης, *ό.π.*, σ. 210.

⁶⁸ Andreou, Pliadou-Tachou, Mpetsas, *ό.π.*, σσ. 103-104.

⁶⁹ Άρτεμις Κλιάφα, «Η παιδική προστασία τη δεκαετία του '50 και η κριτική της ΕΔΑ», μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα 2016, σσ. 64-65.

κρατικά, είτε ιδιωτικής πρωτοβουλίας. Μεγάλος αριθμός παιδιών που δεν εντάχθηκε σε κάποιο πρόγραμμα, επέλεξε τη λύση της αναδοχής. Η ανάδοχη οικογένεια αναλάμβανε να βοηθήσει τόσο υλικά τα παιδιά, όσο και να συμμετέχει στη διαπαιδαγώγηση και την ανατροφή σωστών πολιτών.⁷⁰

Ήδη από το 1945 τα Κέντρα Κοινωνικής Πρόνοιας ξεκίνησαν την απογραφή των απροστάτευτων και εξαφανισμένων παιδιών και την περίθαλψή τους. Με εγκύκλιο του υπουργείου Πρόνοιας (υπ. αρ. 60841/1947) προσδιορίστηκαν θέματα σχετικά με την προστασία ορφανών παιδιών, την ενίσχυση των οικογενειών τους, καθώς και την οικονομική ενίσχυση παιδιών απροστάτευτων σε όλη την Ελλάδα. Τα παιδιά που μπορούσαν να συμπεριληφθούν στο πρόγραμμα ήταν «τα ορφανά ή απροστάτευτα παιδιά κάτω των 16 ετών», «παιδιά που ο ένας από τους δύο γονείς αδυνατούσε να τα φροντίσει λόγω προβλημάτων υγείας», «πνευματικής ανεπάρκειας», «ηθικής αναξιοτήτας», «εγκατάλειψης ή φυλάκισης του γονέα», «παιδιά που η μητέρα τους ήταν χήρα», «πολύτεκνες οικογένειες», «παιδιά εξώγαμα», «υιοθετημένα» και από τον Μάιο του 1949 συμπεριλαμβάνονταν και «τα παιδιά των οπλιτών που υπηρετούσαν το στρατό». Ενισχύονταν οικονομικά οι οικογένειες των οποίων οι πόροι ήταν κατώτεροι του 40% των αναγνωρισμένων μηνιαίων εξόδων για τη διατροφή ενός ατόμου.⁷¹

Τα προγράμματα βασίστηκαν κυρίως στην αμερικανική οικονομική βοήθεια, που είχε ξεκινήσει ήδη από το 1947 και συντέλεσε στην οργάνωση και το σχεδιασμό ενός γενικού προγράμματος για την προστασία των παιδιών. Η παρέμβαση των αμερικανικών επιτροπών, υποεπιτροπών της AMAG και της Διοίκησης Οικονομικής Συνεργασίας των ΗΠΑ (ΔΟΣ) προκάλεσε ποικίλες αντιδράσεις, αφού δεν ήταν προσαρμοσμένη στις δυνατότητες και τις ανάγκες της Ελλάδας.⁷²

δ) Η Παιδόπολη Αγρινίου

Μία από τις Παιδοπόλεις ήταν και η Παιδόπολη «Σωτήρος» που ιδρύθηκε στο Αγρίνιο στις 19 Μαρτίου 1948 και αποτέλεσε χώρο φιλοξενίας για τριακόσια περίπου παιδιά. Την απόφαση για την ίδρυσή της έλαβε η Ε.Ε. του Εράνου, ενώ συνεργάστηκε και με το Ίδρυμα

⁷⁰ Γεώργιος Βούτσης, *Παιδική Προστασία-Κοινωνικοί Λειτουργοί-Κοινωνική Εργασία*, Ανάτυπον εκ των «Αρχείων Υγιεινής», τχ. 7-8, Αθήνα 1960, σ. 6.

⁷¹ Κλιάφα, «Η παιδική προστασία τη δεκαετία του '50», σσ. 72-73.

⁷² Χασιώτης, *ό.π.*, σ. 169.

Εγγύς Ανατολή (Near East Foundation). Αυτό εξηγεί και τον λόγο για τον οποίο αρκετοί ντόπιοι ονόμαζαν την Παιδόπολη «Νιαρίστι 31». Εξαρτιόταν απευθείας από τον Έρανο της βασίλισσας, αφού ιδρύθηκε πριν τη συνεργασία του Εράνου με την ΕΥΠΕ. Φιλοξενούσε παιδιά άπορα, ορφανά ή εγκαταλελειμμένα που προέρχονταν από τις ορεινές περιοχές και λόγω του Εμφυλίου είχαν εγκατασταθεί στο Αγρίνιο, το οποίο ήταν Κέντρο Ασφαλείας. Η Παιδόπολη στεγάστηκε στο κτίριο της Παιδικής Στέγης που βρισκόταν στις καπναποθήκες της Κατίνας Τσουλούφη, γνωστές ως καπναποθήκες Ηλιού από το επίθετο του πρώτου της συζύγου. Στελεχώθηκε από μέλη της τοπικής κοινωνίας, όπως διευθυντές τραπεζών, εκπροσώπους της εκκλησίας, διευθυντές εκπαίδευσης, ανώτερους κρατικούς υπαλλήλους, οδηγούς, πρόσκοπους, προέδρους ή μέλη φιλανθρωπικών, χριστιανικών ή γυναικείων οργανώσεων. Η αρχική ιδέα ήταν η στέγαση διακοσίων πενήντα παιδιών- προσφύγων και όσων άνηκαν στην ίδια κατηγορία και φιλοξενούνταν μέχρι τότε από την Παιδική Στέγη. Το Μάιο του 1948 η μετακίνηση των παιδιών από τους αντάρτες στις Ανατολικές χώρες είχε ενταθεί και ο φόβος αρπαγής τους οδήγησαν στη στέγαση ακόμα εκατόν πενήντα παιδιών που θεωρούνταν πως «απειλούνταν» από τους κομμουνιστές. Η αύξηση του αριθμού των παιδιών συνέβαλε στην απόκτηση επιπλέον χώρου για τη στέγασή τους, καθώς ο αριθμός αυξάνονταν διαρκώς και οι εγκαταστάσεις δεν επαρκούσαν. Από την 1^η Οκτωβρίου 1948 η Ε.Ε. ενέκρινε τις δαπάνες για την επισκευή των βοηθητικών χώρων του κτιρίου, την ενοικίαση του διπλανού οικοπέδου και με τη βοήθεια της Υπηρεσίας Ανοικοδομήσεως Αγρινίου εγκατέστησαν σε αυτό ένα παράπηγμα τύπου Romney, το οποίο στη συνέχεια ηλεκτροφωτίστηκε. Στις αρχές του 1949, εγκρίθηκε ακόμα ένα χρηματικό ποσό από την Ε.Ε. προκειμένου να διαρρυθμιστεί το υπόγειο της Παιδόπολης, ώστε να αξιοποιηθεί για τη στέγαση ακόμα εκατό παιδιών. Ως εκ τούτου, ο αριθμός των τροφίμων τη Παιδόπολης Αγρινίου έφτασε ή ξεπέρασε τα τετρακόσια παιδιά.⁷³

Στο αρχειακό υλικό που ήταν καταχωρημένο στα ΓΑΚ των Αθηνών, καταγράφεται η σταδιακή αύξηση των τροφίμων, και περιγράφεται ο τρόπος λειτουργίας της. Υπεύθυνοι της λειτουργίας του ιδρύματος φαίνονταν η Εντεταλμένη Κυρία Καίτη Μεγαπάνου και ο Α.Κ.. Αναφερόταν σε σχετικά έγγραφα ότι η Παιδόπολη του Σωτήρος περιέθαλπε αρχικά διακόσια ανταρτόπληκτα παιδιά, ενώ στη συνέχεια στις 10 Δεκεμβρίου 1948 οι τρόφιμοι ανέρχονταν στους διακόσιους εξήντα ένα προσφυγόπαιδες. Ως την 31^η Ιουλίου 1949, η Παιδόπολη αριθμούσε διακόσιους ογδόντα δύο τροφίμους και τριάντα τρεις εργαζομένους. Η διαρκής

⁷³ Τασούλα Βερβενιώτη, «Τόποι μνήμης και αμνησίας στην εμφυλιοπόλεμη Αιτωλοακαρνανία: Η Μεγάλη Παρασκευή, οι φυλακές «Κρυονερίου» και η Παιδόπολις «του Σωτήρος» Αγρινίου», στο: <http://www.epoxi.gr/memories45.htm> [ημερομηνία ανάκτησης: 20 Μαΐου 2018].

αύξηση των τροφίμων δημιούργησε αρκετά προβλήματα στη στέγαση, καθώς και στη σίτισή τους. Επιστολή της κα Μεγαπάνου στις 29 Μαρτίου 1948 παρουσίαζε την κατάσταση που επικρατούσε, αλλά και την επαφή των υπεύθυνων με τη βασιλική αυλή. Επρόκειτο για την ανάληψη της διοίκησης της Παιδόπολης «Του Σωτήρος» στις 24 Μαρτίου 1948, στην οποία ανέφερε στην Εντεταλμένη Κυρία Καρόλου τον μεγάλο αριθμό των παιδιών και την κατασκευή λυόμενων κτιρίων για τη στέγασή τους. Ζητούσε την ονομασία της Παιδόπολης από τη βασίλισσα και τόνιζε τις αρμοδιότητές της στη διανομή ιματισμού στους ανταρτόπληκτους και συσσιτίου σε πεντακόσια παιδιά. Επισημαινε επίσης, τα προβλήματα ασφάλειας της μεταφοράς των τροφίμων και την έλλειψη σε είδη σίτισης. Επιπλέον, μέσω της Καρόλου εξέφραζε το ενδιαφέρον της για την υγεία της βασίλισσας και το έργο του Εράνου, ενώ γνωστοποιούσε τις ανησυχίες της, λόγω της απόστασης από την οικογένειά της.⁷⁴

Στη συνέχεια, χωρίς να προσδιορίζεται η ακριβής ημερομηνία, η Παιδόπολη «Του Σωτήρος» φάνηκε να αλλάζει λειτουργική στοχοθεσία. Σε σχετικά έγγραφα αναφερόταν η διατήρηση του εξοπλισμού της για την πιθανότητα μελλοντικής χρήσης, όπως και η ανάγκη να παραμείνει στον Έρανο προκειμένου να μελετηθεί ο τρόπος λειτουργίας της για τα παιδιά των εργατών της βιομηχανικής περιοχής. Ο θεσμός των Παιδοπόλεων έκτοτε τροποποιήθηκε, αναπροσαρμόζοντας τις εγκαταστάσεις του, ανασυγκροτώντας τις Εφορευτικές Επιτροπές και εστιάζοντας κυρίως στην επαγγελματική μόρφωση των παιδιών.⁷⁵

Δυστυχώς, δεν υπάρχουν περισσότερες πληροφορίες για την Παιδόπολη «Σωτήρος» Αγρινίου, καθώς κανένα από τα μέλη της Εφορευτικής Επιτροπής δεν έχει μιλήσει δημόσια για τη δράση και το έργο του ιδρύματος και σχετικά αρχεία δεν εντοπίστηκαν. Σύμφωνα με μαρτυρίες, ένα μέρος του αρχείου κάηκε μετά την αποχώρηση της βασιλικής οικογένειας από την Ελλάδα και το υπόλοιπο το 1981, μετά από πυρκαγιά στο κτίριο που στεγαζόταν το αρχείο του ΕΟΠ. Η σιωπή και η «αμνησία» των κατοίκων, φανέρωσαν την έντονη κατάσταση και τον διχασμό που επέφερε ο Εμφύλιος Πόλεμος, τραύματα που μέχρι σήμερα φέρουν μαζί τους οι άνθρωποι που έζησαν τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο.⁷⁶

⁷⁴ ΓΑΚ Αθηνών, Κεντρική Υπηρεσία, Αρχείο Τέως Βασιλικών Ανακτόρων, φάκ. Β.2.2.9, υποφάκ. 1222: Κ. Μεγαπάνου, Καρόλου, 29 Μαρτίου 1948, Αγρίνιο.

⁷⁵ ΓΑΚ Αθηνών, Κεντρική Υπηρεσία, Αρχείο Τέως Βασιλικών Ανακτόρων, φάκ. Β.2.2.9, υποφάκ. 1222: Έγγραφο χωρίς προσδιοριστικά στοιχεία.

⁷⁶ Τασούλα Βερβενιώτη, «Τόποι μνήμης και αμνησίας».

ε) Ιδρυματική περίθαλψη στην Αιτωλοακαρνανία: εθνικά και ιδιωτικά ιδρύματα

Στο νομό Αιτωλοακαρνανίας ανέπτυξαν μετεμφυλιακά δράση στον τομέα της κοινωνικής πρόνοιας για τα παιδιά αρκετά εθνικά ιδρύματα και ιδρύματα ιδιωτικής πρωτοβουλίας. Στο αρχαιακό υλικό των ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας εντοπίστηκε η ελληνική μέριμνα και το έργο της για το διάστημα 1960- 1968. Επρόκειτο για φορέα που ιδρύθηκε το 1947 στο Αγρίνιο υπό την εποπτεία της Α. Μ. Βασίλισσας Φρειδερίκης και ανέλαβε τη σίτιση, την περίθαλψη και τη φροντίδα άπορων και ορφανών παιδιών. Διοικούνταν από ανεξάρτητες οικονομικά κυρίες της τοπικής κοινωνίας, οι οποίες έφεραν εθνικά ιδεώδη και φιλανθρωπικά αισθήματα για τους πάσχοντες. Από αρκετές εκθέσεις πεπραγμένων που εντοπίστηκαν, ήταν εμφανής η συμμετοχή της ελληνικής μέριμνας στα λοιπά ιδρύματα της πόλεως, καθώς και στα σχολεία της. Τα έτη 1948- 1949 είχε ενεργό ρόλο στην Παιδόπολη του «Σωτήρος» μοιράζοντας γλυκά, παιχνίδια στους τροφίμους και ψυχαγωγώντας τους. Στην ίδια κατεύθυνση κινούνταν και στις νυχτερινές σχολές, καθώς και στο ορφανοτροφείο. Ως το 1968, η ελληνική μέριμνα βοήθησε μέσω της σίτισης οχτακόσιους έως χίλιους άπορους μαθητές των Δημοτικών Σχολείων και Γυμνασίων της πόλης.⁷⁷

Άλλος ένας φορέας ιδιωτικής πρωτοβουλίας που δραστηριοποιήθηκε στην πόλη του Αγρινίου ήταν και η Χριστιανική Ένωση. Ιδρύθηκε το 1928 από αστούς της κοινωνίας του Αγρινίου με αφορμή την αγάπη τους τόσο για τη χριστιανική πίστη, όσο και για την κοινωνία του Αγρινίου και της ευρύτερης περιοχής. Ο συγκεκριμένος φορέας διατηρούσε οικοτροφείο, που σκοπό του είχε να μορφώσει άπορους νέους στο Γυμνάσιο, ενώ παράλληλα να τους εμφυσήσει ελληνοχριστιανικές ιδέες και αντιλήψεις. Προϋπόθεση για την εισαγωγή ενός παιδιού στο ίδρυμα ήταν να είναι άπορο και κάτοικος της περιφέρειας Αγρινίου, χωρίς δυνατότητα να σπουδάσει στο Γυμνάσιο, με καλή επίδοση στους σχολικούς βαθμούς και διαγωγή κοσμοιάτη. Το ίδρυμα κάλυπτε τις βιοτικές ανάγκες των τροφίμων, όπως σίτιση, στέγη, ιατρική περίθαλψη και βοηθούσε μετά το πέρας της φοίτησής τους στο Γυμνάσιο την προώθησή τους σε ανώτατες σχολές. Στεγάζονταν στην οικία του Η. Ξ., μέλους του Διοικητικού Συμβουλίου της Χριστιανικής Ένωσης και από τον Μάρτιο του 1964 λάμβανε οικονομική ενίσχυση από την Παγκόσμια Εκκλησιαστική Υπηρεσία. (Π.Ε.Υ.). Επιπλέον, διέθετε και παιδικές κατασκηνώσεις στην περιοχή «Βρύση Παπαγιώργη» της κοινότητας Αγίου Βλασίου, οι οποίες επιχορηγούνταν κάθε χρόνο από το υπουργείο Κοινωνικής

⁷⁷ ΓΑΚ, Ν. Αιτ/νίας [στο εξής ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας], Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 83, υποφάκ. 1β: Το Διοικητικό Συμβούλιο, «Εκθεσεις πεπραγμένων», Αριθ. Πρωτ. 205, Αγρίνιο, 31 Δεκεμβρίου 1960.

Πρόνοιας. Φιλοξενούσε παιδιά άπορα ή όσα μαθήτευαν σε κατηχητικά σχολεία της πόλης και της γύρω περιοχής και η δράση τους παρουσιάζονταν χριστιανική και κοινωνική.⁷⁸

Ακόμα ένας φορέας κοινωνικής πρόνοιας ιδιωτικής πρωτοβουλίας είναι και το μαθητικό Οικοτροφείο του Ιερού ναού Αγίας Τριάδας Αργινίου. Επρόκειτο για ίδρυμα, που λειτούργησε από το 1961, διοικούμενο από το φιλόπτωχο ταμείο της ενορίας. Ως βασικό σκοπό του είχε τη στέγαση, ένδυση, ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, σίτιση και εκπαίδευση, σύμφωνα με τις αρχές της Ορθόδοξης Χριστιανικής Θρησκείας, άπορων μαθητών Γυμνασίου από τα χωριά της Αιτωλοακαρνανίας. Προϋπόθεση για την εισαγωγή ενός μαθητή στο ίδρυμα ήταν ο βαθμός απορίας και οι συστάσεις σχετικά με την καταγωγή του από τις αρχές του τόπου. Η επιλογή γινόταν από τον Διευθυντή του ιδρύματος και ιερέα Κ. Κ. και το διοικητικό συμβούλιο του φιλόπτωχου ταμείου του ναού. Το ίδρυμα φρόντιζε για την αποκατάσταση των τροφίμων του με σκοπό να γίνουν επιστήμονες. Σε έκθεση του ιδρύματος επισημαίνονταν πως αποτέλεσε σημαντική κίνηση για την πόλη του Αργινίου, που τόνιζε την εθελοντική και άμισθη δράση του. Στέγαζε σαράντα περίπου άπορους τροφίμους και στεγάζονταν σε κτίριο των καπνεμπόρων αδελφών Παναγόπουλου, κτίριο το οποίο προοριζόνταν για τη λειτουργία Παιδικού Σταθμού ως το 1966, οπότε και μεταφέρθηκε σε κτίριο έναντι της εκκλησίας ξεχωριστό για τα αγόρια και τα κορίτσια. Τονίζονταν μάλιστα και η πρόθεση πλούσιας κυρίας να ανεγείρει με δικές της δαπάνες κτίριο για το Οικοτροφείο κοντά στην εκκλησία. Αναφερόταν ακόμα και η ανάγκη οικονομικής ενίσχυσης από το υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας, αλλά και η επιχορήγηση του τελευταίου τον Ιανουάριο του 1968.⁷⁹

Από το αρχειακό υλικό εντοπίστηκε και το Σερεμέτσιο Μαθητικό Οικοτροφείο Ι. Ναού Κοιμήσεως Θεοτόκου Θέρμου, που ανέπτυξε προνοιακή δράση από το Νοέμβριο του 1968, όταν ξεκίνησε η λειτουργία του. Επρόκειτο για ιδιωτικό φορέα που είχε ως βασικό του στόχο την περίθαλψη, διατροφή, στέγαση και ένδυση τριάντα άπορων και απροστάτευτων παιδιών ορεινών χωριών με καλή διαγωγή και επίδοση στα μαθήματα, προκειμένου να παρακολουθήσουν το Γυμνάσιο. Η ίδρυσή του στην επαρχία της Τριγωνίδας εξυπηρετούσε

⁷⁸ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αργινίου, (1958-1972), φάκ. 83, υποφάκ. 1α: Δ. Μπεράτης, «Οικοτροφείον Χριστιανικής Ενώσεως Αργινίου», 31 Δεκεμβρίου 1964.

⁷⁹ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αργινίου, (1958-1972), φάκ. 83, υποφάκ. 1ε: Δ. Μπεράτης, «Έκθεσις δια το μαθητικόν οικοτροφείον Ι.Ν. Αγίας Τριάδος Αργινίου», Αργίνιο, 29 Ιανουαρίου 1968.

τον ορεινό όγκο της περιοχής, που στερούνταν συγκοινωνιακά μέσα και για τον σκοπό αυτό απαιτούνταν η οικονομική του ενίσχυση από το υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας.⁸⁰

⁸⁰ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 83, υποφάκ. 1ζ: Δ. Μπεράτης, «Υπηρεσιακό Σημείωμα δια το Μαθητικών Οικοτροφείων Ι. Ναού Κοιμήσεως Θεοτόκου Θέρμου», Αγρίνιο, 12 Απριλίου 1969.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ «ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΠΕΡΙΘΑΛΨΗ ΠΟΛΕΜΟΠΑΘΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ»

α) Εισαγωγικά

Η παρέμβαση των Αμερικανών στην ανάπτυξη της μεταπολεμικής Ελλάδας ήταν πολύπλευρη και καθόρισε σε μεγάλο βαθμό τον προσανατολισμό της. Προβλήθηκε ως αναγκαιότητα για την ανάσχεση της εξάπλωσης του κομμουνισμού, προσέφερε στρατιωτική βοήθεια και μέσω διαφόρων προγραμμάτων συνέβαλε στην οικονομική αποκατάσταση και την πολιτική σταθερότητα της χώρας. Στο διάστημα 1946-1963 ο αμερικανικός παρεμβατισμός επιχείρησε βαθιές μεταρρυθμίσεις, που θα υπηρετούσαν την κοινωνική συνοχή και την οικονομική ανάπτυξη.⁸¹ Όσον αφορά τον τομέα της κοινωνικής πρόνοιας, πέρα από την παροχή τεχνολογίας και επιστημονικής βοήθειας, στόχευε στον έλεγχο των οικονομικών στόχων, της κρατικής μηχανής και της συμμόρφωσης των ελληνικών κυβερνήσεων στις κατευθύνσεις που δίνονταν από την Αμερικανική Αποστολή.⁸² Στο πλαίσιο αυτό δραστηριοποιήθηκε μια ιδιωτική φιλανθρωπική οργάνωση στην Ελλάδα με την ονομασία «Ίδρυμα Θετών Γονέων διά Πολεμοπαθή Παιδιά», γνωστή ως «Αμερικανική Περίθαλψη Πολεμοπαθών Παιδιών».

Η Οργάνωση αυτή με την αρχική ονομασία «Foster Parents Plan for Children in Spain» ιδρύθηκε το 1937 στη Βρετανία από τον δημοσιογράφο John Langdon-Davies⁸³ και τον κοινωνικό λειτουργό Eric Muggeridge, με στόχο την οικονομική ενίσχυση, τη στέγαση, τη σίτιση και την εκπαίδευση ορφανών παιδιών ή παιδιών – προσφύγων του Ισπανικού

⁸¹ Γιάννης Μπέτσας, «Η ελληνική εκπαίδευση και ο αμερικανικός παράγοντας στη μεταπολεμική περίοδο», Κατερίνα Δαλακούρα, Σοφία Χατζηστεφανίδου, Αντώνης Χουρδάκης (επιμ.), *Ιστοριογραφία της ελληνικής εκπαίδευσης: Επανεκτιμήσεις και προοπτικές*, Εκδόσεις Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Κρήτης, Ρέθυμνο, 2015, σσ. 311-314.

⁸² Κλιάφα, « Η παιδική προστασία τη δεκαετία του '50», σ. 53.

⁸³ Ο John Eric Langdon-Davies (18 Μαρτίου 1897- 5 Δεκεμβρίου 1971) ήταν Βρετανός συγγραφέας και δημοσιογράφος, πολεμικός ανταποκριτής κατά τη διάρκεια του Ισπανικού Εμφυλίου Πολέμου και του Σοβιετοφινλανδικού πολέμου. Μετά τις εμπειρίες του στην Ισπανία ίδρυσε την Οργάνωση Foster Parents για παιδιά πρόσφυγες της Ισπανίας, που σήμερα είναι ένας διεθνής οργανισμός με την ονομασία Plan. Έχοντας γράψει βιβλία με στρατιωτικό, επιστημονικό, ιστορικό περιεχόμενο (και για την Ισπανία), έχει χαρακτηριστεί ως «καταξιωμένος πολεμικός ανταποκριτής» και ως «εξαιρετικός εκπρόσωπος της επιστήμης και της τεχνολογίας», βλ. Arxiu Municipal de Sant Feliu de Guixols, *Langdon*, στο: <https://www.barcelona-metropolitan.com/features/action-man/> [ημερομηνία ανάκτησης: 28 Δεκεμβρίου 2020].

Εμφυλίου Πολέμου.⁸⁴ Η ιδέα προήλθε από την προσωπική σχέση του Langdon-Davies με ένα παιδί ως προστάτης του και συγκεκριμένα, όταν βρήκε ένα εξάχρονο αγόρι με το όνομα Jose να περιπλανιέται στους δρόμους. Στο μπουφάν του είχε καρφίτωμένο ένα σημείωμα από τον πατέρα του, που πολεμούσε στον Ισπανικό Εμφύλιο και ζητούσε την προστασία του παιδιού του. Αυτή ήταν και η αρχή μιας οργάνωσης, της οποίας η προστασία μεμονωμένων παιδιών αποτελούσε μια μορφή υποστήριξης και μια πράξη αλληλεγγύης.⁸⁵

Μεγάλη αξία είχε και η προσωπική επαφή με τα παιδιά, αφού σκοπός τους ήταν να αισθανθούν τα παιδιά την ύπαρξη ενός προσωπικού φίλου και όχι μιας «μηχανής» φιλανθρωπίας. Η ζωτικής σημασίας επαφή με τους θετούς γονείς και τα θετικά της στοιχεία αποδεικνυόταν μέσα από τις ερωτήσεις των παιδιών γι' αυτούς και την ανάγκη ανταλλαγής φωτογραφιών και καρτ ποστάλ. Κατά τη διάρκεια του Ισπανικού Εμφυλίου δημιουργήθηκαν δέκα κέντρα στη Γαλλία, που φρόντιζαν χιλιάδες άστεγα αγόρια και κορίτσια. Το Νοέμβριο του 1937, οι Langdon-Davies και Muggeridge ξεκίνησαν το ταξίδι τους στην Αμερική, προκειμένου να λάβουν οικονομική ενίσχυση για τη στήριξη των παιδιών. Σημαντικό ρόλο στην επέκταση της Οργάνωσης στην Αμερική είχε η Edna Blue, γονέας και εθελόντρια της Οργάνωσης, που κινητοποίησε μέσω της αλληλογραφίας και του ραδιοφώνου εκατοντάδες Αμερικανούς να γίνουν θετοί γονείς.⁸⁶

Κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, η Οργάνωση μετονομάστηκε σε «Foster Parents Plan for War Children» και με έδρα της την Αγγλία συνέχισε να βοηθά παιδιά σε όλη την Ευρώπη. Τα παιδιά-πρόσφυγες της Ισπανίας, αρχικά φροντίζονταν από ενήλικες πρόσφυγες που απέκτησαν σπίτια στη Νότια Γαλλία. Με την κατάρρευση της Γαλλίας τον Ιούνιο του 1940, όλες οι δράσεις της Οργάνωσης μεταφέρθηκαν στην Αγγλία, ενώ μόνο λίγα παιδιά απομακρύνθηκαν. Την άνοιξη του 1941, είχε θέσει σε λειτουργία οκτώ επιχειρήσεις που αφορούσαν την προστασία τεσσάρων χιλιάδων προσφυγοπαίδων. Αυτά τα παιδιά υποστηρίζονταν από θετούς γονείς των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής, οι οποίοι πλήρωναν δέκα δολάρια για τη φροντίδα κάθε παιδιού.⁸⁷ Η Οργάνωση επεκτάθηκε με είκοσι πέντε κέντρα στην Αγγλία, τα οποία φιλοξενούσαν περισσότερα από χίλια παιδιά διαφορετικών εθνικοτήτων. Επρόκειτο για παιδιά, τα οποία είτε είχαν επιστρέψει στη γονική φροντίδα, είτε

⁸⁴ Sara Fieldston, *Raising the World: Child Welfare in the American Century*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London, England 2015, σ. 59.

⁸⁵ Plan International, *It all started with a letter*, στο: <https://www.plan.ie/about-plan/history/> [ημερομηνία ανάκτησης: 20 Ιουνίου 2020].

⁸⁶ Brad Watson, Matthew Clarke, *Child Sponsorship: Exploring Pathways to a Brighter Future*, Palgrave Macmillan, London 2014, σσ. 117-121.

⁸⁷ Merle Curti, *American Philanthropy Abroad*, Routledge, Abingdon 2017, σ. 445.

είχαν μεταφερθεί σε άλλες οργανώσεις και είχαν αντικατασταθεί από άλλα. Επίσης, ξεκίνησε να υποστηρίζει παιδιά που ο ένας ή και οι δύο γονείς τους πολεμούσαν στον πόλεμο, τραυματισμένα ή όσα κατοικούσαν σε πολυπληθείς περιοχές της Αγγλίας που είχαν καταστραφεί από τους βομβαρδισμούς. Το ίδιο συνέβαινε και με παιδιά άλλων οργανώσεων, τις οποίες ενίσχυε με εξοπλισμό, φαγητό, μερικές φορές με προσωπικό, ενώ κάλυπτε και κάποιες λειτουργικές δαπάνες. Επιπλέον, προωθούσε καινοτόμα προγράμματα για τέσσερις περίπου χιλιάδες παιδιά, που αφορούσαν την καθημερινή φροντίδα τους, καταφύγια έκτακτης ανάγκης και ανάρρωσης για τα ψυχικά τραύματα των παιδιών από τον πόλεμο.⁸⁸

Τον Ιούνιο του 1944, ένα κέντρο με ογδόντα παιδιά ιδρύθηκε στη Σλιέμα της Μάλτας υπό τις οδηγίες του πάτερ Patrick Bleach, ενώ οργανωνόταν και ένα στη Γαλλία τον Μάρτιο του 1945. Για κάθε παιδί οι θετοί γονείς υποχρεούνταν να καταθέτουν δεκαπέντε δολάρια το μήνα και να κρατούν επαφή μαζί του μέσω της αλληλογραφίας, να στέλνουν ρούχα και δώρα, ενώ τα γραφεία της Οργάνωσης έδιναν αναφορά των δραστηριοτήτων αυτών ανά τακτά χρονικά διαστήματα. Έως τότε ο αριθμός των θετών γονέων ανέρχονταν στους 2.000, ενώ των μεμονωμένων χορηγών σε 10.000.⁸⁹

Μετά τον πόλεμο η Οργάνωση επεκτάθηκε μέσω του προγράμματος στην Ευρώπη, συμπεριλαμβάνοντας τη Μάλτα, το Βέλγιο, τη Γαλλία, την Τσεχοσλοβακία, την Ολλανδία, την Πολωνία, την Ιταλία, τη Γερμανία και αργότερα την Ελλάδα. Κατά τη δεκαετία 1950, περισσότερα από 60.000 παιδιά βοηθήθηκαν από το πρόγραμμα, ενώ εγγράφηκαν σε αυτό περίπου 5.706 παιδιά. Το όνομα της Οργάνωσης άλλαξε ξανά και μετατράπηκε σε «Foster Parents Plan Inc.», χωρίς να αναφέρεται αποκλειστικά σε παιδιά του πολέμου, αποσκοπώντας με αυτό τον τρόπο στη φροντίδα όσων παιδιών είχαν ανάγκη, ανεξαρτήτως των συνθηκών. Στη μεταπολεμική περίοδο, η δημόσια προβολή του έργου της εκ μέρους της ίδιας της Οργάνωσης αναδείκνυε τα δεινά χιλιάδων παιδιών, που είχαν τραυματιστεί, αλλά δυστυχώς ο αριθμός που υποστηρίζονταν από την Οργάνωση ήταν πολύ μικρός. Έρανοι, δημόσιες σχέσεις και διάσημοι υποστηρικτές της, κατάφεραν να κινητοποιήσουν το ενδιαφέρον γι' αυτά τα παιδιά. Το πρώτο παιδί της Οργάνωσης στην Ελλάδα, σχεδόν τυφλό, με περιορισμένη όραση από το ένα του μάτι, «υιοθετήθηκε» από μια διάσημη αμερικανίδα

⁸⁸ Watson, Clarke, *ό.π.*, σ. 122.

⁸⁹ National Information Bureau, *Foster Parents' Plan For War Children, Inc.*, στο: http://search.archives.jdc.org/multimedia/Documents/NY_AR_45-54/NY_AR45-54_Orgs/NY_AR45-54_00154/NY_AR45-54_00154_00611.pdf [ημερομηνία ανάκτησης: 20 Ιουνίου 2020].

ηθοποιό, υποβλήθηκε σε πολλά χειρουργεία στην Αμερική και έκανε πολλές δημόσιες εμφανίσεις με τη διάσημη θετή μητέρα του.⁹⁰

Η φροντίδα ανήμπορων παιδιών κι ορφανών συνεχίστηκε, με αποτέλεσμα το 1960 στην Ιταλία να έχουν καταγραφεί 3.450 παιδιά, που δέχονταν οικονομική ενίσχυση, πακέτα με φαγητό και ρούχα από τους θετούς τους γονείς στην Αμερική και στον Καναδά. Αντίστοιχα, στη Γαλλία το 50% των παιδιών λάμβανε ιδρυματική περίθαλψη, στην Ολλανδία η Οργάνωση εστίαζε κυρίως στην ιατρική περίθαλψη και την εκπαίδευση των παιδιών, ενώ στην Ελλάδα οι υπηρεσίες που παρέχονταν από την Οργάνωση ήταν αρκετά περιορισμένες τόσο σε χρήματα, όσο και στην εκπαίδευση και στα δώρα που τους παρέχονταν. Παράλληλα, ξεκίνησε η ίδρυση και η εκκίνηση προγραμμάτων στη Λατινική Αμερική, στην Νότια Αμερική και την Ασία. Συγκεκριμένα, το πρώτο γραφείο στη Νότια Αμερική ήταν στην Κολομβία το 1962, ενώ ακολούθησαν προγράμματα στην Αφρική και την Ασία τις δεκαετίες 1970 και 1980. Την περίοδο αυτή, πολλά προγράμματα τερματίστηκαν είτε για οικονομικούς λόγους, είτε λόγω των δυσμενών πολιτικών συνθηκών.⁹¹

Το 1968, ο Καναδάς έγινε η πρώτη «ευεργέτρια» χώρα, αφού πάρα πολλοί Καναδοί στήριζαν παιδιά μέσω της Οργάνωσης στις Ηνωμένες Πολιτείες. Το «Foster Parents Plan Canada» δραστηριοποιήθηκε επιτυχώς προσθέτοντας πέντε χιλιάδες παιδιά κάθε χρόνο. Τον Ιούνιο του 1978, οι Καναδοί υποστήριζαν τριάντα τέσσερις χιλιάδες τετρακόσια παιδιά, όταν ο συνολικός αριθμός παιδιών που στηρίζονταν παγκοσμίως ήταν περίπου εκατό χιλιάδες.⁹² Η επέκταση της Οργάνωσης μετέβαλλε την εστίασή της στην ευημερία μεμονωμένων παιδιών και επεδίωξε την ενίσχυση των οικογενειών και των κοινοτήτων, ώστε να μπορούν να υποστηρίζουν καλύτερα τις ανάγκες των παιδιών τους. Αυτή η αλλαγή, σε μια ταχέως αναπτυσσόμενη Οργάνωση, οδήγησε σε μεταβολές στη διοικητική της δομή, στις αρχές της δεκαετίας του 1970.

Το 1973, ιδρύθηκε το «Plan International» ως διοικητικό σκέλος του «Foster Parents Plan», με έδρα το Warwick, Rhode Island. Οι εθνικοί οργανισμοί της Αυστραλίας, του Βελγίου, του Καναδά, της Γερμανίας, της Ιαπωνίας, των Κάτω Χωρών, του Ηνωμένου Βασιλείου και των Ηνωμένων Πολιτειών απέκτησαν αυτονομία στην άντληση κεφαλαίων

⁹⁰ Plan International, *It all started with a letter*. Επίσης, Watson, Clarke, *ό.π.*, σ. 123.

⁹¹ Watson, Clarke, *ό.π.*, σ. 124. Επίσης, University of Rhode Island Library, *Special Collections and Archives. Guide to the Records of Foster Parents Plan International, Volume 1 (1939-1994)*, στο: <https://webarchives.apps.uri.edu/xml/msg117-1.xml> [ημερομηνία ανάκτησης: 20 Ιουνίου 2020].

⁹² Russell W. Belk, Soren Askegaard, Linda Scott, *Research in Consumer Behavior*, Emerald Group Publishing Limited, Bingley 2012, σ. 15.

από μεμονωμένους θετούς γονείς και επιχειρήσεις, κεφάλαια που στη συνέχεια διοχετεύτηκαν μέσω των διεθνών γραφείων στα διάφορα τοπικά γραφεία της Οργάνωσης. Κατά τη διάρκεια των δεκαετιών 1970- 1980, η Οργάνωση συνέχισε να αναπτύσσεται και άρχισε να αποκεντρώνει τη διοικητική δομή της. Μάλιστα, από το 1987 δημιούργησε περιφερειακά γραφεία με σκοπό η διαδικασία λήψης αποφάσεων να βρίσκεται πλησιέστερα στα προγράμματα και στα περιφερειακά γραφεία. Τη δεκαετία του 1990, συμπλήρωσε εξήντα χρόνια από τη λειτουργία της και άνοιξε έξι περιφερειακά γραφεία στη Γαλλία, στη Νορβηγία, στη Φιλανδία, στη Δανία, στη Σουηδία και στην Κορέα, που επέβλεπαν τη διαχείριση των δραστηριοτήτων. Επίσης, το διεθνές κεντρικό γραφείο μεταφέρθηκε ύστερα από είκοσι χρόνια στην Αγγλία, κίνηση που εγκρίθηκε το 1993 και ολοκληρώθηκε στα τέλη του 1994.⁹³ Η Οργάνωση συνέχισε τη δράση της στα χρόνια που ακολούθησαν, επεκτείνοντας τη σε εβδομήντα χώρες και υποστηρίζοντας περίπου 17.000.000 κορίτσια και 16.000.000 αγόρια. Άρχισε σταδιακά να συνεργάζεται με παιδιά στην Αφρική, την Ασία, τη Λατινική Αμερική και την Καραϊβική και σήμερα έχει εξελιχθεί σε έναν από τους μεγαλύτερους οργανισμούς στον κόσμο.⁹⁴

β) Η «Αμερικανική Περίθαλψη Πολεμοπαθών Παιδιών» στην Ελλάδα

Το 1948, το Ανώτατο Συνέδριο της American Hellenic Educational Progressive Association (ΑΧΕΠΑ), ενέκρινε την εργασία του «Διεθνούς Ιδρύματος Θετών Γονέων για Πολεμοπαθή Παιδιά» στην Ελλάδα, δημιουργώντας έτσι τις προϋποθέσεις για μαζικές συμβολικές υιοθεσίες ορφανών παιδιών από Αμερικανούς ή Ελληνοαμερικανούς γονείς.⁹⁵ Στις 28 Φεβρουαρίου 1949 υπογράφηκε η σύμβαση της ελληνικής κυβέρνησης με τη φιλανθρωπική οργάνωση από τον υπουργό Οικονομικών Δ. Χέλμη, τον υπουργό Κοινωνικής Πρόνοιας Κ. Καραμανλή, τον Υπουργό Συντονισμού Σ. Στεφανόπουλο και τον Frederick Mayson, εκπρόσωπο της αμερικανικής φιλανθρωπικής οργάνωσης. Σύμφωνα με το Νομοθετικό Διάταγμα υπ' αρ. 1102-28/09/1949, ξεκίνησε η δράση της Οργάνωσης «Αμερικανική Περίθαλψη Πολεμοπαθών Παιδιών» στην Ελλάδα για την προστασία άπορων, ορφανών και δεινοπαθούντων παιδιών.

⁹³ University of Rhode Island Library, *Special Collections and Archives. Guide to the Records of Foster Parents Plan International*, Volume 1 (1939-1994).

⁹⁴ Plan International, *It all started with a letter*.

⁹⁵ Gonda Van Steen, *Adoption, Memory, and Cold War Greece: Kid pro quo?*, University of Michigan, Michigan 2019, σσ. 92-93.

Στο πρώτο άρθρο της σύμβασης, δηλωνόταν η έδρα της φιλανθρωπικής οργάνωσης στη Νέα Υόρκη και η αντιπροσώπευσή της στην Ελλάδα από τον Διευθυντή της Οργάνωσης στην Ευρώπη. Ο ορισμός αυτού γινόταν από το Αμερικανικό Διοικητικό Συμβούλιο και το όνομά του ανακοινωνόταν στο υπουργείο Πρόνοιας. Ο διευθυντής είχε τη δυνατότητα να διορίζει αντιπρόσωπο- πληρεξούσιο στην Ελλάδα για όσα θέματα αφορούσαν την «Αμερικανική Περίθαλψη Πολεμοπαθών Παιδιών».⁹⁶

Το δεύτερο άρθρο της σύμβασης όριζε τα κριτήρια βάση των οποίων τα παιδιά δικαιούνταν συμμετοχή στο πρόγραμμα, καθώς και τον τρόπο επιλογής τους. Συγκεκριμένα, η συνδρομή της Οργάνωσης παρέχονταν σε παιδιά ορφανά, που είχαν στερηθεί την οικογενειακή προστασία, μερικώς ή ολικώς, είχαν τραυματιστεί ή ήταν ανάπηρα εξαιτίας του Εμφυλίου και του συνεχιζόμενου πολέμου και είχαν την ανάγκη προστασίας. Η βοήθεια αφορούσε κυρίως χρηματικά ποσά, παροχή αναγκαίων ειδών και ιατρική περίθαλψη. Επίσης, στην περίπτωση σοβαρών ιατρικών θεμάτων, η Οργάνωση είχε τη δυνατότητα της αποστολής αυτών των παιδιών στο εξωτερικό με δικά της έξοδα προκειμένου να επιτύχει τη θεραπεία τους. Η επιλογή των παιδιών γινόταν χωρίς πολιτικές, θρησκευτικές και φυλετικές διακρίσεις, ενώ η Οργάνωση υποχρεούταν να σέβεται τους ισχύοντες νόμους, που αφορούσαν την προστασία της θρησκείας και της ασφάλειας του κράτους. Σχετικά με την επιλογή και τον έλεγχο των αιτήσεων, η Οργάνωση συνεργαζόταν με το υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας, τη Διεύθυνση Εθνικών Ορφανοτροφείων και Παιδικών Σταθμών, ενώ στο έργο της συνέδραμαν κρατικές υπηρεσίες και ιδιαιτέρως τα Κέντρα Κοινωνικής Πρόνοιας.⁹⁷

Για το κοινωφελές έργο που είχε αναλάβει η «Αμερικανική Περίθαλψη Πολεμοπαθών Παιδιών» στην Ελλάδα απολάμβανε, σύμφωνα με το τρίτο άρθρο της σύμβασης, τα εξής προνόμια: απαλλασσόταν από κάθε φόρο άμεσο ή έμμεσο, δασμό, τέλος, δικαίωμα, κράτηση, εισφορά, επιβάρυνση προς το Δημόσιο, τους δήμους, τις κοινότητες, τα φυσικά και νομικά πρόσωπα δημοσίου ή ιδιωτικού δικαίου και προς κάθε οργανισμό ή ίδρυμα. Έτσι, θα μπορούσε να εισάγει από το εξωτερικό ενδύματα, τρόφιμα και είδη απαραίτητα για την εκπλήρωση των σκοπών της. Επιπλέον, απαλλασσόταν από διάφορα τέλη, ένσημα, εισφορές και παράβολα στο ταμείο Σύνταξης και Πρόνοιας, ενώ μπορούσε χωρίς περιορισμούς να εισάγει, τηρώντας πάντα τους αντίστοιχους υγειονομικούς, φυτοπαθολογικούς και περί των κρατικών μονοπωλίων νόμους. Τέλος, τα αυτοκίνητα και τα οχήματα που χρησιμοποιούνταν

⁹⁶ Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος [στο εξής ΦΕΚ], Νομοθετικό Διάταγμα 232, Αριθ. 1102, Αθήνα, 28 Σεπτεμβρίου 1949.

⁹⁷ ΦΕΚ, Νομοθετικό Διάταγμα 232, Αριθ. 1102, Αθήνα, 28 Σεπτεμβρίου 1949.

από την Οργάνωση δηλώνονταν στο υπουργείο Μεταφορών και λάμβαναν ειδικό σήμα, το οποίο τα απάλλασσε από φόρους και τέλη κυκλοφορίας.⁹⁸

Στο τέταρτο άρθρο της σύμβασης αναφερόταν πως η παραλαβή των αποσταλμένων ειδών από το εξωτερικό από την «Αμερικανική Περίθαλψη Πολεμοπαθών Παιδιών», γινόταν σύμφωνα με τους κανόνες του Δημοσίου, χωρίς τη μεσολάβηση εκτελωνιστή και έπειτα από κανονισμένη επαλήθευση από την τελωνειακή αρχή. Ο έλεγχος των ειδών γινόταν στην αποθήκη της Οργάνωσης, όταν αυτό ήταν εφικτό. Επίσης, προβλέπονταν ότι η παραλαβή, εκφόρτωση και μεταφορά των ειδών είτε από το Τελωνείο στην αποθήκη της Οργάνωσης, είτε στον τελικό προορισμό τους, πραγματοποιούνταν με δαπάνη του Δημοσίου και με την αρωγή των υπηρεσιών του υπουργείου Κοινωνικής Πρόνοιας. Τέλος, υποχρεούταν να τηρεί τα βιβλία και τα δικαιολογητικά που προέβλεπε ο νόμος για τα είδη που παραλάμβανε και να τα διαθέτει, όταν αυτό ήταν αναγκαίο, στους ελεγκτές του Δημοσίου. Κάθε τρίμηνο ήταν ακόμα υποχρεωμένη, να υποβάλει στο υπουργείο Οικονομικών κατάσταση με τα είδη που διαχειρίστηκε, προκειμένου να οριστικοποιηθούν οι απαλλαγές που προβλέπονταν.⁹⁹ Στο άρθρο 5, προβλέπονταν απαλλαγές σε φόρους και επιβαρύνσεις, που αφορούσαν το ημεδαπό, αλλοδαπό ή προσωρινό προσωπικό της Οργάνωσης. Στο τελευταίο άρθρο της σύμβασης, δηλώνονταν η διευκόλυνση που θα παρείχε το κράτος για τη στέγαση των γραφείων της Οργάνωσης.¹⁰⁰

Οι συμβολικές υιοθεσίες του προγράμματος προϋπέθεταν την οικονομική στήριξη ενός γνωστού παιδιού-θύματος του πολέμου· οι θετοί γονείς ή ακόμα και η εκκλησία, ομάδες φοιτητών ή στρατιωτών, κρατούμενοι φυλακών που επιτελούσαν αυτό τον ρόλο, είχαν υποχρέωση να στέλνουν τακτικά χρήματα ή κάποιο πακέτο βοήθειας περιστασιακά σε όσα παιδιά ήταν σε ανάγκη, σύμφωνα με την Οργάνωση. Πολλές φορές, προγράμματα υποστήριξης παιδιών οδήγησαν σε πραγματικές σχέσεις αλληλεγγύης που διήρκησαν επί μακρόν μεταξύ αμερικανικών και ελληνικών οικογενειών, καταλήγοντας ακόμα και σε επίσημες υιοθεσίες. Η βοήθεια της «Αμερικανικής Περίθαλψης Πολεμοπαθών Παιδιών» διήρκησε στην Ελλάδα ως το 1975, βοηθώντας περισσότερα από δεκαεπτά χιλιάδες παιδιά που βρίσκονταν σε ανάγκη.¹⁰¹

⁹⁸ Στο ίδιο.

⁹⁹ Στο ίδιο.

¹⁰⁰ Στο ίδιο.

¹⁰¹ Van Steen, *ό.π.*, σσ. 93-94.

Η έρευνα στο αρχειακό υλικό της Κεντρικής Υπηρεσίας των ΓΑΚ στην Αθήνα, έφερε στο φως έγγραφα αλλά και άρθρα σε περιοδικά και εφημερίδες, που αφορούσαν την «Αμερικανική Περίθαλψη Πολεμοπαθών Παιδιών» στην Ελλάδα. Η αλληλογραφία της υπεύθυνης του προγράμματος στην Ελλάδα Φανής Κ. Εξαρχάκου με τη Μεγάλη Κυρία της Αυλής της βασίλισσας, Μαρία Καρόλου, φανέρωνε τη στενή σχέση της Οργάνωσης με το παλάτι και συγκεκριμένα με τη βασίλισσα. Συγκεκριμένα, τα έτη 1958- 1961 έδινε αναφορά για τον οικονομικό απολογισμό αλλά και τη συμμετοχή στο πρόγραμμα παιδιών σε ανάγκη. Η συμμετοχή των παιδιών παρουσίαζε σημαντική αύξηση, αφού στις 31 Δεκεμβρίου 1958 συμμετείχαν 2.726 παιδιά, αριθμός που ένα έτος αργότερα σχεδόν διπλασιάστηκε σε 4.000 παιδιά και στις αρχές του 1961 διαμορφώθηκε στα 5.000 παιδιά. Στο επίπεδο του οικονομικού απολογισμού, το 1959, δόθηκαν 422.966 δολάρια για τα παιδιά, είτε με τη μορφή μηνιαίας συνδρομής, είτε ως δώρα, για είδη ένδυσης και υπόδησης, έκτακτες ανάγκες, υγειονομική περίθαλψη, σίτιση, εκπαίδευση καθώς και για είδη στέγασης. Στα τέλη του 1960 το συνολικό ποσό της Οργάνωσης αυξήθηκε αντίστοιχα στα 554.305 δολάρια. Τα πακέτα που λάμβαναν τα παιδιά περιείχαν είδη τροφίμων, ρουχισμού ή διάφορα είδη σπιτιού καινούρια ή χρησιμοποιημένα, και προέρχονταν είτε από τους θετούς γονείς, είτε από την αποθήκη της Οργάνωσης. Μάλιστα, στο συγκεκριμένο χρονικό διάστημα, αναφερόταν και η περίπτωση δεκαοκτώ παιδιών, που για λόγους υγείας (φυματίωση) έπρεπε να μεταφερθούν στο Βέλγιο για την καλύτερη περίθαλψή τους, μεταφορά που стоίχισε στην Οργάνωση 2.933 δολάρια. Εμφανής ήταν και η συνεργασία με το υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας, αφού συνέδραμε με το προσωπικό του στο έργο της φροντίδας πολλών παιδιών. Αξιοσημείωτη ήταν ακόμη, κατά τη διάρκεια του 1960, η επαφή των παιδιών με τους θετούς γονείς. Σε αναφορά της η Εξαρχάκου επισήμαινε πενήντα τρεις τέτοιες συναντήσεις, εκ των οποίων κάποιες είχαν γίνει στην Αθήνα, ενώ κάποιες άλλες στον τόπο καταγωγής των παιδιών. Μάλιστα τόνιζε τη θετική αποτίμηση αυτών των συναντήσεων και τα φιλικά αισθήματα που προέκυπταν ανάμεσα σε θετούς γονείς και παιδιά, μέσω των επιστολών που δεχόταν από τους πρώτους.¹⁰² Πέρα όμως από τις αναφορές στη μεταξύ τους αλληλογραφία, η σχέση της βασίλισσας με την Οργάνωση γινόταν αντιληπτή μέσα από επιστολή προς την υπεύθυνη, στην οποία ήθελε να απονεμίει τον Χρυσό Σταυρό του Βασιλικού Τάγματος της Ευποιίας, αναγνωρίζοντας έτσι την προσφορά της στα πολεμοπαθή παιδιά.¹⁰³

¹⁰² ΓΑΚ Αθηνών, Κεντρική Υπηρεσία, Αρχείο Τέως Βασιλικών Ανακτόρων, φάκ. 1192: Φ. Εξαρχάκου, Μ. Καρόλου, 7 Φεβρουαρίου 1959 και 28 Ιανουαρίου 1960 και 31 Ιανουαρίου 1961.

¹⁰³ ΓΑΚ Αθηνών, Κεντρική Υπηρεσία, Αρχείο Τέως Βασιλικών Ανακτόρων, φάκ. 1192: Μέγας Αυλάρχης, Βασ. Υπουργείον των Εξωτερικών, Αριθ. Πρωτ. 146, 24 Φεβρουαρίου 1960.

Ο ξένος Τύπος της εποχής στάθηκε αρωγός στην προσπάθεια της Οργάνωσης εξυμνώντας το έργο της μέσα από παραδείγματα παιδιών που συμμετείχαν σε αυτό και προσπαθώντας σε πολλές περιπτώσεις να κατευθύνει την κοινή γνώμη υπέρ της. Διευθύντρια της Οργάνωσης περιέγραφε σε έκθεσή της στα κεντρικά γραφεία στη Νέα Υόρκη το έργο της Αμερικανικής Περίθαλψης για τα πολεμοπαθή παιδιά. Αναφερόταν στις κακουχίες των παιδιών και στα δεινά του Εμφυλίου, καθώς και στη μεταπολεμική πραγματικότητα που η ανάγκη της Οργάνωσης ήταν μεγάλη. Πέρα από την υλική και οικονομική ενίσχυση των παιδιών, τόνιζε τη συμβολή της στην επισκευή σπιτιών, στη διαμόρφωση των προϋποθέσεων για ένα καλύτερο μέλλον, καθώς και στην ψυχολογική και συναισθηματική υποστήριξη μέσω των θετών γονέων. Επισήμαινε, επίσης, τη δράση μέσω του προγράμματος ακόμα και σε απομακρυσμένα χωριά της Ελλάδας, όπως στο χωριό Ψαράδες Πρεσπών στα σύνορα με την Αλβανία και τη Γιουγκοσλαβία. Με παραδείγματα παιδιών, θυμάτων του Εμφυλίου, άπορα, ορφανά, ακόμα και παιδιά με ειδικές ανάγκες, όπως τυφλά, εξήρε την προσφορά της Οργάνωσης στις δυνατότητες που παρείχε για την βελτίωση της ζωής τους. Σε καταχώρηση του περιοδικού *The Reporter* της Νέας Υόρκης στις 8 Σεπτεμβρίου 1958, η Οργάνωση έκανε έκκληση για βοήθεια και συμμετοχή στο πρόγραμμα για ένα κορίτσι στην Ελλάδα ονόματι Διαμάντω, προβάλλοντας την άσχημη κατάστασή της και όσα έπρεπε να γνωρίζει κάποιος προκειμένου να γίνει θετός γονέας. Στις 21 Σεπτεμβρίου 1958, η εφημερίδα *Καθημερινή* αναφερόμενη στο ίδιο κορίτσι, παρουσίασε στοιχεία της «υιοθεσίας» της, που είχε ήδη αποφασιστεί προ διμήνου. Συγκεκριμένα, ανέφερε σε άρθρο πως 4.951 κρατούμενοι των φυλακών Σαιν Κεντέν «υιοθέτησαν» και διέθεσαν το ποσό των 1.500 δολαρίων, ενώ μόλις την προηγούμενη ημέρα είχε λήξει η διαδικασία. Πολλά ακόμα άρθρα προέβαλαν διηγήσεις ανθρώπων του προγράμματος που ταξίδεψαν και περιέγραψαν με λεπτομέρειες τόσο τα μέρη, όσο και την κατάσταση διαβίωσης των παιδιών, καταλήγοντας πάντα στην προσφορά και την αξία του προγράμματος. Σε άλλο περιοδικό, το άρθρο του θετού γονέα Roland Porter με τίτλο «Έχω ένα γιο που δεν έχω δει ποτέ», μετέφερε από την πλευρά του τη σημασία αυτής της συμβολικής υιοθεσίας τόσο για το παιδί, όσο και για τον θετό γονέα, περιέγραφε τις συνθήκες διαβίωσής του, την καθημερινότητά του και προσπαθούσε να παρακινήσει όσο το δυνατόν περισσότερους να συμμετάσχουν στο πρόγραμμα.¹⁰⁴

¹⁰⁴ ΓΑΚ Αθηνών, Κεντρική Υπηρεσία, Αρχείο Τέως Βασιλικών Ανακτόρων, φάκ. 1192: Διάφορα έγγραφα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΤΟ ΑΡΧΕΙΑΚΟ ΥΛΙΚΟ ΤΗΣ «ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗΣ ΠΕΡΙΘΑΛΨΗΣ ΠΟΛΕΜΟΠΑΘΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ» ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑ

α) Η παρουσίαση του αρχείου και της σχετικής έρευνας

Η παρούσα έρευνα επικεντρώθηκε στη μελέτη του αρχειακού υλικού της Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, που είναι αρχειοθετημένο και απόκειται στα Γενικά Αρχεία του Κράτους (ΓΑΚ) του νομού Αιτωλοακαρνανίας. Πρόκειται για αρχείο με αριθμό βιβλίου εισαγωγής (Α.Β.Ε.) 169 και αριθμό ειδικού ευρετηρίου (Α.Ε.Ε.) 17 Διοικητικό και αποτελείται από 294 φακέλους και 8 γραμμικά μέτρα αταξινόμητο περιεχόμενο, που χρονολογικά αφορά το διάστημα από το 1940 έως το 2005. Το περιεχόμενο του αρχείου αφορά μητρώα και φακέλους ανταρτόπληκτων και συμμοριόπληκτων, φακέλους εργασίας, προστασίας απόρων, παιδικής προστασίας, της «Αμερικανικής Περίθαλψης Πολεμοπαθών Παιδιών», της ιδρυματικής περίθαλψης και αστικής αποκατάστασης προσφύγων, των χρηματοδοτήσεων λόγω φυσικών καταστροφών, του προγράμματος λαϊκής στέγης, της λειτουργίας γραφείου Κοινωνικής Πρόνοιας, επιδομάτων αναπήρων, αποφάσεων ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης, στεγαστικά αρχεία, καθώς και μητρώα και φακέλους προγραμμάτων κοινωνικής προστασίας.¹⁰⁵

Το αρχείο της «Αμερικανικής Περίθαλψης Πολεμοπαθών Παιδιών» που μελετήθηκε, περιλαμβάνει επτά φακέλους με αύξοντες αριθμούς 76,77,78,79,80,81 και 82. Οι φάκελοι αφορούν περιπτώσεις παιδιών που εντάχθηκαν στο πρόγραμμα, παιδιών απορριφθέντων, οικονομικά στοιχεία, καθώς και την αλληλογραφία της Οργάνωσης κατά το διάστημα 1958 έως το 1974. Αν και η Οργάνωση δραστηριοποιήθηκε στην Ελλάδα ήδη από το 1949, το αρχειακό υλικό που είναι διαθέσιμο στα ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας χρονολογικά εκτείνεται από το 1958 και έπειτα. Το γεγονός αυτό οδηγεί σε υποθέσεις που σχετίζονται είτε με την καταστροφή μέρους του αρχείου, προτού δηλαδή αυτό παραδοθεί στην αρμόδια υπηρεσία, είτε στην μεταγενέστερη δράση της Οργάνωσης στο νομό, προς τα τέλη της δεκαετίας του 1950. Αξίζει να σημειωθεί πως το αρχείο της Κοινωνικής Πρόνοιας παρεδόθη στην υπεύθυνη των ΓΑΚ στις 8 Σεπτεμβρίου 1999 από τον προϊστάμενο του τμήματος Κοινωνικής Πρόνοιας

¹⁰⁵ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, *Διοικητικά Αρχεία*, στο: <http://gak.ait.sch.gr/ArchCol/dioikitika.pdf> [ημερομηνία ανάκτησης: 20 Ιουνίου 2020].

Αγρινίου, έτυχε επεξεργασίας και καταχωρήθηκε σε φακέλους, ενώ εξήντα σάκοι με βάση τις νόμιμες διαδικασίες καταστράφηκαν με απόφαση που εκδόθηκε την ίδια ημερομηνία.¹⁰⁶

Στο διάστημα που μελετήθηκε και αφορούσε τη δεκαετία 1958 έως 1968, καταμετρήθηκαν εκατόν εβδομήντα πέντε περιπτώσεις παιδιών, που το καθένα είχε το δικό του φάκελο. Από αυτές, οι εκατόν είκοσι οκτώ αφορούσαν παιδιά που εντάχθηκαν στο πρόγραμμα, ενώ οι υπόλοιπες σαράντα επτά παιδιά που απορρίφθηκαν. Στους φακέλους που εξετάστηκαν, υπήρχαν κάποιες περιπτώσεις παιδιών που δεν είχαν ολοκληρωμένους και αρχειοθετημένους φακέλους, αφού έτσι τους παρέλαβε η αρμόδια υπηρεσία. Επίσης, ιδιαίτερη σημασία δόθηκε στα γράμματα των θετών γονέων προς τα θετά τους παιδιά, καθώς αποκαλύπτουν αντιλήψεις τόσο για τη μεταπολεμική Ελλάδα, όσο και για την παιδική ηλικία.

β) Η περιγραφή των ατομικών φακέλων παιδιών

Όσα παιδιά εντάσσονταν στο πρόγραμμα αποκτούσαν έναν φάκελο, στο εξώφυλλο του οποίου αναγράφονταν το ονοματεπώνυμο του προστατευόμενου συνοδευόμενο από το πατρώνυμο, η χρονική περίοδος κατά την οποία ήταν ενταγμένος στο πρόγραμμα, η διεύθυνση και η περιοχή διαμονής του, καθώς και ένας κωδικός καταχώρησης που λάμβανε από την υπηρεσία. Επιπλέον, σημειώνονταν ο αύξων αριθμός του φακέλου και το ονοματεπώνυμο του θετού του γονέα.¹⁰⁷

Ο φάκελος συνήθως περιλάμβανε διάφορα έγγραφα, όπως: επιστολή της Οργάνωσης με πληροφορίες για το θετό γονέα του παιδιού, έντυπα επανεξακρίβωσης, ερωτηματολόγιο συμπληρωμένο από τον εξακριβωτή, τηλεγραφήματα του Γραφείου Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου με τα οποία ειδοποιούσαν τους φυσικούς γονείς των παιδιών να προσέλθουν σε συγκεκριμένο τόπο και χρόνο είτε για να παραλάβουν την οικονομική βοήθεια και τα είδη που τους είχαν αποστείλει οι θετοί γονείς, είτε για γραφειοκρατικούς λόγους, ληξιαρχική πράξη γεννήσεως, φωτογραφία του παιδιού, γράμματα των θετών γονέων προς τα παιδιά, αλληλογραφία του Γραφείου με την Οργάνωση και υπηρεσιακά σημειώματα, ιατρική

¹⁰⁶ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, *Πρωτόκολλο Παράδοσης-Παραλαβής και Άδεια Καταστροφής Αρχαιακού Υλικού*.

¹⁰⁷ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 77, υποφάκ. 2: Χ. Σ. (1959-1963), Αγρίνιο.

γνωμάτευση για τα προβλήματα υγείας των φυσικών γονέων, αιτήσεις των γονέων για την συμμετοχή τους στο πρόγραμμα και πιστοποιητικά οικογενειακής κατάστασης.¹⁰⁸

Αναλυτικότερα, το ερωτηματολόγιο που συμπληρωνόταν από τον αρμόδιο υπάλληλο αποτελούνταν από τέσσερις σελίδες και τριάντα μία ερωτήσεις- πεδία προς συμπλήρωση προκειμένου να ενταχθεί ένα παιδί στο πρόγραμμα. Στην αρχική του σελίδα έφερε πάνω δεξιά τα στοιχεία της Οργάνωσης με τη διεύθυνση και τα τηλέφωνα των κεντρικών γραφείων στην Αθήνα, ενώ στα αριστερά τα στοιχεία του Κέντρου Κοινωνικής Πρόνοιας στο οποίο γινόταν η συμπλήρωση, την αντίστοιχη διεύθυνση και το ονοματεπώνυμο του τοπικού διευθυντή. Τα τελευταία συμπληρωνόταν χειρόγραφα από τον αρμόδιο υπάλληλο. Στη συνέχεια, μέσα σε παρενθέσεις, δίνονταν πληροφορίες για την ορθή συμπλήρωση του εντύπου, καθώς και τα λοιπά έντυπα που έπρεπε να κατατεθούν. Συγκεκριμένα, ζητούνταν η αποστολή του ερωτηματολογίου μαζί με τέσσερις φωτογραφίες και μια φωτογραφική πλάκα μεγέθους 6Χ9, ενώ συστήνονταν η αποφυγή χάρτινης πλάκας. Τονίζονταν η σημασία της φωτογραφίας και των πληροφοριών στην επιλογή του παιδιού, γι' αυτό ζητούνταν η ολόσωμη φωτογράφιση του παιδιού σε μία από αυτές, με καθημερινά ρούχα και σε στάση όσο το δυνατόν φυσική. Τέλος, συστήνονταν η συμπλήρωση του εγγράφου με κεφαλαία γράμματα.¹⁰⁹

Από το πεδίο 1 έως το 25 αναγράφονταν τα στοιχεία του παιδιού και συγκεκριμένα στο πεδίο 1 και 2 το επώνυμο και το όνομα του παιδιού, το υποκοριστικό του αν είχε (3), η ηλικία (4) και η εθνικότητα (5), όπως και ο τόπος γεννήσεως (6) και το θρήσκευμά του (7). Επίσης, ο αρμόδιος υπάλληλος σημείωνε την ημερομηνία γεννήσεως (8), στοιχεία της σχολικής μονάδας στην οποία φοιτούσε, όπως ονομασία και διεύθυνση (9,10), την ισχύουσα διεύθυνση του παιδιού (11), το όνομα πατρός (12), την ηλικία του αν ήταν εν ζωή (13) ή την ημερομηνία θανάτου αν είχε πεθάνει (15), την εθνικότητα (14) και το επάγγελμα του πατέρα (16), όπως και την τρέχουσα του διεύθυνση (17). Στη συνέχεια, σημειώνονταν στοιχεία της φυσικής μητέρας του παιδιού, το όνομά της (18), η ηλικία της αν ζούσε (19), το επάγγελμά της (20), η ημερομηνία θανάτου, αν είχε πεθάνει (21), η διεύθυνσή της (22), ο τόπος προέλευσης των γονέων (23), καθώς και πίνακες με τα ονόματα των αδελφών που συγκατοικούσαν με το παιδί (24), αλλά και όσων ζούσαν χωριστά από το παιδί (25). Μετά το

¹⁰⁸ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 79, υποφάκ. 9: Φ. Κ., (1963-1966), Αργυρό Πηγάδι.

¹⁰⁹ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 78, υποφάκ. 10: Κ. Ρ., Αμερικανική Περίθαλψις Πολεμοπαθών Παιδιών, «Ερωτηματολόγιο», 10 Φεβρουαρίου 1962.

1965, τα ερωτηματολόγια στην πρώτη τους σελίδα περιλάμβαναν και πεδία που αφορούσαν την περιγραφή του χωριού, τον αριθμό των κατοίκων, τη συγκοινωνία που το συνέδεε με το Κέντρο Κοινωνικής Πρόνοιας, το κόστος του εισιτηρίου, καθώς και τη χιλιομετρική απόσταση.¹¹⁰

Στη δεύτερη σελίδα του ερωτηματολογίου (2), αναγράφονταν τα στοιχεία συγγενών που κατοικούσαν με το παιδί (26), στοιχεία των παππούδων και των γιαγιάδων που δεν κατοικούσαν με το παιδί (27) και το ιστορικό της ζωής του παιδιού (28) που χωρίζονταν σε έξι υποπεδία. Αφορούσε πληροφορίες της ζωής του και καταλάμβανε μέρος και της τρίτης σελίδας. Συγκεκριμένα, ο υπάλληλος σημείωνε μια περιληπτική εξιστόρηση της ζωής του παιδιού πριν από το θάνατο του πατέρα του ή πριν από γεγονότα που κατέστησαν αναγκαία τη βοήθειά του από την Οργάνωση (α), τη σημερινή ζωή της οικογένειας (β), την περιγραφή του εσωτερικού και εξωτερικού χώρου της οικίας, αναφέροντας λεπτομέρειες ακόμα και τα έπιπλα κάθε δωματίου, αν το σπίτι ενοικιαζόταν και πόσα χρήματα η οικογένεια δαπανούσε τον μήνα για το ενοίκιο (γ).¹¹¹

Στην τρίτη σελίδα (3), που ξεκινούσε με το υποπεδίο 28 (δ) αναφέρονταν όλα τα περιουσιακά στοιχεία (κτήματα, σπίτια, ζώα) που κατείχε η οικογένεια, το εισόδημα από την εκμετάλλευσή τους ή τους λόγους για τους οποίους δεν απέφεραν κάποιο εισόδημα, το μηνιαίο εισόδημα της οικογένειας, τονίζοντας από πού προερχόταν και τους λόγους για τους οποίους μέλη της δεν εργάζονταν (ε), όπως και αν η οικογένεια λάμβανε κάποιου είδους βοήθεια (χρηματική, είδη τροφίμων, κλπ.) από άλλες πηγές ή συγγενείς (στ). Στο πεδίο 29, περιγράφονταν με λεπτομέρειες η κατάσταση υγείας κάθε μέλους της οικογένειας που υπέφερε από κάποια ασθένεια, αν αυτό υποβαλλόταν σε θεραπεία δωρεάν ή με πληρωμή, ενώ στο πεδίο 30, που κάλυπτε μέρος της τρίτης και της τέταρτης σελίδας, αναγράφονταν τα ατομικά χαρίσματα του παιδιού και οι ιδιότητες και συγκεκριμένα ο σωματότυπός του (α), άλλα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά (β), η κατάσταση της υγείας του (γ), η τάξη στην οποία φοιτούσε, αν είχε δίδακτρα και στην περίπτωση που δεν πήγαινε σχολείο ή φοιτούσε σε διαφορετική τάξη από αυτή που όριζε η ηλικία του, ζητούσε να αναφερθούν οι λόγοι (δ). Εάν το ερωτηματολόγιο συμπληρωνόταν το καλοκαίρι, υπήρχε υποσημείωση που όριζε στο συγκεκριμένο υποπεδίο να σημειωθεί η τάξη στην οποία θα φοιτήσει το παιδί το επόμενο σχολικό έτος. Στο ίδιο πεδίο και επιμένοντας στη μαθητική του ιδιότητα, ο υπάλληλος σημείωνε τη βαθμολογία που είχε λάβει το προηγούμενο έτος (ε), τα μαθήματα που

¹¹⁰ Στο ίδιο.

¹¹¹ Στο ίδιο.

προτιμούσε (ς), ποια παιχνίδια προτιμούσε να παίζει (ζ), τι δραστηριότητα προτιμούσε να κάνει όταν δεν είχε μαθήματα (διάβασμα, ράψιμο, αγροτικές εργασίες, κ.λπ.) (η) και σε ποιο επάγγελμα είχε το παιδί κλίση και γιατί (θ). Τέλος, αναγράφονταν στοιχεία, όπως το ύψος, η περίμετρος του στήθους, της μέσης, της περιφέρειας, το βάρος του παιδιού, καθώς και επισυνάπτονταν σχεδιάγραμμα του πέλματός του (31). Το ερωτηματολόγιο κατέληγε με την υπογραφή και το ονοματεπώνυμο του υπαλλήλου, την ημερομηνία συμπλήρωσης του εγγράφου και δύο επισημάνσεις. Η πρώτη (Α) διευκρίνιζε πως αν κάποια από τις πληροφορίες ήταν ελλιπής, το παιδί δεν θα γινόταν αποδεκτό από την Οργάνωση και η δεύτερη (Β), σύστηνε στο τοπικό γραφείο τη δημιουργία αντιγράφου για το τοπικό αρχείο, γιατί αν η αίτηση εγκρινόταν, θα ήταν χρήσιμο στο μέλλον.¹¹²

Το αναφερόμενο έντυπο συμπληρωνόταν σε τακτά χρονικά διαστήματα και αφότου είχε συμπληρωθεί το ερωτηματολόγιο με στόχο να περιλάβει οποιαδήποτε μεταβολή υπήρξε στην κατάσταση του παιδιού και της οικογένειάς του, ώστε να αποφασιστεί η συνέχιση της συμμετοχής ή όχι στο πρόγραμμα. Αποτελούνταν από έξι σελίδες και είκοσι έξι πεδία προς συμπλήρωση. Στο πάνω μέρος της αρχικής σελίδας αναγραφόταν και σε αυτό η επωνυμία και τα στοιχεία της Οργάνωσης στην Αθήνα, όπως και το Κέντρο Κοινωνικής Πρόνοιας στο οποίο συμπληρωνόταν και ο διευθυντής του. Στη συνέχεια, δίνονταν οδηγία να κρατηθεί αντίγραφο στα αρχεία του τοπικού γραφείου και ξεκινούσε η καταγραφή των στοιχείων του παιδιού. Αρχικά, συμπληρώνονταν το ονοματεπώνυμο του παιδιού και η ημερομηνία της ονομαστικής του εορτής (1,2), η ημερομηνία γέννησής του (3), η διεύθυνση (4) και σε πίνακες τα στοιχεία όσων κατοικούσαν με το παιδί (5) και όσων έπαψαν να κατοικούν με αυτό με την αντίστοιχη αιτιολόγηση (6). Στο επόμενο πεδίο (7) αναζητούνταν τυχόν μεταβολές στην οικία και την επίπλωση αυτής, οι οποίες αν αφορούσαν βελτιώσεις, έπρεπε να αναφερθεί και ο τρόπος με τον οποίο πραγματοποιήθηκαν (χρήματα της Οργάνωσης, έσοδα γονέων, σύνταξη, κλπ.).¹¹³

Στη δεύτερη σελίδα του εντύπου ο αρμόδιος υπάλληλος καλούνταν να συμπληρώσει αν η οικία στην οποία κατοικούσε το παιδί ήταν ιδιόκτητη ή ενοικιαζόταν και πόσο ήταν το αντίτιμο (8 α), αν έλαβε χώρα μετακόμιση της οικογένειας από τη συμπλήρωση του τελευταίου εντύπου (8 β), αν η οικογένεια διέθετε ιδιόκτητα σπίτια, πώς αυτά αποκτήθηκαν, και στην περίπτωση που ενοικιάζονταν ποιο ήταν το μίσθωμα, εάν όχι, έπρεπε να αναγραφεί

¹¹² Στο ίδιο.

¹¹³ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 78, υποφάκ. 38: Τ. Β., Αμερικανική Περίθαλψης Πολεμοπαθών Παιδιών, «Έντυπο Επανεξακριβώσεως», Αγρίνιο, 22 Αυγούστου 1960.

ο λόγος (9). Στο πεδίο 10 συμπληρώνονταν κάθε σύνταξη και επίδομα που λάμβανε η οικογένεια, ενώ αν αυτή είχε διακοπεί, απαιτούνταν η αναγραφή της χρονολογίας διακοπής της και αιτιολόγησή της (11). Στη συνέχεια, αναγράφονταν η κτηματική περιουσία της οικογένειας (12), η οποία περιλάμβανε έξι υποπεδία (σελίδα 2 και 3) και αφορούσαν τους καλλιεργούμενους αγρούς (αριθμό στρεμμάτων, είδος και ετήσια σοδειά, αξία σοδειάς προηγούμενου έτους υπολογισμένη κατά μήνα), τα μέλη της οικογένειας που ασχολούνταν με την καλλιέργεια των αγρών και το όνομα όποιου άλλου ασχολούνταν εξηγώντας τους λόγους, τον αριθμό των στρεμμάτων της οικογένειας που δεν καλλιεργούνταν και τους λόγους, τον αριθμό των αμπελών που τους ανήκαν και τη μηνιαία αξία της παραγωγής του προηγούμενου έτους. Επίσης, στο ίδιο πεδίο αναγράφονταν ο αριθμός των ελαιόδεντρων και των οπωροφόρων δέντρων που κατείχαν και η μηνιαία αξία της παραγωγής του περασμένου έτους, όπως και εάν υπήρξε αγορά ή πώληση αγρών, αμπελώνων ή δέντρων από τη συμπλήρωση του τελευταίου εντύπου αναγράφοντας τους λόγους και το κόστος αγοράς ή πώλησης.¹¹⁴

Το πεδίο 13 της τρίτης σελίδας αφορούσε τυχόν κτήματα που καλλιεργούσε η οικογένεια ενώ δεν ανήκαν σε αυτή και ζητούσε την αναγραφή του μηνιαίου μισθώματος και την αξία παραγωγής του περασμένου έτους. Στη συνέχεια, συμπληρώνονταν τα ζώα που ανήκαν στην οικογένεια (αριθμός, είδος, χρήση, μηνιαίο εισόδημα από τα ζώα ή τα προϊόντα τους) (14) και ζητούνταν να σημειωθεί οποιαδήποτε μεταβολή επήλθε από την αρχική δήλωση ή το τελευταίο έντυπο. Τέλος, υπήρξε πίνακας που σημειώνονταν όλα τα εργαζόμενα μέλη της οικογένειας (ονοματεπώνυμο, επάγγελμα, μηνιαίο εισόδημα) (15).

Η τέταρτη σελίδα ξεκινούσε με πληροφορίες για τυχόν βοήθεια σε είδος ή χρήμα που λάμβανε η οικογένεια από συγγενείς (16), οικονομική βοήθεια από αδέρφια διαμενόντα σε άλλη πόλη (17), καθώς και μέλη της οικογένειας που σπούδαζαν και εάν αυτά φοιτούσαν σε άλλη πόλη, τις δαπάνες που κατέβαλλαν για τη σίτιση και τη στέγασή τους (18). Όσα μέλη της οικογένειας δεν συμπεριλαμβάνονταν στα πεδία (15), (16), (17) και (18) καταγράφονταν στο πεδίο (19) και εξηγούνταν οι λόγοι για τους οποίους δεν εργάζονταν, καθώς και πως αυτά απασχολούνταν. Στο πεδίο (20) αναφέρονταν η κατάσταση υγείας κάθε μέλους της οικογένειας (εκτός του παιδιού) και στην περίπτωση που κάποιο είχε πρόβλημα υγείας ποιες ήταν οι δαπάνες και ποιος ο τρόπος κάλυψής τους. Στη συνέχεια το 21^ο πεδίο περιλάμβανε πληροφορίες που αφορούσαν τη σχολική ζωή του παιδιού, χρησιμοποιώντας οκτώ υποπεδία.

¹¹⁴ Στο ίδιο.

Συγκεκριμένα, ο υπάλληλος έπρεπε να συμπληρώσει το είδος του σχολείου (α), την τάξη στην οποία φοιτούσε (β), εάν υπήρχαν δίδακτρα και πόσα (γ), αν το παιδί φοιτούσε στην τάξη που αναλογούσε στην ηλικία του (δ), τους βαθμούς του το προηγούμενο έτος (ε), τα μαθήματα που προτιμούσε (ζ) και -συνεχίζοντας στην πέμπτη σελίδα- εάν το παιδί είχε μείνει στάσιμο στην ίδια τάξη, έπρεπε να αναφερθούν οι λόγοι, καθώς και αν απασχολούνταν μαθαίνοντας κάποια άλλη τέχνη, τα δίδακτρα που κατέβαλλε, έξοδα ενοικίου και διατροφής και τον χρόνο που απαιτούνταν για να ολοκληρώσει τη μαθητεία του (στ, η). Το πεδίο 21 ολοκληρωνόταν με την αναγραφή των μελλοντικών επαγγελματικών σχεδίων των παιδιών (θ).¹¹⁵

Στη συνέχεια της σελίδας, αναφερόταν η κατάσταση υγείας του παιδιού (22), οι δραστηριότητές του στον ελεύθερο χρόνο του (23), σε ποιο βαθμό ωφελούνταν από την Οργάνωση και για πόσο χρονικό διάστημα ήταν αναγκαία η βοήθεια (24). Στο τέλος της σελίδας αναγραφόταν το ύψος του παιδιού, η περίμετρος του στήθους του, της μέσης, της περιφέρειας και το βάρος του (25).¹¹⁶

Στην έκτη και τελευταία σελίδα του εντύπου, το πεδίο 26 ανέφερε τα απαραίτητα δικαιολογητικά που έπρεπε να επισυναφθούν. Επρόκειτο για τέσσερα αντίγραφα φωτογραφιών του παιδιού με το αρνητικό, στις οποίες στο πίσω μέρος αναγράφονταν το όνομα του παιδιού. Απαγορευόταν στον φωτογράφο να σφραγίζει τις φωτογραφίες με τα δικά του στοιχεία (ονοματεπώνυμο, διεύθυνση) και να στέλνει τα αρνητικά σε χαρτί, ενώ υπενθύμιζαν στους αρμόδιους υπαλλήλους ότι με βάση τις φωτογραφίες και τις πληροφορίες των εντύπων θα αποφάσιζε ο θετός γονέας αν η βοήθεια που παρείχε στο παιδί βελτίωνε την κατάστασή του και αν άξιζε η συνέχισή της. Το έντυπο ολοκληρωνόταν με τα στοιχεία του υπαλλήλου, την ημερομηνία συμπλήρωσης του εντύπου και δύο υποσημειώσεις που επισήμαιναν πως οποιεσδήποτε πληροφορίες αναγραφόταν στο έντυπο και ήταν αντιφατικές με προηγούμενες έπρεπε να δικαιολογούνται, ενώ δινόταν η δυνατότητα προσθήκης πληροφοριών που ήταν σημαντικό να γνωρίζει η Οργάνωση και οι θετοί γονείς.¹¹⁷

Η επιστολή της Οργάνωσης προς τα παιδιά έδινε πληροφορίες για τους θετούς τους γονείς. Γνωστοποιούσε το ονοματεπώνυμο των θετών γονέων, καθώς και τον τόπο προέλευσής τους. Οι γονείς που ανέλαβαν την υιοθεσία ενός παιδιού ήταν μεμονωμένα άτομα, οικογένειες, φιλανθρωπικές οργανώσεις και σύλλογοι, που προέρχονταν από τις

¹¹⁵ Στο ίδιο.

¹¹⁶ Στο ίδιο.

¹¹⁷ Στο ίδιο.

Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής ή τον Καναδά. Στις επιστολές αυτές συστήνονταν στο παιδί να προσφωνεί τον θετό του γονέα ή τους θετούς του γονείς με συγκεκριμένο τρόπο «Αγαπητή ή Αγαπητέ Κα/ Κε ή Αγαπητοί θετοί μου γονείς» και να μην λησμονεί να γράφει το όνομα του θετού γονέα και το δικό του στο αντίστοιχο κενό πεδίο του εντύπου. Επίσης, ζητούνταν από το παιδί να γράφει μόνο με μολύβι, το γράμμα να είναι καθαρό και χωρίς σβησίματα και να ευχαριστεί πάντα για ό,τι λάμβανε από τους θετούς του γονείς, ενώ επισημαίνονταν στην περίπτωση των χρημάτων να γίνεται αναφορά στο ακριβές ποσό. Ακόμη, σε μερικές περιπτώσεις, μέσω αυτού του εντύπου, γνωστοποιούνταν στο παιδί ότι ο θετός γονέας, που το είχε υιοθετήσει για ορισμένο χρονικό διάστημα, δεν ήταν πλέον σε θέση να το βοηθήσει και πως με μέριμνα της Οργάνωσης θα αντικαθίστατο από άλλον. Αξίζει να σημειωθεί πως δεν διευκρινίζονταν οι λόγοι για τους οποίους κάποιος θετός γονέας αποφάσιζε να σταματήσει την αποστολή βοήθειας.¹¹⁸

Όσον αφορά τα γράμματα των θετών γονέων, το περιεχόμενό τους μεταφράζονταν πάντα από την Οργάνωση και η δομή τους ήταν σε όλα πανομοιότυπη. Στο πάνω μέρος υπήρχε το όνομα του παιδιού με λατινικούς χαρακτήρες και ο κωδικός που έπαιρνε από την Οργάνωση, ο τόπος και η ημερομηνία σύνταξης του γράμματος. Στη συνέχεια, υπήρχε η προσφώνηση (Αγαπητή/έ), το κύριο μέρος του γράμματος και η αποφώνηση (Με αγάπη οι θετοί σου γονείς, κ.λπ.). Στο κάτω μέρος αναγράφονταν ξανά το ονοματεπώνυμο του παιδιού και ο κωδικός του, καθώς και η ημερομηνία παραλαβής του γράμματος από την Οργάνωση και η ημερομηνία αποστολής του στο παιδί. Στα μοναδικά δύο γράμματα παιδιών προς τους θετούς γονείς που βρέθηκαν στο φάκελό τους εντοπίστηκε παρόμοια δομή με αναφορά του τόπου και της ημερομηνίας στο πάνω μέρος του, προσφώνηση «Προς τους θετούς μου γονείς», το κύριο μέρος και αποφώνηση «Σας φιλώ, ο θετός σας γιος» και το ονοματεπώνυμο των παιδιών.¹¹⁹

Η αλληλογραφία του Γραφείου με την Οργάνωση και τα υπηρεσιακά σημειώματα αφορούσαν κυρίως την αποστολή και παραλαβή γραμμάτων, όπως και των δεμάτων και των χρηματικών ποσών που στέλνονταν στα θετά παιδιά. Επιπλέον, ζητούνταν διευκρινήσεις σχετικά με όσα συμπληρώνονταν στα έντυπα επανεξακρίβωσης και σε όσα ανέφεραν τα

¹¹⁸ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 78, υποφάκ. 30: Αμερικανική Περίθαλψης Πολεμοπαθών Παιδιών, Α. Κ., 16 Μαΐου 1962.

¹¹⁹ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 78, υποφάκ. 4: Μ. Δ. Ρ. προς Ε. Α., 3 Νοεμβρίου 1963.

παιδιά στα γράμματά τους. Γινόταν συστάσεις και ζητούνταν η συγκέντρωση περισσότερων πληροφοριών σχετικά με ζητήματα που προέκυπταν.¹²⁰

γ) Η περιγραφή του μηχανισμού ένταξης ενός παιδιού στο πρόγραμμα

Από τη μελέτη του αρχειακού υλικού προέκυψαν στοιχεία για τη διαδικασία βάσει της οποίας εντάσσονταν παιδιά στο πρόγραμμα αναδοχής. Αρχικά, κατατίθεντο όλα τα απαραίτητα δικαιολογητικά και συμπληρώνονταν το ερωτηματολόγιο με τα στοιχεία των ενδιαφερομένων στα Γραφεία Κοινωνικής Πρόνοιας -συγκεκριμένα στο τοπικό Γραφείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου- και στη συνέχεια αποστέλλονταν στα κεντρικά γραφεία της Οργάνωσης στην Αθήνα για έλεγχο. Η κεντρική υπηρεσία ήταν υπεύθυνη για την απόφαση ένταξης ενός παιδιού, απόρριψής του αλλά και παραμονής του σε αυτό. Μετά την επεξεργασία των δικαιολογητικών, η κεντρική υπηρεσία, όντας αρμόδια για την εύρεση θετών γονέων, γνωστοποιούσε στο Γραφείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου και κατόπιν στο παιδί την ένταξή του στο πρόγραμμα και τους ανάδοχους γονείς. Σε τακτά χρονικά διαστήματα, ελέγχονταν οποιαδήποτε μεταβολή της κατάστασης τους, οικονομική κατάσταση οικογένειας, επαγγελματική αποκατάσταση του παιδιού, διακοπή φοίτησης, προσωπική αποκατάσταση και αποφασιζόταν η συνέχιση της επιδότησής του ή η παύση του από το πρόγραμμα. Να σημειωθεί πως η κεντρική υπηρεσία επικοινωνούσε πάντα με το τοπικό γραφείο και εκείνοι με τη σειρά τους με τηλεγραφήματα και επιστολές στις τοπικές κοινότητες έρχονταν σε επαφή με τους γονείς και το παιδί είτε επρόκειτο για επανέλεγχο της κατάστασής του είτε για την ανταλλαγή επιστολών από και προς τους θετούς γονείς. Όσον αφορά τα γράμματα, αυτά μεταφράζονταν από την Οργάνωση στα ελληνικά και δίνονταν στα παιδιά και αντίστροφα για να αποσταλούν στους θετούς γονείς. Επιπλέον, λόγω των πολλών αιτήσεων και των παιδιών σε ανάγκη, η «Αμερικανική Περίθαλψη Πολεμοπαθών Παιδιών» συνεργάζονταν με τους τοπικούς φορείς και το υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας, προκειμένου η παροχή βοήθειας να δοθεί σε όσους είχαν πραγματική ανάγκη.¹²¹

¹²⁰ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 78, υποφάκ. 6: Δ. Μ., Αμερικανική Περίθαλψς Πολεμοπαθών Παιδιών, «Διαβίβασις αιτήσεως», Αγρίνιο, 19 Οκτωβρίου 1967.

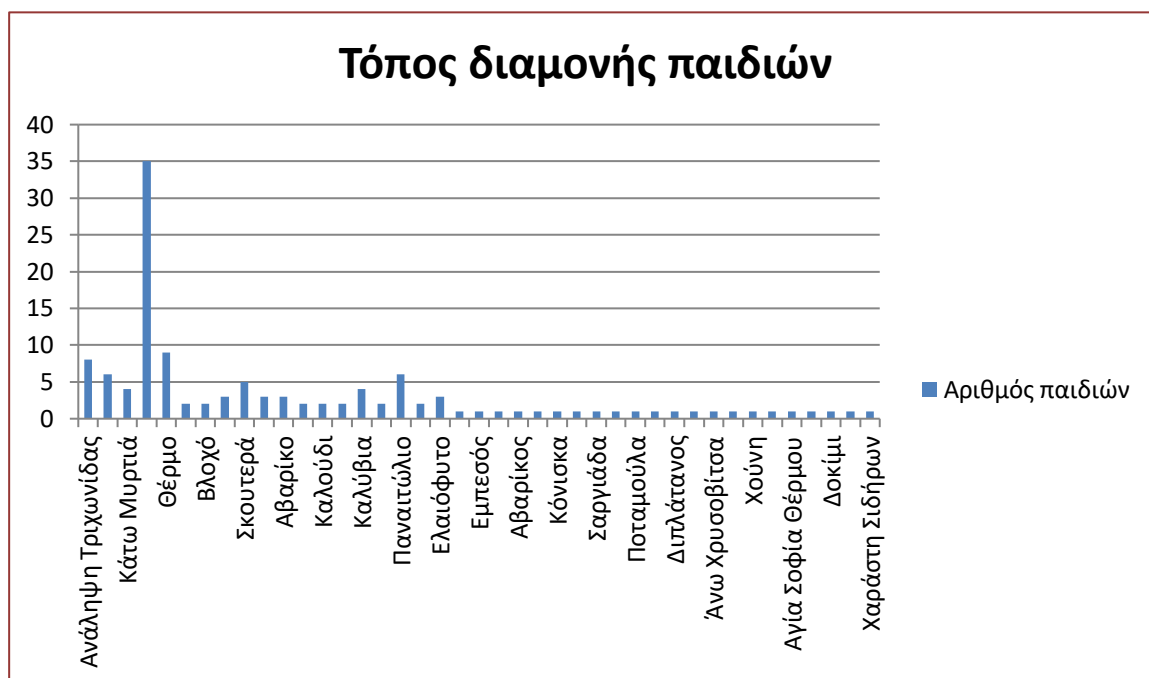
¹²¹ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 77, υποφάκ. 1: Κ. Ρ., Αμερικανική Περίθαλψς Πολεμοπαθών Παιδιών, «Διαβίβασις επιστολής προς θετόν γονέα», Αγρίνιο, 7 Οκτωβρίου 1959.

δ) Ανάλυση στοιχείων που προκύπτουν από τη μελέτη του αρχειακού υλικού

Σε πρώτη φάση, έγινε επεξεργασία των ερωτηματολογίων των παιδιών που εντάχθηκαν στο πρόγραμμα και έγινε καταγραφή των στοιχείων τους (επώνυμο, όνομα, ημερομηνία γέννησης, τόπος καταγωγής, διεύθυνση κατοικίας, κωδικός από την Οργάνωση). Από την επεξεργασία αυτών των δεδομένων προέκυψαν ενδιαφέροντα στοιχεία για τη γεωγραφική κατανομή των παιδιών μέσα στο νομό, το φύλο τους και προέκυψαν ποσοτικά και ποιοτικά χαρακτηριστικά.

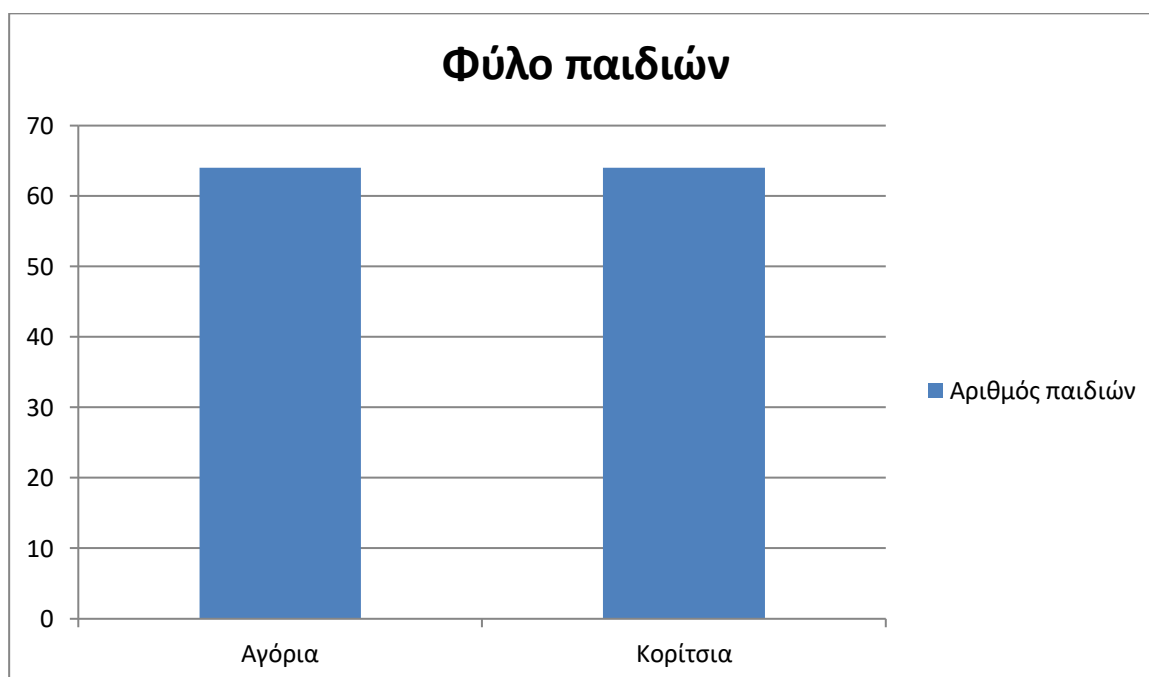
Με βάση τον παρακάτω πίνακα, από τις εκατόν είκοσι οκτώ περιπτώσεις παιδιών, οι τριάντα πέντε αφορούσαν το Αγρίνιο, ενώ οι υπόλοιπες ενενήντα τρεις, παιδιά που διαβίωναν στις γύρω περιοχές. Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω στατιστικά δεδομένα, μπορεί να επισημανθεί πως η πλειοψηφία των παιδιών προέρχονταν από περιοχές της υπαίθρου τόσο πεδινές όσο και ορεινές, γεγονός που φανερώνει την πρόθεση της Οργάνωσης να εντάξει στο πρόγραμμα κυρίως παιδιά της υπαίθρου. Η επιλογή αυτή μπορεί να εξηγηθεί καθώς οι περισσότερες από αυτές τις περιοχές αποτέλεσαν πεδία μαχών και γενικότερα δράσης κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου τόσο των κομμουνιστών, όσο και των εθνικών και παραστρατιωτικών δυνάμεων, ενώ αρκετές αποτέλεσαν «κέντρα υποδοχής» των προσφυγικών πληθυσμών. Επομένως, η οικονομική κατάσταση της υπαίθρου με τη λήξη του πολέμου ήταν κακή και η αρωγή της Οργάνωσης απαραίτητη προκειμένου να καλύψει μέρος των αναγκών των οικογενειών, με την οικονομική ενίσχυση των παιδιών από τους θετούς γονείς.

Πίνακας 1: Τόπος διαμονής των ενταγμένων παιδιών στο πρόγραμμα της Οργάνωσης

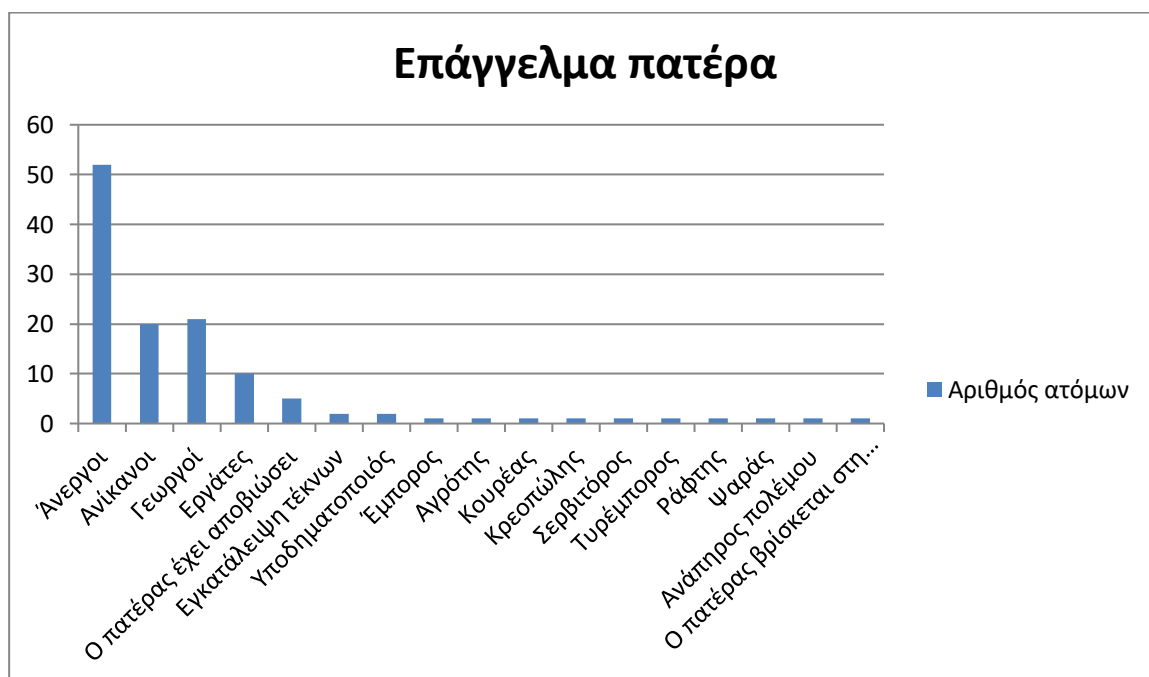
Μελετώντας τους φακέλους των παιδιών και εστιάζοντας στο φύλο όσων συμμετείχαν στο πρόγραμμα, παρατηρήθηκε ίση κατανομή μεταξύ αγοριών και κοριτσιών, μιας και εξήντα τέσσερα ήταν τα κορίτσια και εξήντα τέσσερα τα αγόρια. Το γεγονός αυτό αποδεικνύει την ισότιμη αντιμετώπιση των δύο φύλων από την πλευρά της Οργάνωσης, χωρίς να υφίσταντο διακρίσεις.

Πίνακας 2: Το φύλο των ενταγμένων παιδιών στο πρόγραμμα

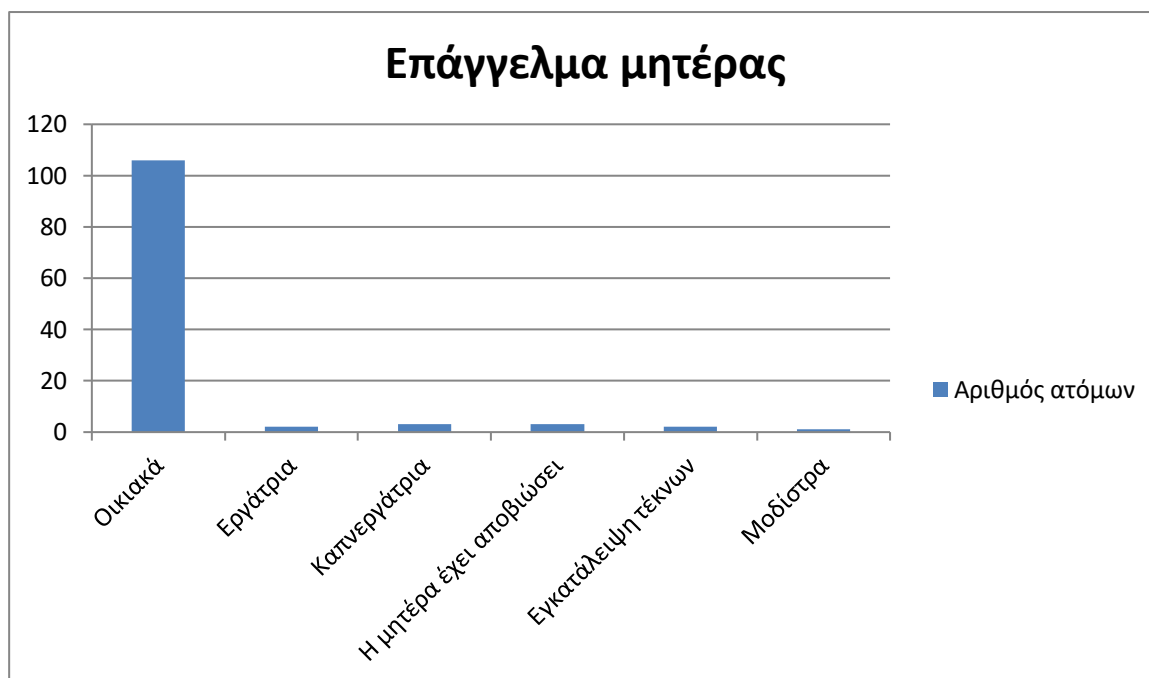
Βασικός παράγοντας για την ένταξη ενός παιδιού στο πρόγραμμα ήταν η οικονομική κατάσταση της οικογένειάς τους, η οποία επηρεαζόταν άμεσα από την επαγγελματική κατάσταση των γονέων. Εξετάστηκε επομένως η εργασία και των δύο γονέων, καθώς και η φύση αυτής και προέκυψαν τα παρακάτω δεδομένα. Όσον αφορά την επαγγελματική κατάσταση των πατέρων, πενήντα δύο από αυτούς καταγράφονταν ως άνεργοι, είκοσι ως ανίκανοι για οποιαδήποτε εργασία εξαιτίας προβλημάτων που αφορούσαν την υγεία τους και είκοσι ένας ασχολούνταν με τη γεωργία. Επιπλέον, δέκα εργαζόνταν ως εργάτες σε ξένα κυρίως κτήματα, πέντε είχαν αποβιώσει, δύο είχαν εγκαταλείψει τα παιδιά τους και ακόμη δύο εργαζόνταν ως υποδηματοποιοί. Από μία φορά αναγράφονταν επαγγέλματα όπως έμπορος, αγρότης, κουρέας, κρεοπώλης, σερβιτόρος, τυρέμπορος, ράφτης και ψαράς, ενώ υπήρχε μία περίπτωση ανάπηρου πολέμου και ακόμα μία που ο πατέρας βρισκόταν στη φυλακή. Αξίζει να σημειωθεί πως για έξι περιπτώσεις δεν βρέθηκαν τα ερωτηματολόγια και επομένως δε μπορούν να εξαχθούν αντίστοιχα δεδομένα.

Πίνακας 3: Στατιστική αποτύπωση των επαγγελμάτων των πατέρων των παιδιών

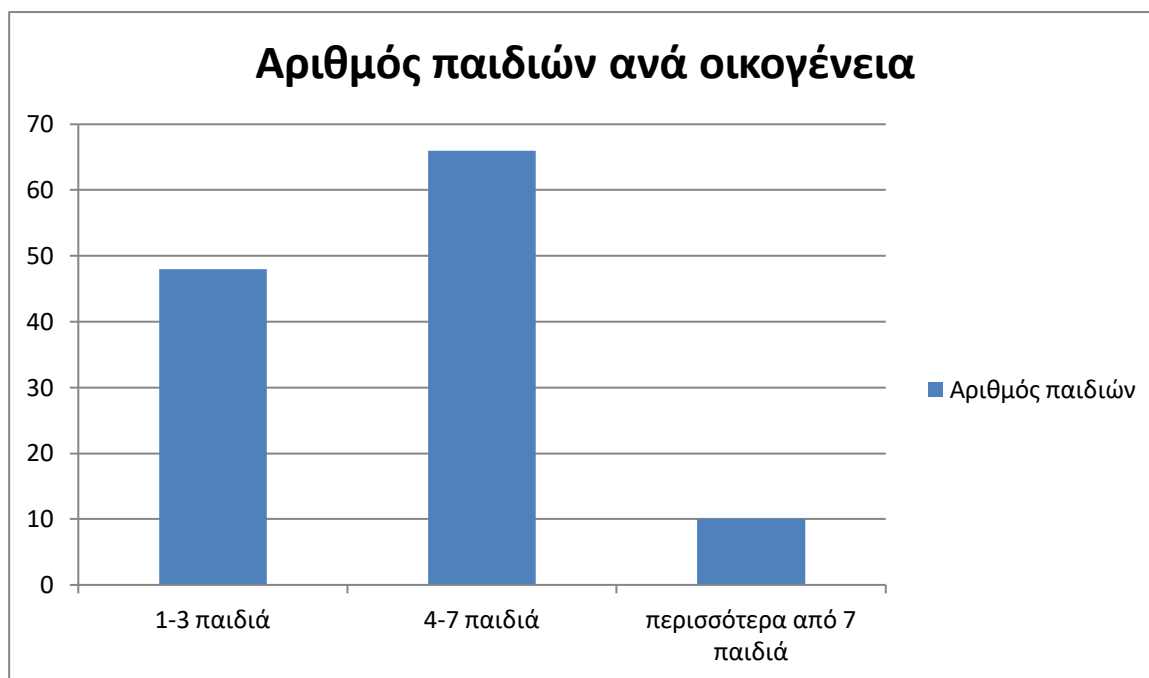
Όσον αφορά την επαγγελματική κατάσταση των μητέρων, η πλειοψηφία αυτών και συγκεκριμένα εκατόν έξι ασχολούνταν με τα οικιακά, ενώ σε αρκετές περιπτώσεις δίπλα από τα οικιακά ήταν σημειωμένη και η ιδιότητα της εργάτριας. Επίσης, δύο ήταν καταχωρημένες ως εργάτριες και τρεις ως καπνεργάτριες, τρεις είχαν αποβιώσει, δύο είχαν εγκαταλείψει τις οικογένειές τους και μία ήταν μοδίστρα. Υπήρχαν ακόμη έξι περιπτώσεις για τις οποίες δεν υπήρχαν στοιχεία που αφορούσαν την επαγγελματική τους ιδιότητα.

Πίνακας 4: Στατιστική αποτύπωση των επαγγελμάτων των μητέρων των παιδιών

Στην προσπάθεια να αποτυπωθεί το «προφίλ» των οικογενειών των παιδιών που εντάχθηκαν στο πρόγραμμα, ώστε να εξαχθούν συμπεράσματα για τα κριτήρια της επιλογής τους αλλά και για τα ποσοστά γεννητικότητας και υπογεννητικότητας που επικρατούσαν εκείνη την εποχή, εξετάστηκε και ο αριθμός των παιδιών μιας οικογένειας. Έτσι, σαράντα οκτώ οικογένειες αποτελούνταν από ένα έως τρία παιδιά, εξήντα έξι οικογένειες είχαν από τέσσερα έως επτά παιδιά, ενώ δέκα από αυτές είχαν περισσότερα από επτά παιδιά. Αξίζει να επισημανθεί πως η μεγαλύτερη οικογένεια αριθμούσε δέκα παιδιά, ενώ δεν επρόκειτο μόνο για πυρηνικές οικογένειες. Σε αρκετές περιπτώσεις παιδιών που μελετήθηκαν, διέμεναν εντός της οικίας και άλλα μέλη της ευρύτερης οικογένειας, συνήθως παππούδες και γιαγιάδες.

Πίνακας 5: Αριθμός των παιδιών μιας οικογένειας ενταγμένης στο πρόγραμμα

Τα στοιχεία αυτά οδηγούν σε αξιοσημείωτα συμπεράσματα αναφορικά με την κοινωνία της δεκαετίας του 1960 και ειδικότερα για τον θεσμό της οικογένειας και την κατάσταση στον τομέα της εργασίας. Η ανεργία, που όπως αποδεικνύεται από την έρευνα αφορούσε το σύνολο των γονέων, στη δεκαετία του 1950 και του 1960 είχε μαζικό χαρακτήρα. Μάλιστα, ο αριθμός των εγγεγραμμένων ανέργων κυμαίνονταν από εβδομήντα έως ενενήντα χιλιάδες, ενώ των εντελώς ανέργων ξεπερνούσε τις διακόσιες χιλιάδες. Το ποσοστό της ανεργίας και της υποαπασχόλησης αφορούσε το 9,2- 15,4% στο σύνολο του ενεργού πληθυσμού.¹²²

Σημαντικό είναι, πως στις περιπτώσεις που η κάλυψη των οικονομικών αναγκών της οικογένειας ήταν αδύνατη από τον πατέρα, είτε γιατί ήταν άνεργος είτε λόγω ανικανότητας προς εργασία είτε ακόμη και γιατί το προσωπικό του εισόδημα δεν αρκούσε για την κάλυψη όλων των αναγκών, αρκετές μητέρες αναγκάζονταν να εργαστούν προκειμένου να συνεισφέρουν στο οικογενειακό εισόδημα. Την περίοδο βέβαια που εξετάζεται, οι μισθοί ήταν χαμηλότεροι σε σχέση με την προπολεμική περίοδο και οι γυναίκες, όπως και οι μαθητευόμενοι, αμείβονταν με χαμηλότερο μισθό από τους άντρες.¹²³

¹²² Στέργιος Μπαμπανάσης, «Η διαμόρφωση της φτώχειας στην Ελλάδα του 20^{ου} αιώνα (1900-1981)», *Επιθεώρησης Κοινωνικών Ερευνών*, 42-43 (Εκδόσεις Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών, Μάιος-Δεκέμβριος 1981), 122.

¹²³ Ιωάννης Καβάσιλας, «Εξελίξεις εις την αμοιβήν εργασίας», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 4-5 (Εκδόσεις Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών, Απρίλιος- Σεπτέμβριος 1970), 195.

Δείκτης της οικονομικής κατάστασης μιας οικογένειας είναι και ο αριθμός των μελών. Στην έρευνα που διεξήχθη η πλειοψηφία των οικογενειών αριθμούσαν περισσότερα από τέσσερα παιδιά, γεγονός που επισημαίνει τη δυσμενή οικονομική τους κατάσταση, ενώ παράλληλα δικαιολογεί την ύπαρξη πολυμελών οικογενειών. Ο οικονομικός παράγοντας συντέλούσε στη συγκατοίκηση της πυρηνικής οικογένειας με τα μέλη της ευρύτερης οικογένειας και την ανάπτυξη κλίματος συνεργασίας στον επαγγελματικό τομέα, γεγονός που οφειλόταν στην ύπαρξη αγροτικών νοοτροπιών και δομών, καθώς και στην αδυναμία αυτονομίας της πρώτης.¹²⁴

Κατά τη διάρκεια της έρευνας δόθηκε ιδιαίτερη προσοχή στις αιτίες ένταξης ενός παιδιού στο πρόγραμμα, οι οποίες σημειώνονταν στο ερωτηματολόγιο από τον αρμόδιο υπάλληλο. Από την επεξεργασία τους προήλθαν δεδομένα ποιοτικά και ποσοτικά που φανέρωναν την οικονομική κατάσταση των ανθρώπων τη δεκαετία που εξετάστηκε, σε συνάφεια, στις περισσότερες περιπτώσεις, με την υγεία. Προέκυψε λοιπόν, πως εκατόν τρεις περιπτώσεις παιδιών επικαλούνταν λόγους υγείας των γονέων τους και κατά κύριο λόγο του πατέρα για την ένταξή τους στο πρόγραμμα. Συνέπεια της κακής υγείας τους ήταν η αδυναμία εργασίας, άρα και κάλυψης των οικονομικών αναγκών της οικογένειας. Οι κυριότερες ασθένειες που φάνηκε μέσα από τα ερωτηματολόγια πως ταλαιπωρούσαν τους περισσότερους γονείς ήταν η φυματίωση, η παράλυση, ψυχικές ασθένειες, η μηνιγγίτιδα, η ρευματοειδής αρθρίτιδα, η βρογχίτιδα, η ηπατίτιδα, η κύρωση ήπατος, οι ακρωτηριασμοί, οι γαστρορραγίες, διάφορες μορφές αναπηρίας και προβλήματα όρασης. Στη μεταπολεμική περίοδο, αρκετές από τις παραπάνω ασθένειες ήταν σε έξαρση συνέπεια της φτώχειας, της κακής διατροφής, της υγείας, των άσχημων συνθηκών διαβίωσης που πολλές φορές απέβαιναν μοιραίες για τους πάσχοντες, αφού τους οδηγούσαν στο θάνατο. Κάποιες από αυτές με την πάροδο του χρόνου περιορίστηκαν λόγω της προόδου των θεραπευτικών μέσων, του υγειονομικού συστήματος και των συνθηκών διαβίωσης, ενώ άλλες παρουσίασαν αυξητική τάση, όπως οι καρδιακές ασθένειες, οι εγκεφαλοαγγειακές και ο καρκίνος.¹²⁵

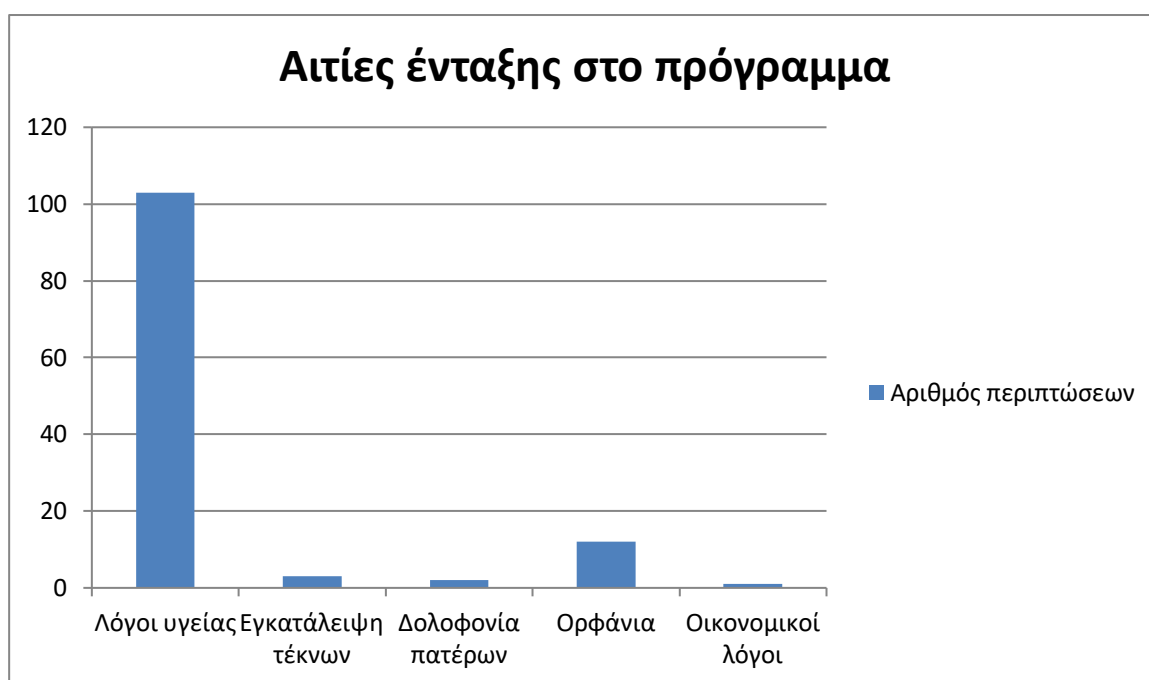
Τρεις ήταν οι περιπτώσεις που τα παιδιά είχαν εγκαταλειφθεί από τον ένα ή και τους δύο γονείς και μεγάλωναν με τη φροντίδα παππούδων και στενών συγγενών, ενώ δύο οι περιπτώσεις δολοφονίας των πατέρων τους. Συγκεκριμένα, στη μία από τις δύο περιπτώσεις ο πατέρας κατά την περίοδο του Εμφυλίου είχε δολοφονηθεί από τμήματα της Χωροφυλακής

¹²⁴ Άρτεμις Γιώτσα, «Δομή και λειτουργία της ελληνικής οικογένειας: Ομοιότητες και διαφορές με τη μορφή της οικογένειας σε άλλες χώρες», Επιστημονική Επετηρίδα Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, τόμ. γ', Ιωάννινα 2004, σσ. 29-30.

¹²⁵ Μπαμπανάσης, «Η διαμόρφωση της φτώχειας στην Ελλάδα», σσ. 116-117.

και της Εθνοφυλακής, καταδιωκόμενος ως «αναρχικός» και λόγω προβλημάτων υγείας της μητέρας το παιδί μεγάλωναν οι θείοι του,¹²⁶ ενώ στη δεύτερη περίπτωση επρόκειτο για κτηματικές διαφορές.¹²⁷ Επιπλέον, δώδεκα περιπτώσεις αφορούσαν παιδιά ορφανά από τον ένα ή και τους δύο γονείς, μία παιδί που για οικονομικούς λόγους εντάχθηκε στο πρόγραμμα, ενώ υπήρχαν επτά περιπτώσεις παιδιών από το φάκελο των οποίων απουσίαζε το ερωτηματολόγιο, άρα και πληροφορίες σχετικά με τους λόγους ένταξής τους σε αυτό.

Πίνακας 6: Στατιστική αποτύπωση των αιτιών ένταξης ενός παιδιού στο πρόγραμμα

Εξετάζοντας προσεκτικά τις αιτίες ένταξης των παιδιών στο πρόγραμμα, αξίζει να σημειωθεί πως σε αρκετές περιπτώσεις γινόταν αναφορά στη συμμετοχή γονέων είτε στα γεγονότα του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου είτε του Εμφυλίου. Χαρακτηριστικά επισημαίνονταν η συμμετοχή τους στην Εθνοφρουρά,¹²⁸ στο Αλβανικό μέτωπο¹²⁹, στα Τάγματα

¹²⁶ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 77, υποφάκ. 6: Τ. Β., Αμερικανική Περίθαλψις Πολεμοπαθών Παιδιών, «Ερωτηματολόγιο», Αγρίνιο 1959.

¹²⁷ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 77, υποφάκ. 22: Τ. Β., Αμερικανική Περίθαλψις Πολεμοπαθών Παιδιών, «Ερωτηματολόγιο», Αγρίνιο, 20 Μαρτίου 1959.

¹²⁸ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 77, υποφάκ. 1: Τ. Β., Αμερικανική Περίθαλψις Πολεμοπαθών Παιδιών, «Ερωτηματολόγιο», Αγρίνιο, 5 Φεβρουαρίου 1959.

¹²⁹ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 78, υποφάκ. 29 και φάκ. 78, υποφάκ. 31: Κ. Ρ., Αμερικανική Περίθαλψις Πολεμοπαθών Παιδιών, «Ερωτηματολόγιο», Αγρίνιο, 16 Ιανουαρίου 1961 και Τ. Β., Αμερικανική Περίθαλψις Πολεμοπαθών Παιδιών, «Ερωτηματολόγιο», Αγρίνιο, 15 Μαρτίου 1959.

Εθνοφυλακής,¹³⁰ στη Χωροφυλακή,¹³¹ ενώ υπήρχαν και θύματα του Εμφυλίου και του εναπομείναντος πολεμικού υλικού, που είχε θαφτεί.¹³² Η επισήμανση αυτή αποκάλυπτε τη σύνδεση των γεγονότων του Εμφυλίου και της περιόδου του πολέμου με τα μεταπολεμικά χρόνια. Ακόμα και μετά την παρέλευση αρκετών ετών, οι μνήμες του Εμφυλίου έμοιαζαν ακόμα νωπές και πιθανότατα η στάση και ο ρόλος καθενός κατά τη διάρκειά του εξακολουθούσε να καθορίζει την εύνοια ή απόρριψη του, ακόμα και τη συμμετοχή αυτού και μελών της οικογένειάς του στην προνοιακή πολιτική του μετεμφυλιακού κράτους.

Στο πλαίσιο εξέτασης της κοινωνικο-οικονομικής κατάστασης της οικογένειας στην οποία μεγάλωνε το παιδί που εντασσόταν στο πρόγραμμα, ερευνήθηκαν τα περιουσιακά στοιχεία που δήλωναν στα ερωτηματολόγια. Έτσι, σε εβδομήντα μία περιπτώσεις δηλώνονταν πως κατείχαν στρέμματα γης, που στις περισσότερες περιπτώσεις καλλιεργούνταν, σαράντα μία κατείχαν ζώα, ενώ δεκατέσσερις οικογένειες λάμβαναν επιδόματα και από άλλα προγράμματα. Τα κυριότερα από αυτά ήταν το πρόγραμμα παιδικής προστασίας, το ορφανικό επίδομα της κοινωνικής πρόνοιας,¹³³ επίδομα από τη βασιλική πρόνοια¹³⁴ και οικονομική βοήθεια από το ΠΙΚΠΑ.¹³⁵ Επιπλέον, εκατόν μία οικογένειες είχαν ιδιόκτητη οικία, ενώ δεκαέξι ζούσαν σε κατοικία πληρώνοντας ενοίκιο, είτε φιλοξενούνταν από συγγενείς. Στην περίπτωση της ιδιόκτητης οικίας, αξίζει να αναφερθεί πως στις περισσότερες περιπτώσεις η περιγραφή της οικίας φανέρωνε τα χαρακτηριστικά φτώχειας και εξαθλίωσης των οικογενειών, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις τη θέση της λέξης «οικία» αντικαθιστούσε η λέξη «καλύβα». Υπήρχαν δύο περιπτώσεις οικογενειών που έμεναν σε σκηνή λόγω φυσικών καταστροφών,¹³⁶ όπως πυρκαγιά ή πλημμύρα, και μια που είχε χρέη

¹³⁰ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 78, υποφάκ. 23: Κ. Ρ., Αμερικανική Περίθαλψις Πολεμοπαθών Παιδιών, «Ερωτηματολόγιον», Αγρίνιο, 29 Απριλίου 1964.

¹³¹ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 79, υποφάκ. 20: Τ. Β., Αμερικανική Περίθαλψις Πολεμοπαθών Παιδιών, «Ερωτηματολόγιον», Αγρίνιο, 23 Σεπτεμβρίου 1962.

¹³² ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 80, υποφάκ. 17: Τ. Β., Αμερικανική Περίθαλψις Πολεμοπαθών Παιδιών, «Ερωτηματολόγιον», Αγρίνιο 1962.

¹³³ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 78, υποφάκ. 35: Κ. Ρ., Αμερικανική Περίθαλψις Πολεμοπαθών Παιδιών, «Ερωτηματολόγιον», Αγρίνιο, 15 Μαρτίου 1959.

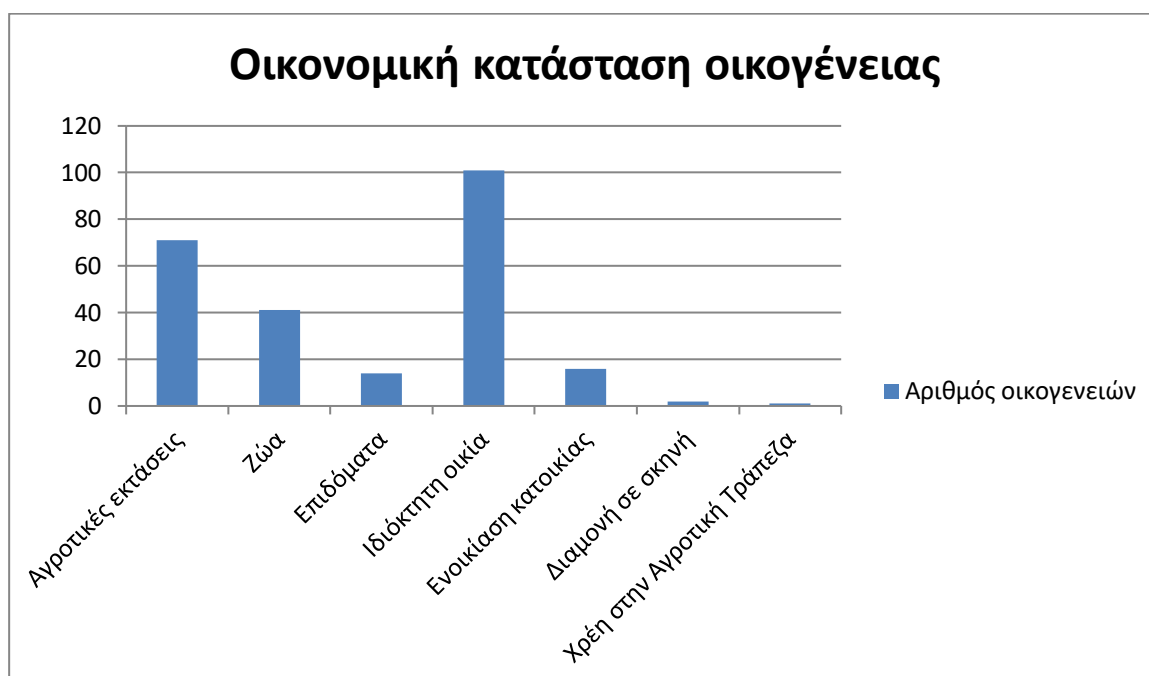
¹³⁴ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 79, υποφάκ. 20: Τ. Β., Αμερικανική Περίθαλψις Πολεμοπαθών Παιδιών, «Ερωτηματολόγιον», Αγρίνιο, 23 Μαρτίου 1962.

¹³⁵ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 80, υποφάκ. 7: Τ. Β., Αμερικανική Περίθαλψις Πολεμοπαθών Παιδιών, «Ερωτηματολόγιον», Αγρίνιο, 16 Φεβρουαρίου 1967.

¹³⁶ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 80, υποφάκ. 13 και φάκ. 78, υποφάκ. 15: Τ. Β., Αμερικανική Περίθαλψις Πολεμοπαθών Παιδιών, «Ερωτηματολόγιον», Αγρίνιο, 17 Μαρτίου 1965.

στην αγροτική τράπεζα.¹³⁷ Πολλές από τις οικογένειες ενισχύονταν οικονομικά από συγγενείς και συγχωριανούς, όπως επίσης και από τα μέλη της εκτεταμένης οικογένειας που λάμβαναν σύνταξη του ΟΓΑ¹³⁸ και μεγαλύτερα αδέρφια που εργάζονταν. Σε κάποιες περιπτώσεις οικογενειών υπήρχαν αδέρφια που διέμεναν σε ιδρύματα, συνήθως λόγω προβλημάτων υγείας και με αυτό τον τρόπο ελάφρυναν τον οικογενειακό προϋπολογισμό. Με βάση τα αρχεία που εξετάστηκαν, τα ιδρύματα που φιλοξένησαν μέλη των οικογενειών ήταν το Ίδρυμα Κωφαλάλων στην Αθήνα,¹³⁹ το Σανατόριο «Σωτηρία» και η Παιδόπολη Λάρισας.¹⁴⁰ Όπως προαναφέρθηκε, σε επτά περιπτώσεις παιδιών δεν υπήρχαν ερωτηματολόγια στους φακέλους τους, με αποτέλεσμα τέτοιες πληροφορίες να μην είναι γνωστές.

Πίνακας 7: Περιουσιακά στοιχεία οικογενειών ενταγμένων στο πρόγραμμα

Ολοκληρώνοντας την εικόνα των οικογενειών των παιδιών που εντάσσονταν στο πρόγραμμα, εξετάστηκε και το μορφωτικό επίπεδο των συμμετεχόντων παιδιών και η

¹³⁷ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 79, υποφάκ. 24: Τ. Β., Αμερικανική Περίθαλψις Πολεμοπαθών Παιδιών, «Ερωτηματολόγιον», Αγρίνιο, 17 Φεβρουαρίου 1962.

¹³⁸ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 77, υποφάκ. 9: Τ. Β., Αμερικανική Περίθαλψις Πολεμοπαθών Παιδιών, «Ερωτηματολόγιον», Αγρίνιο 1962.

¹³⁹ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 78, υποφάκ. 16: Κ. Ρ., Αμερικανική Περίθαλψις Πολεμοπαθών Παιδιών, «Ερωτηματολόγιον», Αγρίνιο, 2 Φεβρουαρίου 1963.

¹⁴⁰ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 78, υποφάκ. 28: Τ. Β., Αμερικανική Περίθαλψις Πολεμοπαθών Παιδιών, «Ερωτηματολόγιον», Αγρίνιο, 16 Μαΐου 1963.

πρόθεση ολοκλήρωσης των σπουδών τους, καθώς και η επαγγελματική πορεία τους. Εξήχθησαν επομένως τα παρακάτω αναλυτικά δεδομένα. Από τα παιδιά που εντάχθηκαν στο πρόγραμμα και με βάση το ερωτηματολόγιο που υπήρχε στους φακέλους, ενενήντα δύο παιδιά φοιτούσαν κανονικά σε Δημοτικό, Γυμνάσιο και διάφορες σχολές (εμπορική σχολή),¹⁴¹ δύο δεν φοιτούσαν, εκ των οποίων το ένα ήταν διανοητικά ανάπηρο,¹⁴² δεκατέσσερα ήταν ακόμα σε μικρή ηλικία προκειμένου να φοιτήσουν σε κάποια βαθμίδα της εκπαίδευσης, έντεκα χρειάστηκε να επαναλάβουν τάξη στο σχολείο, ενώ μόνο ένα διέκοψε τη φοίτησή του, εξαιτίας οικονομικών δυσκολιών, έχοντας όμως ολοκληρώσει το Δημοτικό.¹⁴³

Στην ερώτηση σχετικά με την εξέλιξη και την επιλογή επαγγέλματος, η πλειοψηφία των παιδιών έδειξε την προτίμησή της για το επάγγελμα του δασκάλου. Τριάντα οκτώ από όσους ερωτήθηκαν προτίμησαν το επάγγελμα του δασκάλου, δύο του καθηγητή, δύο του υποδηματοποιού, δύο του σιδηρουργού, είκοσι τέσσερα το επάγγελμα της μοδίστρας, δύο του δικηγόρου, οκτώ του μηχανικού αυτοκινήτων, πέντε της υφάντρας, δύο του υδραυλικού, δύο του χωροφύλακα, πέντε του οδηγού, δύο του ιερέα και από έναν τα επαγγέλματα του σερβιτόρου, του αεροπόρου, του ναυτικού, του αστυνομικού, του υπαλλήλου σε εμπορικό κατάστημα, του ράπτη, του εμπόρου και της αδελφής επισκέπτριας. Υπήρχαν επίσης, δύο περιπτώσεις παιδιών που δεν εξέφρασαν την προτίμησή τους σε κάποιο επάγγελμα, αλλά σημείωσαν το ενδιαφέρον τους για τη συνέχιση των σπουδών στο Γυμνάσιο και συγκεκριμένα ο ένας και στις φιλολογικές σπουδές. Από την εξαγωγή αυτών των δεδομένων έγινε φανερό το μεγάλο ηλικιακό εύρος των παιδιών που εντάσσονταν στο πρόγραμμα, καθώς και η σημασία της μόρφωσης και της κοινωνικής ανέλιξης όσων εντάσσονταν σε αυτό. Μάλιστα, η σημασία της φοίτησης ήταν τόσο σημαντική, ώστε εξετάζονταν συχνά και στα έντυπα επανεξακρίβωσης και αποτελούσε στοιχείο καταλυτικό για τη συνέχιση του παιδιού στο πρόγραμμα ή τη διακοπή της ενίσχυσής του, όπως προαναφέρθηκε. Από τα επαγγέλματα που προτιμήθηκαν σε πολλές περιπτώσεις αιτιολογούνταν από τους ερωτηθέντες είτε με βάση την προσφορά τους, όπως αυτό του δασκάλου,¹⁴⁴ είτε για τις οικονομικές απολαβές, όπως

¹⁴¹ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 77, υποφάκ. 23: Τ. Β., Αμερικανική Περίθαλψις Πολεμοπαθών Παιδιών, «Ερωτηματολόγιο», Αγρίνιο, 20 Δεκεμβρίου 1958.

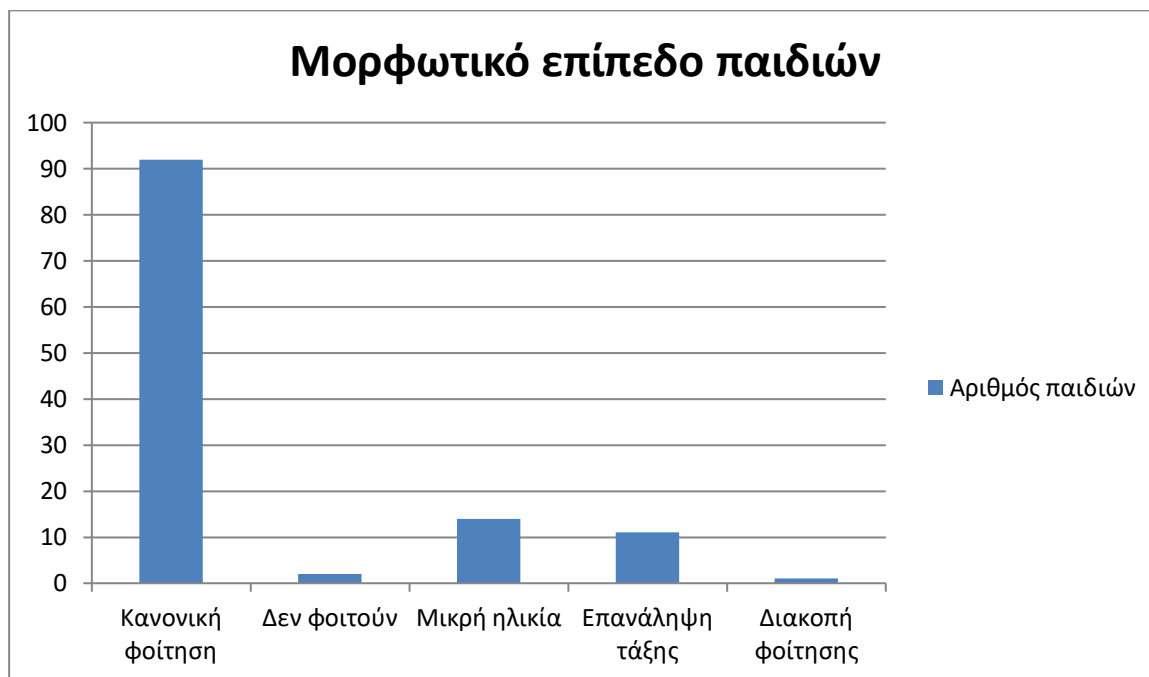
¹⁴² ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 78, υποφάκ. 28: Τ. Β., Αμερικανική Περίθαλψις Πολεμοπαθών Παιδιών, «Ερωτηματολόγιο», Αγρίνιο, 16 Μαΐου 1963.

¹⁴³ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 78, υποφάκ. 19: Τ. Β., Αμερικανική Περίθαλψις Πολεμοπαθών Παιδιών, «Ερωτηματολόγιο», Αγρίνιο, 5 Μαρτίου 1965.

¹⁴⁴ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 78, υποφάκ. 35: Κ. Ρ., Αμερικανική Περίθαλψις Πολεμοπαθών Παιδιών, «Ερωτηματολόγιο», Αγρίνιο, 15 Μαρτίου 1959.

αυτό της μοδίστρας.¹⁴⁵ Πιθανότατα, η επιλογή τους να ήταν άμεσα συνδεδεμένη με το φύλο, την ηλικία, τον κοινωνικό τους περίγυρο και τον τόπο που ζούσαν. Παρόλα αυτά ήταν σημαντική η επιθυμία τους για κοινωνική ανέλιξη μέσω της μόρφωσης.

Πίνακας 8: Μορφωτικό επίπεδο παιδιών ενταγμένων στο πρόγραμμα

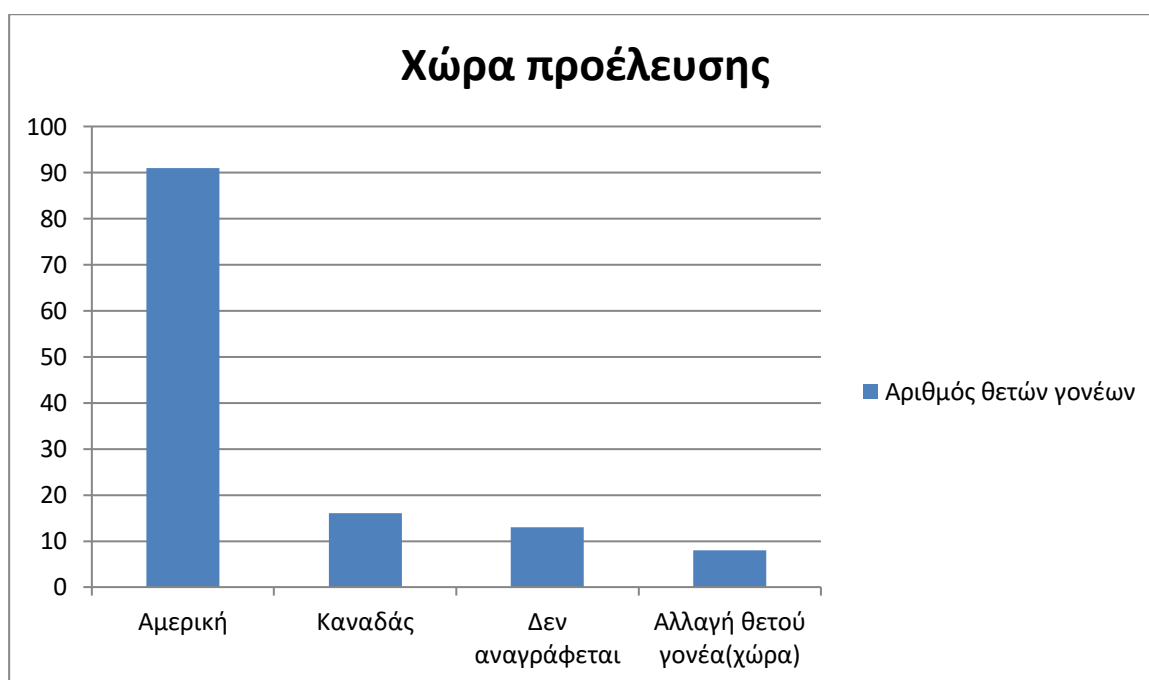
ε) Τα γράμματα των θετών γονέων

Στο πλαίσιο της έρευνας που διεξήχθη, εξετάστηκαν τόσο τα βασικά χαρακτηριστικά των θετών γονέων όσο και το περιεχόμενο των γραμμάτων τους, προκειμένου να εξαχθούν συμπεράσματα για τη σχέση τους με τα θετά τους παιδιά. Συγκεκριμένα, ενενήντα ένα θετοί γονείς προέρχονταν από τις ΗΠΑ, δεκαέξι από τον Καναδά και σε δεκατρείς δεν αναγράφονταν η χώρα προέλευσής τους. Ανάμεσά τους υπήρχαν και αρκετές περιπτώσεις αναδόχων που άλλαξαν κατά τη διάρκεια της συμμετοχής τους στο πρόγραμμα. Έτσι, υπήρχαν οκτώ περιπτώσεις στις οποίες ο πρώτος θετός γονέας ήταν από τις ΗΠΑ και ο δεύτερος από τον Καναδά. Οι λόγοι για τους οποίους κάποιος γονιός σταματούσε την αλληλογραφία και την επιδότηση στο θετό του παιδί δεν προκύπτουν μέσα από τους φακέλους των παιδιών. Πιθανότατα η αποχώρησή τους από το πρόγραμμα είχε άμεση σχέση

¹⁴⁵ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 77, υποφάκ. 22: Τ. Β., Αμερικανική Περίθαλψις Πολεμοπαθών Παιδιών, «Ερωτηματολόγιον», Αγρίνιο, 20 Μαρτίου 1959.

με την οικονομική κατάστασή τους, η οποία είχε διαφοροποιηθεί κατά τη διάρκεια της συμμετοχής τους στο πρόγραμμα.¹⁴⁶ Ενδιαφέρον παρουσίασε και η επαγγελματική τους κατάσταση, που αποτέλεσε και δείκτης της οικονομικής τους ευημερίας. Υπήρχαν αρκετοί εκπαιδευτικοί, κληρικοί, σύλλογοι σπουδαστών, συνταξιούχοι, στρατιωτικοί κ.ά. Τέλος, όσον αφορά την προσωπική κατάσταση των θετών γονέων, υπήρχαν οικογένειες με παιδιά που αποφάσιζαν να υιοθετήσουν ένα παιδί στην Ελλάδα, ζευγάρια χωρίς παιδιά, καθώς και περιπτώσεις μεμονωμένων ανθρώπων που συμμετείχαν στο πρόγραμμα.

Πίνακας 9: Χώρα προέλευσης θετών γονέων.

Κατά την επεξεργασία των αρχείων, ιδιαίτερη προσοχή δόθηκε στα γράμματα των θετών γονέων προς τα θετά παιδιά τους. Επιχειρήθηκε η ανάλυση των περιεχομένων τους και προέκυψαν δεδομένα που αφορούσαν την πολιτική ζωή τόσο της Ελλάδας όσο και των ΗΠΑ, πληροφορίες σχετικά με το εκπαιδευτικό σύστημα κάθε χώρας, κοινωνικά και οικονομικά δεδομένα, καθώς και στοιχεία που αφορούσαν την ίδια την Οργάνωση.

Τα φιλόδοξα αισθήματα και η επιθυμία για έμπρακτη βοήθεια τόσο των θετών παιδιών, όσο και των οικογενειών τους ήταν κυρίαρχα χαρακτηριστικά στην πλειοψηφία των επιστολών. Επρόκειτο για βοήθεια που δεν περιοριζόταν μόνο στην αποστολή χρημάτων ή ειδών πρώτης ανάγκης, αλλά αντίθετα εστίαζε στο ενδιαφέρον της για τα θετά παιδιά και τις

¹⁴⁶ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 77, υποφάκ. 33: Δ. Σ. προς Σ. Φ., Αγρίνιο, Δεκέμβριος 1965.

οικογένειές τους, στηρίζοντάς τους ψυχολογικά μέσω των επιστολών. Στα αρχικά γράμματα των θετών γονέων παρουσιάζονταν η οικογένεια ή ο σύλλογος που βρισκόταν πίσω από την αναδοχή του παιδιού και δίνονταν πληροφορίες για τη ζωή ή τη δράση τους. Μάλιστα σε αρκετές περιπτώσεις αρκετοί από τους θετούς γονείς παρουσίαζαν στο θετό τους παιδί την οικογένειά τους ως δική του οικογένεια, χρησιμοποιώντας φράσεις όπως «ο θετός σου πατέρας/μητέρα» και αποκαλώντας τα μέλη της οικογένειάς τους ως «αδέρφια» του: «[...] Σου εσωκλείω μια καινούργια φωτογραφία του Ρότζερ και της Νταϊάν, του αδελφούλη και της αδελφούλας σου».¹⁴⁷ Σε μια περίπτωση, χαρακτηριστική ήταν και η προσφώνηση του παιδιού με το όνομά του στα αμερικανικά και όχι στα ελληνικά, όπως συνήθιζαν οι περισσότεροι θετοί γονείς.¹⁴⁸

Η δημιουργία οικειότητας με το θετό παιδί σημείωνε το ενδιαφέρον των θετών γονέων για την ανάπτυξη ουσιαστικής σχέσης με το παιδί, αλλά πιθανότατα πρόβαλε και μια φόρμα επικοινωνίας που προωθούσε η ίδια η Οργάνωση. Η συχνότητα εμφάνισης παρόμοιων φράσεων στα γράμματα των θετών γονέων ήταν μεγάλη, γεγονός που υποδήλωνε την προτροπή της ίδιας της Οργάνωσης στην υιοθέτηση κοινής φόρμας και συμπεριφοράς επικοινωνίας με τα θετά παιδιά. Το γεγονός αυτό ενισχύθηκε τόσο από τον κοινό τρόπο γραφής, όσο και από τη θεματολογία που καλυπτόταν μέσα από τις επιστολές τους και θα αναλυθεί στη συνέχεια.

Η παρουσίαση της καθημερινότητάς τους, των συνηθειών και των προβλημάτων που τους αφορούσαν κάλυπτε το μεγαλύτερο μέρος των επιστολών των θετών γονέων, φωτίζοντας γεγονότα και συνήθειες του αμερικανικού τρόπου ζωής. Στις επιστολές περιγράφονταν ταξίδια τους συνοδευόμενα από αντίστοιχες καρτ ποστάλ τόσο από την Ελλάδα, όσο και από χώρες του εξωτερικού. Σημαντική «συζήτηση» στις επιστολές γινόταν και για τα έθιμα μεγάλων κοινών εορτών κυρίως, όπως των Χριστουγέννων και του Πάσχα, αλλά και για γιορτές που αφορούσαν μόνο του θετούς γονείς, όπως αυτές των Halloween, του Αγίου Βαλεντίνου, των απομάχων, των Ευχαριστιών, καθώς και επετείους όπως εκείνη των γενεθλίων του Γεωργίου Ουάσινγκτον. «[...] Όλα τα μαγαζιά στην πόλη μου είναι στολισμένα για τις Γιορτές. Πολλά μαγαζιά έχουν ντυμένο έναν άνθρωπο με ένα κόκκινο φόρεμα και παριστάνει τον Αϊ Βασίλη, δηλαδή το πνεύμα της Αγάπης και της Δωρεάς. Στη κεντρική πόρτα του σπιτιού έβαλα ένα μπουκέτο με λουλούδια και κουκουνάρες από

¹⁴⁷ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 77, υποφάκ. 1: Δ. Μ. προς Β. Σ., Αγρίνιο, 29 Μαΐου 1963.

¹⁴⁸ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ.78, υποφάκ. 17: Ε. Σ. προς Θ. Γ., Αγρίνιο, 4 Οκτωβρίου 1962.

πεύκο[...]».¹⁴⁹ Επίσης, «[...] Κατά τον Νοέμβριο η Πατρίδα μας αυτή είχε μια Εθνική γιορτή που λέγεται των Ευχαριστιών. Η αρχή αυτής της γιορτής είναι το γλέντι που κάμανε οι πρώτοι Αμερικανοί Άποικοι μαζί με τους Αμερικανούς Ινδιάνους, και εμείς τώρα την προσέχουμε αυτή την ημέρα, σαν μια ημέρα Εθνικών Ευχαριστιών προς τον Θεό για την μεγάλη Του καλοσύνη σε εμάς[...]».¹⁵⁰

Στο πλαίσιο των εορτών υπήρχαν σε κάποιες περιπτώσεις αναφορές και σε ελληνικές επετείες, όπως αυτή της 25^{ης} Μαρτίου 1821. Αρκετοί θετοί γονείς αναφέρονταν σε αυτή αποκαλώντας την ημέρα ανεξαρτησίας της Ελλάδας: «[...] Θα θέλαμε να μπορούσαμε να βλέπαμε τον εορτασμό της Ημέρας της Ανεξαρτησίας της χώρας σου. Θα είμαστε πολύ ευτυχείς αν σε βλέπαμε να παίρνεις μέρος στην παρέλαση που έκανε το Γυμνάσιό σου[...]».¹⁵¹

Μέσα από την ανταλλαγή εμπειριών και στοιχείων της ζωής τους προέκυπταν και διαφορές στον εορτασμό κοινωνικών εκδηλώσεων, όπως γάμοι, γιορτές, γενέθλια, ενώ γινόταν αναφορά σε σημαντικά κοινωνικά ζητήματα της εποχής. Συγκεκριμένα, στο θέμα των γάμων, επισημαίνονταν τα διαφορετικά ήθη που αφορούσαν την επιλογή συντρόφου και το ζήτημα του διαζυγίου: «[...] Τα πράγματα αυτά είναι πάρα πολύ διαφορετικά από τα δικά μας εδώ, στις Ηνωμένες Πολιτείες. Οι νεαροί και οι νεαρές εδώ είναι ελεύθεροι να διαλέξουν το σύντροφό τους μόνοι τους. Αν και δεν είναι πάντοτε καλές οι εκλογές τους και για αυτό υπάρχουν πολλά διαζύγια στη Πατρίδα μας[...]».¹⁵²

Η συμβίωση μαύρων και λευκών περιλήφθηκε ως θέμα στις επιστολές ενός παιδιού. Οι συγκρούσεις μεταξύ τους προβάλλονταν τόσο μέσα από την κοινωνία, όσο και στο χώρο της εκπαίδευσης, ενώ τονιζόταν έντονα και η θρησκευτική τους ταυτότητα. Παράλληλα, γινόταν αναφορά στο θέμα της απεργίας μέσα από περιστατικά που αφορούσαν την εκπαίδευση, κάνοντας πάντα εμφανή την αρνητική στάση του θετού γονέα απέναντι σε τέτοια περιστατικά.¹⁵³

¹⁴⁹ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 77, υποφάκ. 18: D. B. προς Δ. Σ., Αγρίνιο, 4 Δεκεμβρίου 1966.

¹⁵⁰ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 78, υποφάκ. 12: Β. προς Ε. Γ., Αγρίνιο, Ιανουάριος 1968.

¹⁵¹ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 77, υποφάκ. 1: D. M. προς Β. Σ., Αγρίνιο, 29 Μαΐου 1963.

¹⁵² ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 77, υποφάκ. 15: M. R. και J. D. προς Ε. Σ., Αγρίνιο, 15 Φεβρουαρίου 1967.

¹⁵³ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 77, υποφάκ. 18: D. B. προς Δ. Σ., Αγρίνιο, 1 Μαΐου 1968.

Επίσης, ζητήματα θρησκείας κατείχαν περίοπτη θέση σχεδόν σε όλες τις επιστολές των θετών γονέων. Γινόταν συχνά επίκληση του Θεού προκειμένου να προστατεύει τα θετά τους παιδιά, ενώ δεν έλλειπαν και οι αναφορές σε προσευχές που έκαναν για εκείνα. Στο πλαίσιο της παρουσίας της καθημερινότητας των θετών γονέων συχνά τονιζόταν η επαφή τους με την εκκλησία και η συμμετοχή τους σε μυστήρια αλλά και στο κατηχητικό.¹⁵⁴

Οι διαφορές αυτών των δύο κόσμων επικοινωνίας εστιάζονταν και σε στοιχεία της εκπαίδευσης μέσα από τις επιστολές. Η σημασία της μόρφωσης για την Οργάνωση και η ολοκλήρωση των σπουδών ή η εκμάθηση κάποιας τέχνης αποτελούσαν σημαντική προϋπόθεση για την ένταξη και την παραμονή ενός παιδιού στο πρόγραμμα και κατά συνέπεια και τη χρηματική επιδότησή του. Επομένως, σχεδόν σε κάθε γράμμα βασικό θέμα ήταν η εκπαίδευση των παιδιών, οι επιδόσεις τους στα μαθήματα, ο εξοπλισμός τους στην περίπτωση εκμάθησης τέχνης, καθώς και οι λόγοι για τη διακοπή του. Στον αντίποδα, οι θετοί γονείς ανέφεραν συχνά πληροφορίες για το αμερικανικό και канаδικό εκπαιδευτικό σύστημα, εξαιτίας και της επαγγελματικής ιδιότητας των περισσοτέρων, αλλά ακόμα και της φοίτησης των ίδιων ή των παιδιών τους σε αντίστοιχα ιδρύματα. Έτσι, από τα γράμματα μπορούν να αντληθούν πληροφορίες για διάφορες βαθμίδες της εκπαίδευσης, για τις ενδυμασίες των μαθητών, τον αριθμό τους στην τάξη, το χρόνο σπουδών, τις περιόδους διακοπών, τα διαγωνίσματα, τα μαθήματα που παρακολουθούσαν και τις επαγγελματικές δυνατότητες που τους προσφέρονταν. Συγκεκριμένα, τα παιδιά στις ΗΠΑ μπορούσαν να φοιτήσουν στο δημόσιο σχολείο από την πρώτη έως τη δωδέκατη τάξη, που οικονομικά καλύπτονταν από τους φόρους του κράτους, ενώ το νηπιαγωγείο ήταν δωρεάν μόνο σε μερικές πολιτείες.¹⁵⁵ Σε κάθε τάξη φοιτούσαν περισσότεροι από τριάντα μαθητές, οι καλοκαιρινές τους διακοπές διαρκούσαν τρεις μήνες, ενώ τα σχολεία έκλειναν τη 16^η Ιουνίου με επιδείξεις, παρελάσεις, εκδρομές και γιορτές. Το σύστημα βαθμολόγησής τους είχε ως μέγιστη βαθμολογία το Α (Άριστα) και μικρότερη το D (Μέτρια).¹⁵⁶ Τα μαθήματα που διδάσκονταν οι μαθητές Γυμνασίου ήταν η Χημεία, τα Αγγλικά, η Γεωμετρία, η Αμερικανική Ιστορία και το

¹⁵⁴ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 80, υποφάκ. 17: Μ. Ε. προς Μ. Λ., Αγρίνιο, 4 Απριλίου 1966.

¹⁵⁵ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 78, υποφάκ. 12: Β. προς Ε. Γ., Αγρίνιο, Δεκέμβριος 1967.

¹⁵⁶ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 80, υποφάκ. 12: Mr and Mrs S. E. προς Κ. Κ., Αγρίνιο, 7 Σεπτεμβρίου 1963.

τραγούδι. Παρακολουθούσαν εννέα μαθήματα την ημέρα, καθένα από τα οποία διαρκούσε σαράντα πέντε λεπτά, με έναρξη των μαθημάτων στις 8:30 π.μ. και λήξη στις 3:15 μ.μ.¹⁵⁷

Η ανάγκη για επαφή με τα θετά παιδιά εκφράστηκε και μέσω της αγάπης τους, της συμπόνιας που έδειχναν γι' αυτά και του ενδιαφέροντός τους τόσο για τα ίδια όσο και για την Ελλάδα. Σε αρκετές περιπτώσεις οι θετοί γονείς συνέχιζαν να αλληλογραφούν και να ενισχύουν οικονομικά τα παιδιά ακόμα και μετά τη λήξη του προγράμματος.¹⁵⁸ Επιπλέον, πολλοί ήταν εκείνοι που στις επιστολές τους επισήμαιναν την επιθυμία τους να επισκεφτούν στην Ελλάδα με σκοπό να συναντήσουν το θετό τους παιδί, ενώ αρκετοί ήταν εκείνοι που τελικά πραγματοποίησαν το ταξίδι. Κάποιοι ταξίδεψαν έως το Αγρίνιο και το τοπικό Γραφείο Κοινωνικής Πρόνοιας για να τα συναντήσουν, ενώ άλλοι συναντήθηκαν στην Αθήνα, με τη βοήθεια πάντοτε της Οργάνωσης. Στις περιπτώσεις αυτές, μετά την επίσκεψη του θετού γονέα ο προϊστάμενος του Γραφείου Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου ενημέρωνε με έκθεσή του προς τα κεντρικά γραφεία της Οργάνωσης για την επίσκεψη αυτή, περιγράφοντας με λεπτομέρειες όλα όσα είχαν γίνει, ενώ κατέθετε και τις αποδείξεις των εξόδων του Γραφείου για την καταβολή τους.¹⁵⁹

Επιπλέον, υπήρχαν αναφορές φιλικών προσώπων που ζούσαν ή είχαν ταξιδέψει στην Ελλάδα, ενώ στην προσπάθεια προσέγγισης των θετών παιδιών κάποιοι γονείς έκαναν μαθήματα ελληνικών.¹⁶⁰ Αρκετές επιστολές ήταν γραμμένες και από άλλα μέλη της οικογένειας των θετών γονέων, στην προσπάθεια ενίσχυσης της επαφής τους με τα παιδιά. Με κάθε ευκαιρία αναφέρονταν σε γεγονότα της επικαιρότητας που σχετίζονταν με την Ελλάδα, όπως το αφιέρωμα στη χώρα στο αμερικανικό περιοδικό «Life»,¹⁶¹ τη Διεθνή και Παγκόσμια Έκθεση του 1967 ή Expo '67 στο Μόντρεαλ με αναφορές στο ελληνικό περίπτερο που περιέγραφε την Ιστορία της Πνευματικής Καλλιέργειας της Ελλάδας,¹⁶² καθώς

¹⁵⁷ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 78, υποφάκ. 38: Ρ. προς Π. Λ., Αγρίνιο, 20 Οκτωβρίου 1964.

¹⁵⁸ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 77, υποφάκ. 37: Α. Λ. W. προς Α. Χ., Αγρίνιο, 20 Απριλίου 1967.

¹⁵⁹ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 80, υποφάκ. 25: Δ. Μ., Αμερικανική Περίθαλψης Πολεμοπαθών Παιδιών, «Έκθεσις επί της επισκέψεως της Δεσποινίδος Μ. Θ.», Αγρίνιο, 22 Μαΐου 1967.

¹⁶⁰ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 79, υποφάκ. 6: Β. προς Ο. Κ., Αγρίνιο, 7 Φεβρουαρίου 1967.

¹⁶¹ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 77, υποφάκ. 5: F. K. προς Τ. Σ., Αγρίνιο, 10 Μαρτίου 1963.

¹⁶² ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 77, υποφάκ. 21: Β. Ο. R. προς Δ. Τ., Αγρίνιο, 27 Ιανουαρίου 1967.

και την παρουσία της Μελίνας Μερκούρη σε αμερικανική τηλεοπτική εκπομπή.¹⁶³ Ένας σεισμός στην περιοχή του Αγρινίου το 1966 απασχόλησε πολλούς θετούς γονείς στις επιστολές τους, καθώς ανησύχησαν για τα παιδιά και τις οικογένειές τους.¹⁶⁴

Παρόλα αυτά, κάποιες φορές αποδεικνυόταν στις επιστολές και η άγνοια των θετών γονέων για την ελληνική πραγματικότητα. Σε δύο περιπτώσεις οι ερωτήσεις των θετών γονέων τόνιζαν έντονα τις διαφορές των δύο λαών και την ελάχιστη γνώση που είχαν για την κατάσταση της Ελλάδας και των παιδιών. Στην πρώτη περίπτωση το παιδί ερωτήθηκε αν πήγαινε για πατινάζ, γεγονός που φανέρωνε τόσο την άγνοια του τύπου κατοικίας του παιδιού, όσο και της οικονομικής κατάστασης στην οποία βρισκόταν.¹⁶⁵ Στην δεύτερη περίπτωση, ο θετός γονέας επισήμανε μια σημαντική διαφορά που αφορούσε το εκπαιδευτικό σύστημα των δύο χωρών. Συγκεκριμένα, εξέφραζε την έκπληξη αλλά και περιέργειά του για την απουσία πολιτικών συζητήσεων στο σχολείο. Χωρίς να λαμβάνει θέση, τόνισε τη σημαντικότητα της ενασχόλησης με τα πολιτικά θέματα της Ελλάδας στο σχολείο, γεγονός που ενίσχυε τη διαπίστωση περί των διαφορετικών αντιλήψεων και στάσεων ακόμα και απέναντι στην εκπαίδευση.¹⁶⁶

Τέλος, αναφορικά με την Οργάνωση, υπήρχαν στις επιστολές στοιχεία που επιβεβαίωναν προηγούμενες αναφορές στους μηχανισμούς της. Αρχικά, το πρόγραμμα υιοθεσίας παιδιών περιλάμβανε παιδιά από πολλές χώρες, γεγονός που επιβεβαιωνόταν μέσα από τα γράμματα των θετών γονέων. Αρκετοί ήταν αυτοί που αναφέρονταν στην αλληλογραφία τους και με άλλα παιδιά από περιοχές του Καναδά, της Κορέας, της Νότιας Αμερικής, του Χονγκ Κονγκ, αλλά και της Ελλάδας.¹⁶⁷ Σημαντικό στοιχείο που προέκυψε από τις επιστολές ήταν και ο ορισμός της 31^{ης} Οκτωβρίου ως ημέρας γιορτής αφιερωμένης στα παιδιά, όπου συγκεντρώνονταν χρήματα για τα Ηνωμένα Έθνη και τα άπορα παιδιά.¹⁶⁸ Επίσης, η επαφή τους με την Οργάνωση ήταν άμεση, καθώς όπως προκύπτει από τις επιστολές, υπήρχε συχνή επικοινωνία μαζί τους. Ειδικότερα, ο διευθυντής της Οργάνωσης στην Ελλάδα ενημέρωνε

¹⁶³ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 77, υποφάκ. 9: Ρ. Κ. προς Δ. Σ., Αγρίνιο, 4 Μαΐου 1965.

¹⁶⁴ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 79, υποφάκ. 22: Ρ. Τ. προς Ο. Π., Αγρίνιο, Απρίλιος 1966.

¹⁶⁵ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 77, υποφάκ. 25: Τ. προς Γ. Τ., Αγρίνιο, 31 Ιανουαρίου 1964.

¹⁶⁶ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 79, υποφάκ. 21: Ρ. Τ. προς Ο. Π., Αγρίνιο, Μάρτιος 1966.

¹⁶⁷ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 80, υποφάκ. 16: C. M. προς Χ. Λ., Αγρίνιο, 8 Απριλίου 1966.

¹⁶⁸ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 78, υποφάκ. 32: Ν. Ι. προς Μ. Κ., Αγρίνιο, Δεκέμβριος 1963.

μέσω έκθεσης που έστειλε στους θετούς γονείς για την κατάσταση του παιδιού και της οικογένειάς του, την εξέλιξή του, καθώς και τις ανάγκες του. Στην περίπτωση επίσκεψης στην Ελλάδα, ο διευθυντής του τοπικού γραφείου ήταν υπεύθυνος για εκείνους και για την επαφή τους με το παιδί.¹⁶⁹

Πέρα από τα κοινωνικά και οικονομικά θέματα που θίγονταν στα γράμματα των θετών γονέων, υπήρχαν και αναφορές σε ιστορικά και πολιτικά γεγονότα που αφορούσαν τις ΗΠΑ αλλά και την Ελλάδα. Οι θετοί γονείς φαινόταν πως είχαν επίγνωση της πολιτικής κατάστασης στη μεταπολεμική Ελλάδα, γεγονός που ενισχύονταν από σύντομες αναφορές τους σε αυτή. Η βασιλική οικογένεια της Ελλάδας απασχόλησε συχνά στις επιστολές, ενώ συνοδεύτηκε από εκδηλώσεις θαυμασμού για την οικογενειακή και κοινωνική τους ζωή. Συχνά αναφέρονταν στο γάμο τους, που απασχολούσε τον Τύπο της εποχής, εκδηλώνοντας συναισθήματα χαράς: [...] Ευχαριστηθήκαμε που διαβάσαμε για τους Βασιλικούς γάμους πριν μερικές βδομάδες. Τι ωραίο ζευγάρι που είναι ο καινούριος Βασιλιάς και η Βασίλισσά σας. Ασφαλώς θα χαρήκατε με τις συζητήσεις που θα κάνατε στο σχολείο για όλους τους εορτασμούς».¹⁷⁰

Επίσης, οι επισκέψεις των βασιλέων στις ΗΠΑ ήταν αξιοσημείωτο γεγονός σε αρκετές περιπτώσεις. Ειδικότερα, αναφέρθηκε η επίσκεψη του βασιλιά Παύλου, τον Μάρτιο του 1963 σε δεξίωση της αεροπορικής ακαδημίας στο Κολοράντο Σπρινγκς μαζί με αξιωματούχους του ΝΑΤΟ.¹⁷¹ Η παγκόσμια έκθεση στο Μόντρεαλ και η εκεί επίσκεψη του ελληνικού βασιλικού ζεύγους, καθώς και άλλα ταξίδια της βασίλισσας περιγράφονταν με συμπάθεια από τους θετούς γονείς. Αισθήματα θλίψης και συμπόνιας εκφράστηκαν από τους ίδιους στην είδηση του θανάτου του βασιλιά Παύλου. Σε πάρα πολλές περιπτώσεις οι θετοί γονείς αναφέρθηκαν στο γεγονός, μεταφέροντας τα συλλυπητήριά τους και εξυμνώντας τον για τον χαρακτήρα και το έργο του. Η μεγάλη αποδοχή του βασιλιά από τους γονείς στις ΗΠΑ φάνηκε και από τη σύγκρισή του με τον πρόεδρο των ΗΠΑ Τζον Κέννεντυ. Παράλληλα, εύχονταν στον διάδοχο, παρά το νεαρό της ηλικίας του να συνεχίσει το έργο του πατέρα του.

«[...] Μου γράφεις για τον θάνατο του Βασιλέως σας και πως όλος ο ελληνικός λαός λυπήθηκε γι' αυτό το γεγονός. Όπως σου έχω γράψει ήδη, το περασμένο

¹⁶⁹ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αργινίου, (1958-1972), φάκ. 79, υποφάκ. 21: Ν. Π., Αργίνιο, Νοέμβριος 1968.

¹⁷⁰ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αργινίου, (1958-1972), φάκ. 79, υποφάκ. 23: Υ. Δ. προς Π. Π., Αργίνιο, 27 Σεπτεμβρίου 1964.

¹⁷¹ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αργινίου, (1958-1972), φάκ. 77, υποφάκ. 9: Ρ. Κ. προς Δ. Σ., Αργίνιο, 28 Φεβρουαρίου 1963.

καλοκαίρι ήμουν στην παγκόσμια συγκέντρωση των προσκόπων, στον Μαραθώνα και είχα την τύχη να δω από κοντά τον Βασιλέα Παύλο όταν επισκέφθηκε το συνέδριό μας. Μου είχε κάνει εντύπωση και όλοι όσοι τον γνώρισαν ασφαλώς λυπήθηκαν. Είχαμε δει τότε, και τον Βασιλέα Κωνσταντίνο, ο οποίος είναι αρχηγός των Ελλήνων προσκόπων. Είμεθα βέβαιοι ότι και αυτός θα συνεχίσει το έργο του πατρός του».¹⁷²

Η κατάσταση της Ελλάδας και συγκεκριμένα τα γεγονότα του Εμφυλίου και της Κύπρου και οι ταραχές στη χώρα κατά τη διάρκεια της δικτατορίας των συνταγματαρχών αναφέρθηκαν επίσης σε επιστολές. Εξέφραζαν το ενδιαφέρον τους και την ανησυχία τους για τις «ανωμαλίες» που υπήρξαν στη χώρα και συνέχιζαν να υπάρχουν, ευχόμενοι ομαλοποίηση της κατάστασης και ειρηνική επίλυση των προβλημάτων. Συγκεκριμένα, για τα γεγονότα της Κύπρου εξέφραζαν έντονα την ανησυχία τους, τονίζοντας την εμπλοκή και της δικής τους χώρας: [...] Διαβάζουμε για τα γεγονότα της Κύπρου και ευχόμεθα να βρεθεί μια ειρηνική λύσις. Λυπάμαι που βλέπω την παρεξήγηση της χώρας σου με τη δική μου λόγω της ανωμαλίας που υπάρχει στην Κύπρο. Πάντα θεωρούσαμε τη χώρα μας φίλη της Ελλάδος και ελπίζουμε να μείνουμε φίλοι. Και το μόνο που μπορούμε να κάνουμε είναι να ευχηθούμε ειρήνη στην Κύπρο».¹⁷³

Αναφερόμενοι στην στρατιωτική δικτατορία εξέφραζαν την ανησυχία τους για τον αντίκτυπο που είχε στη ζωή των θετών παιδιών: [...] Τελευταίως ακούμε πολλά νέα για την χώρα σου. Ελπίζω τα πράγματα να τακτοποιηθούν σύντομα και ο λαός σας να έχει την κυβέρνηση που θέλει. Θα πρέπει να είναι μια δύσκολη ίσως εποχή και ιδίως για τους μεγάλους στην ηλικία.¹⁷⁴

Ο Εμφύλιος και τα δεινά που κληροδότησε στον ελληνικό λαό, φάνηκε πως ήταν γνωστά στους θετούς γονείς: «[...] Μάθαμε για τις καταστροφές που έγιναν κοντά εις την Αθήνα και ελπίζουμε να μην πάθει τίποτα άλλο κακό η χώρα σας. Νομίζω ότι εσύ και οι κάτοικοι εκεί της Ελλάδος πολλά τραβήξατε κατά τον πόλεμο».¹⁷⁵

¹⁷² ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 80, υποφάκ. 6: Β. Σ. προς Α. Κ., Αγρίνιο, 25 Απριλίου 1964.

¹⁷³ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 77, υποφάκ. 29: J. B. W. προς Λ. Τ., Αγρίνιο, Σεπτέμβριος 1964.

¹⁷⁴ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 80, υποφάκ. 16: G. προς Χ. Λ., Αγρίνιο, 24 Δεκεμβρίου 1967.

¹⁷⁵ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 78, υποφάκ. 17: Ε. Σ. προς Θ. Γ., Αγρίνιο, 4 Οκτωβρίου 1962.

Ωστόσο, πολιτικά γεγονότα που λάμβαναν χώρα στη χώρα τους, συμπεριλαμβάνονταν ως θέματα στα γράμματά τους. Ειδικότερα, η δολοφονία του προέδρου Κέννεντυ εκφράστηκε με αισθήματα θλίψης και πένθους, καθώς σύμφωνα με όσα σημείωναν ήταν πολύ αγαπητός και ικανός, ενώ καταδίκασαν την πράξη της δολοφονίας του από αμερικανό πολίτη. Δεν παρέλειπαν να δείξουν την ευγνωμοσύνη τους στη βασίλισσα Φρειδερίκη για την παρουσία της στην κηδεία του, αλλά και να συγχαρούν τον νέο πρόεδρο Λύντον Τζόνσον περιμένοντας να φανεί αντάξιος του προηγούμενου.¹⁷⁶ Επιπλέον, υπήρχαν αναφορές για την ημέρα εορτασμού της επετείου των σημαντικών προέδρων των Ηνωμένων Πολιτειών, καθώς και για τις σχέσεις της Ελλάδας με τον Καναδά, που περιγράφονταν ως άκρως φιλικές.¹⁷⁷ Σε μία μόνο επιστολή θιγόταν το ζήτημα του ρατσισμού απέναντι στους μαύρους, μέσω της αναφοράς σε μια πορεία και εκφράζοντας ο συντάκτης αντιρατσιστικά αισθήματα.¹⁷⁸

Από τη μελέτη του περιεχομένου των γραμμάτων αναδύθηκαν δύο διαφορετικοί κόσμοι επικοινωνίας, αυτοί των παιδιών και των θετών γονέων. Το μεγαλύτερο μέρος των γραμμάτων των θετών γονέων αφορούσε διηγήσεις και γεγονότα της δικής τους ζωής, ενώ πολύ μικρό μέρος κατείχε ο σχολιασμός όσων έγραφαν τα παιδιά και η υποβολή ερωτήσεων σε αυτά. Αξίζει να σημειωθεί πως σε κάθε γράμμα οι ερωτήσεις που προέρχονταν από τον θετό γονέα προς το παιδί ήταν υπογραμμισμένες, προκειμένου να μη λησμονήσει να απαντήσει σε όσα εκείνοι το ρωτούσαν. Τα κοινά θέματα που αναπτύχθηκαν στις επιστολές τους, όπως και ο τρόπος γραφής τους, η καθοδήγηση των παιδιών και οι υποδείξεις όσον αφορά το περιεχόμενο των επιστολών τους, προέβαλαν ένα συγκεκριμένο πρότυπο γραφής, που πιθανότατα καθορίζονταν από την Οργάνωση. Επιπλέον, οι συχνές αναφορές στους βασιλείς της Ελλάδας με λόγια επαινετικά για το έργο τους και η θλίψη τους για τα γεγονότα του Εμφυλίου ενέτειναν την αντίληψη του παρεμβατισμού των ΗΠΑ με πρόσημο αντικομμουνιστικό και την ανάδειξη της στενής σχέσης μεταξύ των δύο χωρών.

στ) Οι απορριφθέντες

Άλλη μια κατηγορία περιπτώσεων που μελετήθηκε αφορούσε τα παιδιά που απορρίφθηκαν και δεν εντάχθηκαν στο πρόγραμμα. Επρόκειτο για σαράντα επτά περιπτώσεις

¹⁷⁶ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 80, υποφάκ. 5: Mrs K. προς Α. Κ., Αγρίνιο, 24 Ιανουαρίου 1964.

¹⁷⁷ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 79, υποφάκ. 16: Μ. Μ. προς Π. Π., Αγρίνιο, 26 Οκτωβρίου 1964.

¹⁷⁸ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 77, υποφάκ. 11: F. B. προς Γ. Σ., Αγρίνιο, Ιούnius 1966.

παιδιών εκ των οποίων η πλειοψηφία κατάγονταν από το Αγρίνιο και τις γύρω περιοχές (Μεγάλη Χώρα, Νερομάνα, Παναιτώλιο, Δουνέικα Καλουδίου, Δυο Ρέματα, Θέρμο, Αμβρακία, Ποταμούλα, Μάνδρα Θέρμου, Αμπέλια, Κόνισκα, Μελίγκοβα Νεροχωρίου, Άγιος Κωνσταντίνος Αγρινίου, Αγαλιανός, Χούνη, Ρουσσέικα Σπολάιτας, Πετροχώρι, Ανάληψη, Αβαρικός, Καινούριο, Αυλάκι Βάλτου, Σπολάιτα, Πεντάκορφο, Κερασιά, Καλεσμένο Ευρυτανίας). Αξίζει να σημειωθεί, πως ανάμεσα στις περιοχές βρίσκονταν και μια που ανήκε από τις 22 Μαρτίου του 1943 στο νομό Ευρυτανίας.¹⁷⁹ Επειδή επρόκειτο για έναν μόνο ωφελούμενο διαφορετικού νομού, ίσως αφορούσε περίπτωση εξαίρεσης.

Πίνακας 10: Τόπος διαμονής των απορριφθέντων παιδιών από το πρόγραμμα της Οργάνωσης

Από τη μελέτη του αρχειακού υλικού που εντοπίστηκε στα Γενικά Αρχεία του Κράτους του νομού Αιτωλοακαρνανίας, πέρα από το ερωτηματολόγιο, τα πιστοποιητικά οικογενειακής κατάστασης, τις ληξιαρχικές πράξεις γεννήσεως, τις ιατρικές γνωματεύσεις και τις φωτογραφίες που κατέθεταν τα παιδιά, είχαν στους φακέλους τους και μια επιστολή της «Αμερικανικής Περίθαλψης Πολεμοπαθών Παιδιών» που ανέφερε τους λόγους απόρριψής τους από το πρόγραμμα. Συγκεκριμένα, στο πάνω μέρος της επιστολής υπήρχε η επωνυμία της Οργάνωσης και η έδρα της στην Ελλάδα και στη συνέχεια το Κέντρο Κοινωνικής Πρόνοιας στο οποίο αποστέλλονταν, το όνομα του παιδιού και η διεύθυνση του τοπικού

¹⁷⁹ ΦΕΚ, Νομοθετικό Διάταγμα 2188, Αριθ. 63, Αθήνα, 22 Μαρτίου 1943.

γραφείου. Πιο κάτω παρατίθεντο οι λόγοι για τους οποίους κάποιο παιδί αποκλειόταν, με κυκλωμένο κάθε φορά τον συγκεκριμένο ή ειδικότερο λόγο. Οι περιπτώσεις απόρριψης κάποιου από το πρόγραμμα ήταν οι εξής: το όριο ηλικίας του παιδιού, το σχετικά επαρκές εισόδημα, δεύτερος γάμος της μητέρας, αρκετά μέλη της οικογένειας που ήταν ικανά να εργαστούν, η περίπτωση η οικογένεια να εξακολουθεί να αποκτά παιδιά και αυτός ο λόγος συνοδευόταν από δύο κενές γραμμές προκειμένου να συμπληρώσει ο διευθυντής της Οργάνωσης στην Ελλάδα άλλους λόγους που υπαγόρευαν την απόρριψη της αίτησης του παιδιού. Στο τέλος αναγραφόταν ο τόπος, η ημερομηνία συμπλήρωσής του και η υπογραφή του αρμόδιου διευθυντή.¹⁸⁰ Όσον αφορά τους λόγους που δεν ενέπιπταν στις παραπάνω κατηγορίες και συμπληρώνονταν από τον αρμόδιο υπάλληλο, αφορούσαν κυρίως αποκτηθείσα περιουσία, την απουσία σοβαρής ασθένειας, άρα και ικανότητα εργασίας, το επαρκές εισόδημα λόγω συγκατοίκησης με άλλα μέλη της οικογένειας, την επιδότηση άλλου παιδιού της ίδιας οικογένειας, τα προβλήματα αλκοολισμού του πατέρα, καθώς και τη διακοπή φοίτησης από το σχολείο. Τέλος, αξίζει να σημειωθεί πως σε δώδεκα φακέλους απουσίαζαν τα έντυπα που ανέφεραν τους λόγους απόρριψής τους.

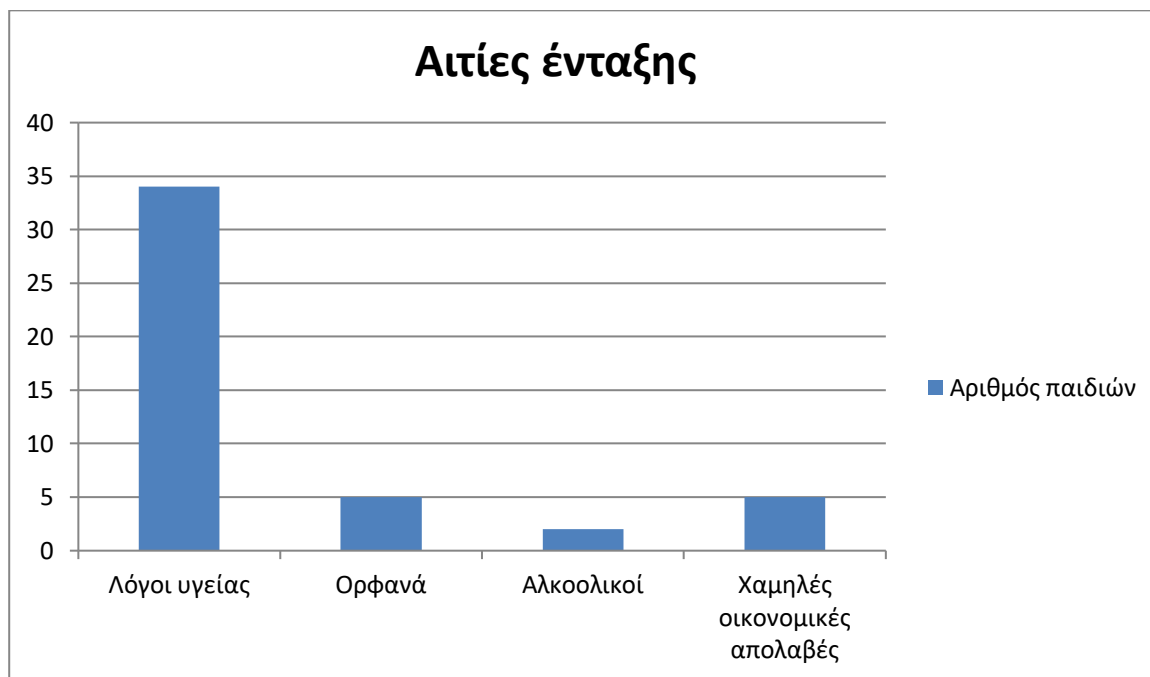
Παράλληλα με τους λόγους απόρριψής τους από το πρόγραμμα, μελετήθηκε το ερωτηματολόγιο κάθε παιδιού και δόθηκε ιδιαίτερη σημασία στο ιστορικό κάθε οικογένειας και ειδικότερα στους λόγους εκείνους που καθιστούσαν αναγκαία την παροχή βοήθειας από την Οργάνωση, προκειμένου να διαπιστωθούν οι διαφορές τους με εκείνα των ενταχθέντων. Έτσι, σε τριάντα τέσσερις περιπτώσεις ο λόγος που αιτούνταν την ένταξή τους στο πρόγραμμα αφορούσε την ασθένεια του πατέρα και σε αρκετές περιπτώσεις και της μητέρας, γεγονός που λειτουργούσε ανασταλτικά στην εργασία τους και επέφερε οικονομικές δυσκολίες στην οικογένεια. Δύο από τους γονείς είχαν αποβιώσει και η μητέρα της οικογένειας ήταν ασθενής, δύο αφορούσαν γονείς αλκοολικούς με αρκετά προβλήματα υγείας και σε πέντε περιπτώσεις οι γονείς εργάζονταν, αλλά οι οικονομικές απολαβές τους δεν επαρκούσαν για να καλύψουν τις ανάγκες των παιδιών τους. Επιπλέον, τρεις περιπτώσεις αφορούσαν παιδιά ορφανά, εκ των οποίων στη μία ο πατέρας είχε σκοτωθεί στον Εμφύλιο.¹⁸¹ Αξίζει να επισημανθεί πως και σε αυτά τα ερωτηματολόγια η συμμετοχή των γονέων στο

¹⁸⁰ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 76, υποφάκ. 3: Ν. Ε. Γ., Κέντρο Κοινωνικής Πρόνοιας, Αθήνα, Σεπτέμβριος 1967.

¹⁸¹ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 3, υποφάκ. 41: Αμερικανική Περίθαλψης Πολεμοπαθών Παιδιών, «Ερωτηματολόγιον», Αγρίνιο, 10 Φεβρουαρίου 1959.

ελληνοαλβανικό μέτωπο¹⁸² και στο σώμα της Χωροφυλακής¹⁸³, καθώς και ατυχήματα που είχαν σχέση με τον πόλεμο¹⁸⁴ τονίζονταν πάντα κατά την περιγραφή του ιστορικού μιας οικογένειας.

Πίνακας 11: Αιτίες αίτησης παροχής βοήθειας από την Οργάνωση

Όσον αφορά την οικονομική και περιουσιακή κατάσταση αυτών των οικογενειών, τριάντα εννέα από αυτές διέθεταν ιδιόκτητη οικία, εκ των οποίων η μία περιγράφονταν ως καλύβα, έξι κατοικούσαν σε οικία πληρώνοντας ενοίκιο, ενώ μια οικογένεια ζούσε φιλοξενούμενη σε συγγενικό σπίτι. Επίσης, είκοσι τέσσερις περιπτώσεις διέθεταν στρέμματα γης που καλλιεργούσαν, δεκαοκτώ είχαν στην κατοχή τους ζώα και τρεις καλλιεργούσαν ξένα κτήματα. Σημαντικό είναι να αναφερθεί πως τρεις οικογένειες έπαιρναν σύνταξη είτε από άλλα μέλη της διευρυμένης οικογένειας,¹⁸⁵ είτε ως θύματα πολέμου,¹⁸⁶ δύο ζούσαν

¹⁸² ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ.3, υποφάκ. 20: Κ. Ρ., Αμερικανική Περίθαλψης Πολεμοπαθών Παιδιών, «Ερωτηματολόγιον», Αγρίνιο, 27 Απριλίου 1964.

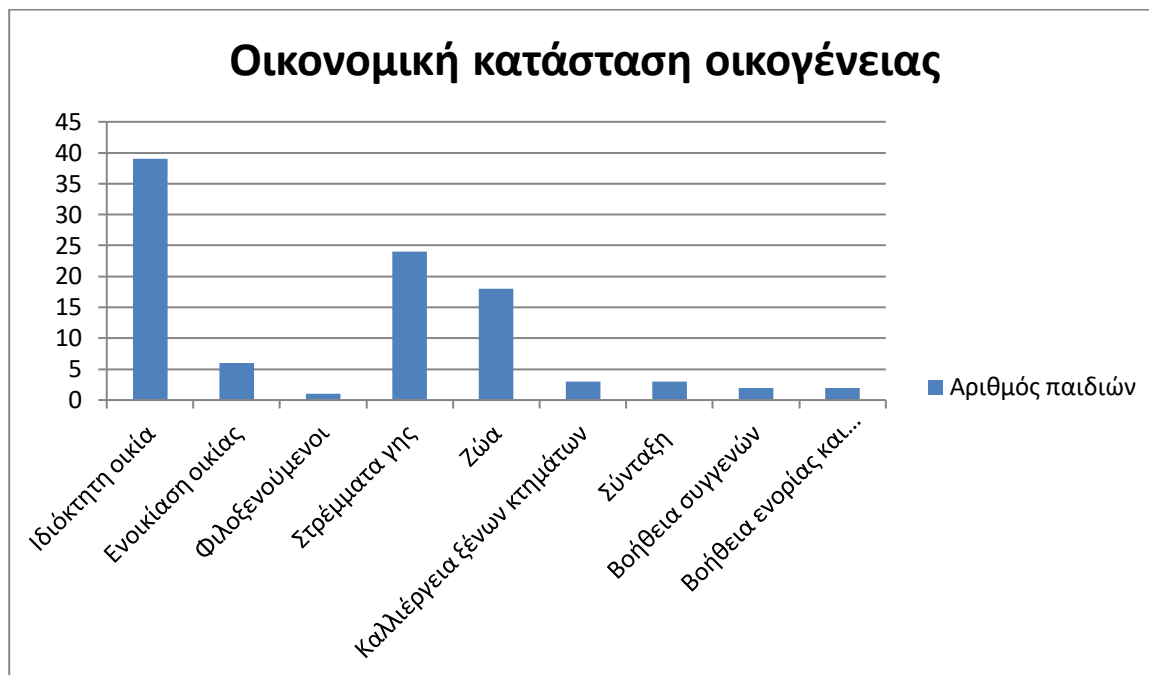
¹⁸³ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 3, υποφάκ. 11: Κ. Ρ., Αμερικανική Περίθαλψης Πολεμοπαθών Παιδιών, «Ερωτηματολόγιον», Αγρίνιο, 5 Οκτωβρίου 1965.

¹⁸⁴ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 3, υποφάκ. 44: Τ. Β., Αμερικανική Περίθαλψης Πολεμοπαθών Παιδιών, «Ερωτηματολόγιον», Αγρίνιο, 20 Οκτωβρίου 1964.

¹⁸⁵ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 3, υποφάκ. 21: Τ. Β., Αμερικανική Περίθαλψης Πολεμοπαθών Παιδιών, «Ερωτηματολόγιον», Αγρίνιο, 17 Απριλίου 1964.

αποκλειστικά από τη βοήθεια συγγενών¹⁸⁷ και δύο με τη βοήθεια της ενορίας και άλλων φιλανθρωπικών οργανώσεων.¹⁸⁸ Σε αρκετές από τις παραπάνω περιπτώσεις υπήρχαν μεγαλύτερα αδέρφια που βοηθούσαν στην οικονομική ενίσχυση της οικογένειας μέσω της εργασίας τους.

Πίνακας 12: Περιουσιακά στοιχεία οικογενειών απορριφθέντων από το πρόγραμμα

Από την εξέταση των στοιχείων των φακέλων όσων απορρίφθηκαν και συγκρίνοντάς τα με εκείνα όσων εντάχθηκαν στο πρόγραμμα, μπορούν να εξαχθούν αρκετά συμπεράσματα για τα κριτήρια της Οργάνωσης και τις προϋποθέσεις για να ενταχθεί κάποιος. Αρχικά, η ηλικία των παιδιών φάνηκε καθοριστική στην επιλογή τους, αφού παιδιά δεκατριών ετών και άνω απορρίφθηκαν με την αιτιολογία της μεγάλης τους ηλικίας. Παρόλα αυτά, ανάμεσα στα παιδιά που εντάχθηκαν στο πρόγραμμα την περίοδο που μελετάται, υπήρχε και μια περίπτωση στην οποία το παιδί ήταν δεκατριών ετών. Το γεγονός αυτό, δημιουργεί αμφιβολίες σχετικά με την αυστηρότητα και την αντικειμενικότητα των κριτηρίων αποδοχής

¹⁸⁶ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 3, υποφάκ. 36: Τ. Β., Αμερικανική Περίθαλψης Πολεμοπαθών Παιδιών, «Ερωτηματολόγιον», Αγρίνιο, 20 Μαρτίου 1961.

¹⁸⁷ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 3, υποφάκ. 22: Τ. Β., Αμερικανική Περίθαλψης Πολεμοπαθών Παιδιών, «Ερωτηματολόγιον», Αγρίνιο, 18 Μαΐου 1963.

¹⁸⁸ ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 3, υποφάκ. 45: Τ. Β., Αμερικανική Περίθαλψης Πολεμοπαθών Παιδιών, «Ερωτηματολόγιον», Αγρίνιο.

των παιδιών, όταν σε κάθε περίπτωση το ιστορικό τους και οι αιτίες για τις οποίες ζητούσαν τη συμμετοχή τους ήταν κοινές. Συγκεκριμένα, σε όλες τις περιπτώσεις παιδιών, οι λόγοι ένταξης αφορούσαν κυρίως προβλήματα υγείας που σχετίζονταν κατά συνέπεια με εργασιακά προβλήματα και οικονομικές δυσκολίες. Τα περιουσιακά στοιχεία των οικογενειών όσων εντάχθηκαν και όσων απορρίφθηκαν δεν παρουσίαζαν σημαντικές αυξομειώσεις. Η περιγραφή των κατοικιών τους, η κατοχή στρεμμάτων γης και ζώων και τα χρήματα που λάμβαναν από συντάξεις ή η βοήθεια που τους παρέχονταν από συγγενείς και φιλανθρωπικές οργανώσεις, μαρτυρούσαν τη φτώχεια και τις άσχημες συνθήκες στις οποίες ζούσαν. Επομένως, από τα ερωτηματολόγια που συμπληρώθηκαν από τους εκάστοτε υπαλλήλους είναι αρκετά δύσκολο να εντοπιστούν οι διαφορές ενταχθέντων και απορριφθέντων στην πλειοψηφία των περιπτώσεων.

Οι λόγοι απόρριψης με βάση τα κριτήρια δεν δικαιολογούσαν την ίδια την απόρριψη, καθώς πληρούσαν πολλές περιπτώσεις τα κριτήρια. Το γεγονός αυτό δημιουργεί ερωτηματικά και λειτουργεί ενισχυτικά στη δημιουργία υποθέσεων. Γνωρίζοντας την πολιτική κατάσταση της μεταπολεμικής Ελλάδας και λαμβάνοντας υπόψη τον απόηχο των γεγονότων του Εμφυλίου, καθώς και τους αυστηρούς μηχανισμούς ελέγχου του οικογενειακού ιστορικού κάθε παιδιού από την κεντρική υπηρεσία προκειμένου αυτό να ενταχθεί στο πρόγραμμα βοήθειας της Οργάνωσης, εικάζεται πως η διαδικασία επιλογής ενός παιδιού πιθανότατα αφορούσε και πολιτικά κριτήρια που δεν ήταν «εμφανή» στα επίσημα έγγραφα της Οργάνωσης. Η συμμετοχή κάποιου μέλους της οικογένειας στις τάξεις του Δημοκρατικού Στρατού και τα αριστερά του φρονήματα, πιθανότατα λειτούργησαν αποτρεπτικά στην παροχή βοήθειας και επομένως στην αποδοχή κάποιων παιδιών στο πρόγραμμα. Άλλωστε, αν αναλογιστεί κανείς πως η λειτουργία των Συμβουλίων Νομιμοφροσύνης διήρκησε έως το 1974 και πως οι δηλώσεις νομιμοφροσύνης θεωρούνταν απαραίτητες, τότε οι πολιτικές θέσεις και η δράση κάποιου μέλους της οικογένειας την περίοδο του Εμφυλίου αποτελούσαν σημαντικά κριτήρια για την επιλογή του ανήλικου στο πρόγραμμα.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η δεκαετία του 1940 υπήρξε αναμφίβολα μία από τις πιο τραγικές δεκαετίες που έζησε η χώρα. Η ένοπλη βία πήρε μεγάλες και ποικίλες διαστάσεις που επηρέασαν ολόκληρη την ελληνική κοινωνία. Οι μαζικές εκτελέσεις, η εξόντωση πληθυσμών από τους ναζί, τα γερμανικά αντίποινα, η πείνα, ο Εμφύλιος, οδήγησαν στο θάνατο έναν μεγάλο αριθμό ανθρώπων και λειτούργησαν καταλυτικά στη διαμόρφωση της μνήμης. Αντίστοιχα, η πολιτική κατάσταση τη δεκαετία αυτή επηρέασε σημαντικά τη μεταπολεμική ιστορία της χώρας. Μετεμφυλιακά, το πολιτικό καθεστώς ευνόησε τον κοινωνικό και πολιτικό αποκλεισμό όσων χαρακτηρίστηκαν ως αριστεροί με διάφορους τρόπους, όπως με την αναγκαία χρήση του πιστοποιητικού κοινωνικών φρονημάτων για την πρόσληψή τους στο δημόσιο και τον κοινωνικό στιγματισμό. Οι αλλαγές που συντελέστηκαν αυτό το μικρό χρονικό διάστημα υπήρξαν καθοριστικές για την πορεία της ελληνικής κοινωνίας σε πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο, αν σκεφτεί κανείς πως ακόμα και όσοι γεννήθηκαν στις δεκαετίες 1950-1970 ανατράφηκαν με αξίες που προέκυψαν ή συνδέθηκαν άμεσα ή έμμεσα με τον Εμφύλιο. Το πρώτο μισό της δεκαετίας του 1950 χαρακτηρίστηκε από τον αντικομμουνιστικό αγώνα, ενταγμένο στο διεθνές περιβάλλον του Ψυχρού Πολέμου, και την ανάπτυξη ενός αστυνομικού κράτους, ενώ από το δεύτερο μισό η κατάσταση σχετικά ομαλοποιήθηκε έως τη δικτατορία των συνταγματαρχών, όταν η αντικομμουνιστική μνήμη του Εμφυλίου αναζήτησε τη νομιμοποίησή μέσα από τις επίσημες πρακτικές του καθεστώτος.¹⁸⁹

Η αμερικανική παρουσία από το σχέδιο Μάρσαλ και έπειτα καθόρισε την οικονομική και πολιτική θέση της Ελλάδας, ενσωματώνοντάς την στο δυτικό μπλοκ. Οι παρεμβάσεις και ο έλεγχος των ΗΠΑ ήταν γενικευμένοι και καθολικοί σε όλους τους τομείς και στόχο είχε την ανακοπή της εξάπλωσης του κομμουνισμού. Παράλληλα, με τις ελληνικές υπηρεσίες εκπόνησαν σχέδια περίθαλψης, ανοικοδόμησης, αναδιοργάνωσης της δημόσιας υγείας, ενώ συνέβαλαν στην αντιμετώπιση των προβλημάτων κοινωνικής πρόνοιας, που αφορούσαν την προστασία αναπήρων, ηλικιωμένων, ασθενών, ορφανών και απροστάτευτων παιδιών.¹⁹⁰

Στην μεταπολεμική Ελλάδα ο κρατικός μηχανισμός ήταν υπό κατάρρευση, αφού μεγάλο μέρος του πληθυσμού ζούσε στη φτώχεια, σε άθλιες συνθήκες και σε κατάσταση υποσιτισμού. Από το πλαίσιο αυτό δεν μπορούσε να εξαιρεθεί η ζωή των παιδιών. Κατά τη

¹⁸⁹ Καλύβας, Μαραντζίδης, *ό.π.*, σσ. 497-505.

¹⁹⁰ Μιχάλης Λυμπεράτος, *Στα πρόθυρα του Εμφυλίου πολέμου. Κοινωνική πόλωση, Αριστερά και αστικός κόσμος στην μεταπολεμική Ελλάδα. Από τα Δεκεμβριανά στις εκλογές του 1946*, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2006, σ. 454.

διάρκεια των πολεμικών συγκρούσεων χιλιάδες παιδιά συμμετείχαν είτε ενεργά, μετέχοντας στις πολεμικές επιχειρήσεις, είτε παθητικά, έχοντας τον ρόλο των θυμάτων ή των υποχειρίων της κρατικής και κομματικής προπαγάνδας. Πολλά παιδιά έχασαν τη ζωή τους είτε κατά τη διάρκεια βομβαρδισμών και των πολεμικών επιχειρήσεων, είτε από τον υποσιτισμό και τις ασθένειες που έπληξαν αυτές τις ηλικίες. Αρκετά επέζησαν μέσα από στερήσεις, χιλιάδες έμειναν ορφανά, ανάπηρα, εγκαταλελειμμένα από τους γονείς και χωρίς καμία προστασία.¹⁹¹

Η ανάγκη της προστασίας τους και της απονομής κοινωνικής δικαιοσύνης πήρε ιδιαίτερες διαστάσεις στη μεταπολεμική περίοδο, αφού η κοινωνική πρόνοια αξιοποιήθηκε από κρατικούς, υπερκρατικούς αλλά και παρακρατικούς φορείς ως μηχανισμός πολιτικής διεύθυνσης και διαμόρφωσης φρονημάτων.¹⁹² Στις πρώτες μετεμφυλιακές δεκαετίες, εξαιτίας των δυσμενών συνθηκών, παρατηρήθηκε αύξηση των δραστηριοτήτων αρκετών φορέων στο πλαίσιο της κοινωνικής πρόνοιας. Η αξία τους θεωρήθηκε αμφίβολη, εξαιτίας της πολυδιάσπασής τους και των πατερναλιστικών διαστάσεων που προσέδωσαν στην κοινωνική πρόνοια.¹⁹³

Κύριοι εκπρόσωποι της προστασίας των παιδιών ήταν οι δύο αντίπαλες δυνάμεις, η κυβέρνηση και ο Δημοκρατικός Στρατός της Ελλάδας. Η ανάγκη μετακίνησης των παιδιών μακριά από τα πεδία των μαχών, τους βομβαρδισμούς και την πείνα και η ανάγκη δικτύου τροφοδοσίας και στρατολόγησης, ώθησε τον ΔΣΕ στην μετακίνηση παιδιών στο εξωτερικό και τις «Λαϊκές Δημοκρατίες». Από την άλλη πλευρά, η βασίλισσα Φρειδερίκη, ιδρύοντας τον Έρανο «Πρόνοια Βορείων Επαρχιών της Ελλάδος», επιχείρησε μια συνέχεια αλλά και καινοτομία σε σχέση με την κλασική έννοια της φιλανθρωπίας. Στήριξε, δηλαδή, όσους είχαν ανάγκη από εράνους, ιδιωτικές και συλλογικές δωρεές, έδωσε όμως στην οργάνωση και μια μορφή εθνικής επιχείρησης, ανάλογης με τον στρατιωτικό αγώνα στον οποίο ηγούταν ο βασιλιάς. Η συγκέντρωση των παιδιών από τον ΔΣΕ ονομάστηκε «παιδομάζωμα», ενώ από το παλάτι «παιδοφύλαγμα», σε μια προσπάθεια άσκησης προπαγάνδας και απαξίωσης του αντιπάλου ως εχθρού της πατρίδας.¹⁹⁴

¹⁹¹ Χασιώτης, *ό.π.*, σ. 338.

¹⁹² Όπως κατέδειξε μία σημαντική μελέτη της ελληνικής κοινωνικής ιστορίας, ο αντικομμουνισμός υποστηρίχθηκε μέσα από οργανώσεις, των οποίων τα μέλη έπρεπε να «εμφορούνται υπό εθνικιστικών φρονημάτων». Με τη δράση τους, οι φορείς αυτοί ήλεγχαν τα φρονήματα των πολιτών, υποσκελίζοντας τον ρόλο των δημοσίων αρχών, βλ. Βασίλης Κ. Γούναρης, *Εγνωσμένων κοινωνικών φρονημάτων. Κοινωνικές και άλλες όψεις του αντικομμουνισμού στη Μακεδονία του Εμφυλίου Πολέμου*, Εκδόσεις Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2005, σσ. 71-73.

¹⁹³ Ανδρέου, Ηλιάδου, Μπέτσας, *ό.π.*, σ. 2.

¹⁹⁴ Χασιώτης, *ό.π.*, σ. 324.

Η παρούσα έρευνα επικεντρώθηκε στην παιδική προστασία και στα προγράμματα που έλαβαν χώρα στο νομό Αιτωλοακαρνανίας. Αρχικά, παρουσιάστηκαν οι ελληνικές ιδιωτικές οργανώσεις, η εκκλησία και το παλάτι με τη Βασιλική Πρόνοια και τις δομές τους στο νομό. Συγκεκριμένα, αξιοποιήθηκαν στοιχεία που σώζονται για την Παιδόπολη Αγρινίου, ίδρυμα για το οποίο είναι γνωστά ελάχιστα, καθώς το μεγαλύτερο μέρος του αρχείου του καταστράφηκε και στη συνέχεια περιέπεσε στη λήθη, όπως όλα εκείνα που είχαν «πλευρές οδυνηρές και δυσάρεστες, για τις οποίες, με το πέρασμα του χρόνου, κανείς πια δεν αισθάνεται άνετα και περήφανος».¹⁹⁵ Επιπλέον, μελετήθηκαν ιδρύματα της ιδιωτικής πρωτοβουλίας εκ μέρους της εκκλησίας κατά κύριο λόγο, η δράση των οποίων θεωρήθηκε αναγκαία και απαραίτητη από την ελληνική πολιτεία. Η απουσία του κράτους σε αυτούς τους τομείς ήταν εμφανής, όπως και οι μεγάλες ανάγκες του νομού μετά τη λήξη του Εμφυλίου Πολέμου. Επρόκειτο άλλωστε για νομό, που βρέθηκε στο κέντρο σημαντικών γεγονότων καθ' όλη τη διάρκεια του Εμφυλίου.

Το αρχειακό υλικό που μελετήθηκε και στήριξε ερευνητικά στη μεγαλύτερη έκταση την ανά χείρας εργασία, αφορούσε την Οργάνωση εκείνη που δραστηριοποιήθηκε στην Ελλάδα μεταπολεμικά και ειδικότερα στο Αγρίνιο, γνωστή ως «Αμερικανική Περίθαλψη Πολεμοπαθών Παιδιών». Επρόκειτο για Οργάνωση που συνέβαλε σημαντικά στην επίλυση των οικονομικών και κοινωνικών προβλημάτων αρκετών οικογενειών, αφού με τη χρηματική αρωγή των θετών γονέων πολλά παιδιά κατάφεραν να συνεχίσουν τις σπουδές τους και να αυτονομηθούν στην πορεία οικονομικά. Για τους ανθρώπους που ανέλαβαν τον ρόλο του θετού γονέα, το πρόγραμμα τους έδωσε τη δυνατότητα να επιτελέσουν φιλανθρωπικό έργο και να στηρίξουν οικονομικά και ψυχικά τα παιδιά που είχαν ανάγκη. Από αυτή τη σκοπιά, το πρόγραμμα κάλυψε ένα μεγάλο κενό που είχε δημιουργηθεί αναφορικά με την περίθαλψη παιδιών που την είχαν άμεσα ανάγκη και που η παροχή κοινωνικής πρόνοιας του κράτους αδυνατούσε για διάφορους λόγους να καλύψει.

Καταμετρήθηκαν και μελετήθηκαν για το χρονικό διάστημα 1958 έως 1968 εκατόν εβδομήντα πέντε φάκελοι παιδιών, εκ των οποίων οι εκατόν είκοσι οκτώ αφορούσαν παιδιά που εντάχθηκαν στο πρόγραμμα, ενώ σαράντα επτά ανήκαν σε παιδιά που απορρίφθηκαν από αυτό. Από το περιεχόμενο των φακέλων προέκυψαν και αναλύθηκαν πληροφορίες για τον μηχανισμό ένταξης ενός παιδιού στο πρόγραμμα, την οικονομική και την κοινωνική ζωή των οικογενειών, τη δομή και το μέγεθός τους, τους τομείς απασχόλησης των γονέων, καθώς και

¹⁹⁵ Φίλιππος Ηλιού, *Ψηφίδες ιστορίας και πολιτικής του εικοστού αιώνα*, Εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2007, σσ. 295-306.

το μορφωτικό τους επίπεδο. Ιδιαίτερα σημαντικές ήταν οι αιτίες ένταξης και απόρριψης των παιδιών από το πρόγραμμα, αφού συνέβαλαν στην κατανόηση της λειτουργίας του. Αναφορικά με ορισμένα ποιοτικά χαρακτηριστικά, που προέκυψαν από την επεξεργασία των εγγράφων για την ένταξη ενός παιδιού στο πρόγραμμα, η πλειοψηφία των παιδιών ήταν κάτοικοι ορεινών και πεδινών περιοχών της υπαίθρου, μέλη πολυμελών οικογενειών, σε άσχημη οικονομική κατάσταση και στις περισσότερες περιπτώσεις η υγεία του ενός ή και των δύο γονέων ήταν κακή. Παράλληλα, η συμμετοχή και ο ρόλος του πατέρα στα γεγονότα του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και του Εμφυλίου φάνηκε να καθορίζει τη συμμετοχή αυτού και μελών της οικογένειάς του στην προνοιακή πολιτική του μετεμφυλιακού κράτους.

Η ανάλυση της αλληλογραφίας μεταξύ θετών παιδιών και γονέων παρείχε πληροφορίες τόσο για την καταγωγή και την επαγγελματική ιδιότητα των θετών γονέων, όσο και γενικότερα στοιχεία για την ζωή της Ελλάδας και των ΗΠΑ. Η πολιτική, η οικονομία, η εκπαίδευση και ζητήματα κοινωνικού ενδιαφέροντος αναπαράγονταν μέσω των επιστολών σε μια φόρμα επικοινωνίας πανομοιότυπη για τους αποστολείς και για τους παραλήπτες και επιβεβλημένη από την Οργάνωση. Ωστόσο, η συγκεκριμένη φόρμα επικοινωνίας των θετών γονέων με τα παιδιά, με τα περιορισμένα θέματα και την τακτική επαλήθευση των όσων λέγονταν από τους αρμόδιους φορείς, ήγειρε ζητήματα λογοκρισίας και περιορισμού της ελεύθερης έκφρασης. Η παροχή κοινωνικής πρόνοιας συνδέθηκε άμεσα με την οικονομική πολιτική που ασκούταν, γεγονός που αποτυπωνόταν μέσω των επιστολών. Επομένως, μέσω της θεματολογίας τους, γινόταν διάχυση της αμερικανικής κουλτούρας, ενώ ήταν εμφανή τα αντικομμουνιστικά αισθήματα των θετών γονέων. Μπορεί να υποστηριχθεί, πως ο παρεμβατισμός της αμερικανικής πολιτικής ασκήθηκε και μέσω της Οργάνωσης, μιας και η επαφή που επετεύχθη μέσω του προγράμματος συνέβαλε στην μετάδοση πολιτισμικών στοιχείων και στην ενίσχυση της προσπάθειας για διαμόρφωση μιας διατλαντικής κοινότητας αξιών.¹⁹⁶

Από την άλλη πλευρά, η μελέτη του αρχειακού υλικού που αφορούσε τους απορριφθέντες λειτούργησε ενισχυτικά στην παραπάνω διαπίστωση. Παρά τις όποιες διακηρύξεις για παροχή παιδικής προστασίας σε όλα τα παιδιά, το κράτος έθεσε αποκλεισμούς σε παιδιά ανταρτών, πολιτών αριστερών φρονημάτων και συμμετεχόντων στον Εμφύλιο στο πλευρό των κομμουνιστών. Οι αιτίες απόρριψης της πλειοψηφίας τους με βάση

¹⁹⁶ Μπέτσας, *ό.π.*, σσ. 311-314.

τα οικονομικά και κοινωνικά κριτήρια αποκλεισμού τους, δεν θα μπορούσαν να θεωρηθούν ικανοποιητικά σε μια κοινωνία που βρισκόταν σε κατάσταση διαρκούς φτώχειας.

Επομένως, το ελληνικό κράτος από το τέλος του Εμφυλίου έως τη δεκαετία του '60 που εξετάστηκε, ασχολήθηκε «υπολειμματικά» με την προστασία και την περίθαλψη των παιδιών στο νομό Αιτωλοακαρνανίας. Το πρόγραμμα «Αμερικανική Περίθαλψη Πολεμοπαθών Παιδιών» κάλυψε τις περισσότερες περιοχές που βρίσκονταν σε ανάγκη, περιορίζοντας όμως τους δικαιούχους. Ακόμα και στον τομέα της παιδικής πρόνοιας, το ελληνικό κράτος δεν θέλησε και δεν κατάφερε να παρέχει σε όλα τα παιδιά καθολική προστασία. Ο απόηχος του Εμφυλίου κράτησε περισσότερα χρόνια από την τρίχρονη ένοπλη σύγκρουση διχάζοντας την κοινωνία και έχοντας αντίκτυπο στη ζωή των παιδιών.

ΠΗΓΕΣ

A. ΠΡΩΤΟΓΕΝΕΙΣ

Αρχεία

Γενικά Αρχεία του Κράτους, Κεντρική Υπηρεσία (ΓΑΚ Αθήνα), Αρχείο Τέως Βασιλικών Ανακτόρων

φάκ. Β.2.2.9.

Γενικά Αρχεία του Κράτους, Ν. Αιτ/νίας, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου (1958-1972)

φάκελοι 77, 78, 79, 80, 83.

Ψηφιακές Αρχειακές Βάσεις Δεδομένων

Γενικά Αρχεία του Κράτους, Ν. Αιτ/νίας, Διοικητικά Αρχεία, στο: <http://gak.ait.sch.gr/ArchCol/dioikitika.pdf>

Γενικά Αρχεία του Κράτους, Ν. Αιτ/νίας, Πρωτόκολλο Παράδοσης- Παραλαβής και Αδεια Καταστροφής Αρχειακού Υλικού.

Ψηφιακό αρχείο των Αρχείων Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας [ΑΣΚΙ, Αθήνα], Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος (1946-1949). Ιστορία και δράση του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας μέσα από τις συλλογές των ΑΣΚΙ, στο: http://62.103.28.111/ds/ds_archive.asp

Αρχείο ΚΚΕ, Δ.Σ.Ε.- Αρχηγείο Παρνασσίδας 1946-1947, στο: <http://arxeio.kke.gr/document/171>

B. ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΕΙΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

Αλιβιζάτος Νίκος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974*, μετάφρ. Σταυροπούλου Βενετία, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1995.

Ανδρέου Ανδρέας, Ηλιάδου Σοφία, Μπέτσας Ιωάννης, «Από το «παιδομάζωμα» στο βασιλικό «παιδοφύλαγμα»: μεταπολεμικές όψεις κοινωνικής δικαιοσύνης στις Βόρειες Επαρχίες της χώρας», *Εκπαίδευση και κοινωνική δικαιοσύνη*, Πρακτικά του 5^{ου} Συνεδρίου Ιστορίας της Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Πατρών, στο http://www.eriande.elemedu.upatras.gr/?section=985&language=el_GR

Βερβενιώτη Τασούλα, «Περί «Παιδομαζώματος» και «Παιδοφυλάγματος» ο λόγος ή τα παιδιά στη δίνη της εμφύλιας διαμάχης», Ευτυχία Βουτυρά, Βασίλης Κ. Δαλκαβούκης, Νίκος Α. Μαραντζίδης (επιμ.), *Το όπλο παρά πόδα. Οι πολιτικοί πρόσφυγες του ελληνικού εμφυλίου πολέμου στην Ανατολική Ευρώπη*, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 2005, σσ. 101-124.

Βερβενιώτη Τασούλα, «Το «εθνικό παιδοφύλαγμα» και ο Έρανος της βασίλισσας Φρειδερίκης (1947- 1950)». Δέσποινα Ι. Παπαδημητρίου, Σεραφείμ Ι. Σεφεριάδης (επιμ.), *Αθέατες όψεις της ιστορίας: κείμενα αφιερωμένα στον Γιάνη Γιανουλόπουλο*, Εκδόσεις Ασίνη, Αθήνα 2012, σσ. 259-276.

Βερβενιώτη Τασούλα, «Τόποι μνήμης και αμνησίας στην εμφυλιοπόλεμη Αιτωλοακαρνανία: Η Μεγάλη Παρασκευή, οι φυλακές «Κρυονερίου» και η Παιδόπολις «του Σωτήρος» Αγρινίου», στο: <http://www.epoxi.gr/memories45.htm>

Βερέμης Θάνος, Κολιόπουλος Σ. Ιωάννης, *Ελλάς, η σύγχρονη συνέχεια: Από το 1821 μέχρι σήμερα*. Εκδόσεις Καστανιώτης, Αθήνα 2006.

Βετσόπουλος Απόστολος, «Οικονομικές συνθήκες στην περίοδο της Κατοχής και του Εμφυλίου Πολέμου στην Αιτωλοακαρνανία», Κωνσταντίνα Μπάδα, Θανάσης Δ. Σφήκας (επιμ.), *Κατοχή-Αντίσταση-Εμφύλιος: Αιτωλοακαρνανία στη δεκαετία 1940-1950*, Εκδόσεις Παρασκήνιο, Αθήνα 2010, σσ. 101-120.

Βόγλης Πολυμέρης, «Η βία του πολέμου: Ελλάδα, 1941-194», Διεθνές Συνέδριο Πανεπιστημίου Αιγαίου με θέμα: «Θεωρήσεις του πολιτικού στην ελληνική κοινωνία: Απολογισμός και προοπτικές της έρευνας στην κοινωνική ανθρωπολογία και την ιστορία», Μυτιλήνη 2007 στο: <https://greekcivilwar.wordpress.com/2017/07/05/gcw-1392/>

Βόγλης Πολυμέρης, Μπουρνάζος Στρατής, «Στρατόπεδο Μακρονήσου 1947-1950», Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα: Ανασυγκρότηση-Εμφύλιος- Παλινόρθωση 1945-1952*, τόμ. δ', Εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2009, σσ. 51-81.

Βόγλης Πολυμέρης, «Ο Paul Porter και η Αμερικανική οικονομική Αποστολή στην Ελλάδα, 18 Ιανουαρίου-22 Μαρτίου 1947», *Μνήμων*, 27 (2005), σσ. 285-300.

Βούτσης Γεώργιος, *Παιδική Προστασία-Κοινωνικοί Λειτουργοί-Κοινωνική Εργασία*, Ανάτυπον εκ των «Αρχείων Υγιεινής», τχ. 7-8, Αθήνα 1960.

Γεωργίτσα Παπαδημητρακοπούλου Έλλη, *Παιδόπολις «Αγία Τριάς»*, αυτοέκδοση, Θεσσαλονίκη 2000.

Γενικό Επιτελείο Στρατού/Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, *Η περίοδος μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο (1945- 1955)*, στο: <http://www.army.gr/sites/default/files/main7d.pdf>

Γιώτσα Άρτεμις, «Δομή και λειτουργία της ελληνικής οικογένειας: Ομοιότητες και διαφορές με τη μορφή της οικογένειας σε άλλες χώρες», *Επιστημονική Επετηρίδα Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, τόμ. γ', Ιωάννινα 2004, σσ. 25-41.

Γούναρης Κ. Βασίλης, *Εγνωσμένων κοινωνικών φρονημάτων. Κοινωνικές και άλλες όψεις του αντικομμουνισμού στη Μακεδονία του Εμφυλίου Πολέμου*, Εκδόσεις Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2005.

Δημόπουλος Χ. Νικόλαος, *Ο συμμαχοπολέμος εις την Ναυπακτίαν*, α' έκδ., χ.τ.ε. 1959.

Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος [ΦΕΚ], 232/Α'/28 Σεπτεμβρίου 1949 και ΦΕΚ 63/Α'/22 Μαρτίου 1943.

Ηλιού Φίλιππος, *Ψηφίδες ιστορίας και πολιτικής του εικοστού αιώνα*, Εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2007.

Θεοχάρης Β. Αριστείδης, *Στη Στερεά Ελλάδα με το Δημοκρατικό Στρατό 1945-1949*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2002.

Καβάσιλας Ιωάννης, «Εξελίξεις εις την αμοιβήν εργασίας», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 4-5 (Εκδόσεις Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών, Απρίλιος- Σεπτέμβριος 1970), 189-201.

Καλλίνος (Αμάρμπεης) Θόδωρος, *Η απελευθέρωση του Αγρινίου*, Έκδοση Δήμου Αγρινίου, Αγρίνιο 1985.

Καλύβας Ν. Στάθης, Μαραντζίδης Νίκος, *Εμφύλια πάθη: 23 ερωτήσεις και απαντήσεις για τον εμφύλιο*, α' έκδ., Εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2015.

Καραθανάση Δέσποινα, *Τα παιδιά στη δίνη του Εμφυλίου Πολέμου*, στο: <http://ellinikosemfilios.blogspot.com/2013/11/blog-post.html>

Κατσούλης Α. Παναγιώτης, *1940-1950: Φωτεινές και σκοτεινές ημέρες στην περιοχή Μεσολογγίου*. Εκδόσεις Γραφικές Τέχνες Κασσαβέτης, Μεσολόγγι 2018.

Κετσέας Βενετσάνος, *ΕΔΕ γεγονότων Α. Προστοβάς, Θέρμου (23/1/1947), Υποστράτηγος Κετσέας/ 10 Ιαν. 1948* στο: <https://stratistoria.wordpress.com/1948/01/10/19480110-ketseas-edo-thermo/>

Κλιάφα Άρτεμις, «Η παιδική προστασία τη δεκαετία του '50 και η κριτική της ΕΔΑ», μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα 2016.

Κοτίνης Γ. Μπάμπης, *Η Ναυπακτία και η Ναύπακτος στην δεκαετία 1940-1950*. Ναύπακτος 2008.

Κωταντούλας Κ. Δημήτριος, *Οδοιπορικό τα χρόνια... εκείνα*, Αθήνα 2001.

Λυμπεράτος Μιχάλης, *Στα πρόθυρα του Εμφυλίου πολέμου. Κοινωνική πόλωση, Αριστερά και αστικός κόσμος στην μεταπολεμική Ελλάδα. Από τα Δεκεμβριανά στις εκλογές του 1946*, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2006.

Μαργαρίτης Γιώργος, *Ιστορία του ελληνικού εμφυλίου πολέμου, 1946-1949*, 2 τόμοι , γ' έκδ., Εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2001.

Close David, *Ελλάδα 1945-2004 (Πολιτική, κοινωνία, οικονομία)*, μετάφρ. Μερτίκας Γιώργος, Εκδόσεις Θύραθεν, Θεσσαλονίκη 2007.

Μπάδα Κωνσταντίνα, «Η ιστορία και η μνήμη των εκτελέσεων γυναικών στο Αγρίνιο», Κωνσταντίνα Μπάδα, Θανάσης Δ. Σφήκας (επιμ.), *Κατοχή-Αντίσταση-Εμφύλιος: Η Αιτωλοακαρνανία στη δεκαετία 1940-1950*. Εκδόσεις Παρασκήνιο, Αθήνα 2010, σσ. 449-476.

Μπακαδήμα Μαρία, «Αρχείο Συμβουλίου Νομιμοφροσύνης Νομαρχίας Αιτωλ/νίας», Επετηρίδα των Γενικών Αρχείων του Κράτους, Βιβλιοθήκη Γενικών Αρχείων του Κράτους, Αθήνα 1997, σσ. 360-368.

Μπαμπανάσης Στέργιος, «Η διαμόρφωση της φτώχειας στην Ελλάδα του 20^{ου} αιώνα (1900-1981)», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 42-43 (Εκδόσεις Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών, Μάιος-Δεκέμβριος 1981), 110-144.

Μπέτσας Γιάννης, «Η ελληνική εκπαίδευση και ο αμερικανικός παράγοντας στη μεταπολεμική περίοδο» Κατερίνα Δαλακούρα, Σοφία Χατζηστεφανίδου, Αντώνης Χουρδάκης (επιμ.), *Ιστοριογραφία της ελληνικής εκπαίδευσης: Επανεκτιμήσεις και προοπτικές*, Εκδόσεις Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Κρήτης, Ρέθυμνο 2015, σσ. 311-339.

Πούλου Ελένη, *Θολός βυθός*, στο http://odaimontislogotexnias.blogspot.com/2014/09/blog-post_14.html

Πολίτης Θεόδωρος, «Ομαδικές εκτελέσεις και απαγχονισμοί στο Αγρίνιο και την περιοχή του στα 1044», Κωνσταντίνα Μπάδα (επιμ.), *Η μνήμη του επαρχιακού αστικού τόπου και τοπίου: Το Αγρίνιο μέχρι τη δεκαετία του '60*, Εκδόσεις Μεταίχμιο/Δήμος Αγρινίου, Αθήνα 2003, σσ. 209-216.

Σβορώνος Νίκος Γ., *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, β' έκδ., Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 2007.

Τσέκου Κατερίνα, *Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες στην Ανατολική Ευρώπη, 1945-1989*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2013.

Χασιώτης Λουκιανός, *Τα παιδιά του εμφυλίου. Από την «κοινωνική πρόνοια» του Φράνκο στον «έρανο» της Φρειδερίκης (1936-1950)*, Εκδόσεις Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2013.

Ξενόγλωσση

Andreou A., Iliadou-Tachou S., Mpetsas I. *Frederica's Children or Marshall Plan's Kids? Students of the Royal Educational Institutions in Post-War Greece*, LAMBERT Academic Publishing, Saarbrücken 2012.

Arxiu Municipal de Sant Feliu de Guixols, *Langdon*, στο: <https://www.barcelona-metropolitan.com/features/action-man/>

Belk W. Russel, Soren Askegaard, Linda Scott, *Research in Consumer Behavior*, Emerald Group Publishing Limited, Bingley 2012.

Curti Merle, *American Philanthropy Abroad*, Routledge, Abingdon 2017.

Danforth M. Loring, Van Boeschoten Riki, *Children of the Greek Civil War: Refugees and the politics of memory*, University of Chicago Press, Chicago 2012.

Fieldston Sara, *Raising the World: Child Welfare in the American Century*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London, England 2015.

Jones Howard, *A New Kind of War: America's Global Strategy and the Truman Doctrine in Greece*. Oxford University Press, New York 1989.

Hogan Michael J, *The Marshall Plan: America, Britain, and the reconstruction of Western Europe, 1947-1952*, Cambridge University Press, Cambridge 1987.

National Information Bureau, *Foster Parents' Plan For War Children, Inc.*, στο: http://search.archives.jdc.org/multimedia/Documents/NY_AR_45-54/NY_AR45-54_Orgs/NY_AR45-54_00154/NY_AR45-54_00154_00611.pdf

Plan International, *It all started with a letter*, στο: <https://www.plan.ie/about-plan/history/>

Scott J. Wallach, *Only Paradoxes to Offer. French Feminists and the Rights of Man*, Harvard University Press, Cambridge 1996.

Van Steen Gonda, *Adoption, Memory, and Cold War Greece: Kid pro quo?*, University of Michigan, Michigan 2019.

University of Rhode Island Library, *Special Collections and Archives. Guide to the Records of Foster Parents Plan International, Volume 1 (1939-1994)*, στο: <https://webarchives.apps.uri.edu/xml/msg117-1.xml>

Watson Brad, Clarke Matthew, *Child Sponsorship: Exploring Pathways to a Brighter Future*, Palgrave Macmillan, London 2014.

Εφημερίδες

Ελευθερία (Αθήνα), 1948.

Η Ένωση, 1945.

Νεολόγος Πατρών, 1945.

Νεολόγος, 1948.

Παναιτωλική,

στο:

http://www.panaitoliki.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=5541:--l-r--1948&catid=57:2008-11-07-14-27-15&Itemid=118

Φωνή του Λαού (Αγρίνιο), 1946.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Ατομικός φάκελος παιδιών

(1959 - 1963)

DOSSIER

ΠΡΟΣΤΑΤΕΥΟΜΕΝΗ Σ. Ε. (6)

ΕΛΛΗΝΕΡΙΑ

από Βλάσιος

Οργάνωση:

Αρχείο 1989

1) Αναδιάρθρωση Ιουλίου 1960

2) Μάιος 1962

3) Αναδιάρθρωση Ιανουαρίου 1964

Διευκρίνιση Διαδικασίας και Υφιστάτων 1965

ΟΡΓΑΝΩΣΗ

ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΠΕΡΙΘΑΛΨΙΣ

ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 77, υποφάκ. 6: Προστατευόμενη Σ. Ε., (1959-1963), Άγιος Βλάσιος, Οργάνωση Αμερικανική Περίθαλψις.

ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΠΕΡΙΘΑΛΨΙΣ ΠΟΛΕΜΟΠΑΘΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ
FOSTER PARENTS' PLAN, INC.
ΒΑΣ. ΣΟΦΙΑΣ 9 - ΑΘΗΝΑΙ
ΤΗΛ. 615-060, 615-070

Κέντρον Κοιν. Πρόνοιας

Διεύθυνσις

Διευθυντής

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟΝ

(Δέον να υποβληθῆ χωριστά δια κάθε παιδί, μαζί με 4 φωτογραφίες και τὴν φωτογρ. πλάκα μεγέθους 6X9. Ἀποφεύγετε, εἰ δυνατόν, τὰς πλάκας ἐκ χάρτου. Πρέπει να ληφθῆ ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἡ ἔγκρισις τῆς περιπτώσεως θα ἐξαρτηθῆ τόσοσ ἀπὸ τὰς κατωτέρω πληροφορίας, ὅσον καὶ ἀπὸ τὴν φωτογραφίαν. Ἡ φωτογραφία τοῦ παιδιοῦ πρέπει να εἶναι ἐλκυστικὴ. Εἰς τὴν φωτογραφίαν, πρέπει να ἀπεικονίζετὰι τὸ παιδί ὀλόκληρον καὶ εἰς μίαν, ὅσον τὸ δυνατόν, φυσικὴν στάσιν. Πρέπει δὲ να φορῆ τὰ καθημερινὰ του ροῦχα). Τὸ ἐρωτηματολόγιον δέον να συμπληρωθῆ με κεφαλαία γράμματα.

- 1) Ἐπώνυμον:
- 2) Ὄνομα ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ
- 3) Ὑποκοριστικὸν (ἐὰν ἔχη) - ὄχι
- 4) Ἡλικία 12 ἔτων
- 5) Ἐθνικότης ΕΛΛΗΝΙΚΗ
- 6) Τόπος γεννήσεως ὡς
- 7) Θρησκείμα ΧΡΙΣΤΙΑΝ ΟΡΘΟΔΟΣΟΣ
- 8) Ἡμερομηνία γεννήσεως (μὴν, ἡμέρα, ἔτος) 11 ΑΠΡΙΛΙΟΝ 1947
- 9) Ὄνομα Σχολείου εἰς ὃ φοιτᾷ ΔΗΜΟΤΙΚΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ
- 10) Διεύθυνσις Σχολείου
- 11) Παροῦσα Διεύθυνσις τοῦ παιδιοῦ
- 12) Ὄνομα πατρὸς
- 13) Ἡλικία πατρὸς, μὴν καὶ ἔτος (ἐὰν εἶναι ἐν ζωῇ)
- 14) Ἐθνικότης πατρὸς ΕΛΛΗΝΙΚΗ
- 15) Ἡμερομηνία θανάτου (ἐὰν ἔχη ἀποθάνῃ) ΔΕΥΤΕΜΒΡΙΟΣ 1946
- 16) Ἐπάγγελμα πατρὸς ΑΓΡΟΤΗΣ
- 17) Σημερινὴ διεύθυνσις πατρὸς (ἐὰν εἶναι ἐν ζωῇ) -
- 18) Ὄνομα μητρὸς
- 19) Ἡλικία μητρὸς, μὴν καὶ ἔτος (ἐὰν εἶναι ἐν ζωῇ) ΜΑΡΤΙΟΣ 1912
- 20) Ἐπάγγελμα μητρὸς ΟΙΚΟΚΥΡΑ
- 21) Ἡμερομηνία θανάτου (ἐὰν ἔχη ἀποθάνῃ)
- 22) Σημερινὴ διεύθυνσις μητρὸς (ἐὰν εἶναι ἐν ζωῇ)
- 23) Τόπος προελεύσεως τῶν γονέων
- 24) Ὄνόματα ἀδελφῶν τοῦ παιδιοῦ, συγκατοικοῦντα μετ' αὐτοῦ:

Ὄνομα (ἐὰν εἶναι ἀβάπτιστον καθωρίσατε γένος)	Ἡμερομηνία γεννήσεως (μὴν καὶ ἔτος)	Ἐπάγγελμα ἢ εἶδος σχολείου καὶ τάξις	Ἀποδοχαί—ἢ κόστος σχολικῶν ἐξόδων μηνιαίως
<u>ΒΑΣΙΛΙΚΗ</u>	<u>ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 1945</u>	<u>ΟΙΚΟΚΥΡΑ</u>	<u>-</u>
.....
.....
.....

- 25) Ὄνόματα ἀδελφῶν τοῦ παιδιοῦ, ποὺ κατοικοῦν χωριστά: ὄχι.

Ὄνοματεπώνυμον	Ἡλικία	Διεύθυνσις	Σημειώσατε ἐὰν εἶναι ὑπανδροὶ ἢ ὄχι. Ἐὰν εἶναι ὑπανδροὶ πόσα παιδιὰ ἔχου ἐκαστος
.....
.....
.....
.....

ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχεῖο Κοινωνικῆς Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 77, υποφάκ. 6: Σ. Ε., Αμερικανικὴ Περίθαλψις Πολεμοπαθῶν Παιδιῶν, «Ερωτηματολόγιον», σελ. 1.

26) Συγγενείς (εκτός αδελφών) που συγκατοικούν μετ' αὐτοῦ:

Όνοματεπώνυμον	Ἡλικία	Βαθμὸς συγγενείας	Ἐπάγγελμα	Μηνιαία ἀποδοχαί
	43	ΘΕΙΑ	ΟΙΚΟΚΥΡΑ	-

27) Πάππος καὶ μᾶμμη, μὴ συγκατοικούντες μετὰ τοῦ παιδιοῦ:

Όνοματεπώνυμον	Ἡλικία	Διεύθυνσις	Ἐπάγγελμα
	89		ΣΥΝΤΑΞΙΟΥΧΟΣ ΓΕΡΕΝΣ.

28) Ἱστορικὸν τῆς ζωῆς τοῦ παιδιοῦ καὶ γενικώτεροι πληροφοροίαι περιλαμβάνουσαι:

α) Περιληπτικὴν ἐξιστόρησιν τῆς ζωῆς τοῦ παιδιοῦ, πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ πατρός του, ἢ πρὸ ἄλλων γεγονότων ἅτινα κατέστησαν ἀναγκαίαν τὴν παροχὴν βοήθειάς ὑπὸ τῆς Ὄργανώσεως.

Ἐγεννήθη 7 μῆνας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρός της (οὗτος ἐγεννήθη κατὰ τὴν ἀνώμαλον περίετον τοῦ συμφοριτοπολέμου ὑπὸ τρικραίων χωρ-κῆς καὶ ἀδικοφελούς καταδικασθέντος καὶ ~~ἀποβίου~~ ἀναρχικός. ἡμερ. 14-9-46). Κατὰ τὰ πρῶτα παιδικὰ ἔτη ἔζησεν ὑπὸ συνδικαίας δυσμενεστάτης στερηθείσα καὶ αὐτῶ τοῦ ἐπιουσιῶν. Εὐθὺς μετὰ τὴν γέννησίν της ἡ μητέρα της ἠδυνήσατο ἀπὸ χρόνιου ρευματισμοῦ μετὰ νεφρικοῦς παρὰύσεως τῶν ὀφθαλμῶν. Παρὰ τῆ δυσμενῆ συνθήκῃ ζωῆς ἀπὸ τῆς φοιτήσεώς της ἐλόσθησαν ἐπιπέσει ὀφθαλμοῦν. Μέχρι τῶ 9^{ου} ἔτους τῆς ηλικίας της ὄσα ἀσθενεῖς ἔζησεν ἐπεριβάλλον αὐτῶ καλῶν. Τελωταίως τῆ νοσηρία οὐκ ἔχουσα ἐπιπέσει ἢ νῆσαν οὐκ ἔχουσα.

β) Πῶς ζῆ ἡ οἰκογένεια σήμερον.

Ἡ οἰκογένεια στερητικὴ ἰδίαν πόρων ζωῆς. Ἡλικία φυσικῆ προστάτης ἡ μητέρα ἀσθενήσατο ἀπὸ ἔτων παραμυθία ἀνίκανος πρὸς ἐργασίαν. Εἰς τὴν οἰκογένειαν προσμισηθῆ ἡ ἀδελφὴ τῆς μητρός της καὶ ὀφθαλμῶ τὴν οὐκ ἔχουσα. Ἡ οἰκογένεια ζῆ μετὰ τὴν βοήθειαν τῶν συγγενῶν ἐπίσημοῦ καὶ αὐτῶν εἰς περιμετρικῶν οἰκονομικῶν δυνατοτήτων.

γ) Περιγραφή τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ τῆς οἰκίας τῶν καθὼς καὶ λεπτομερῆ περιγραφή τῶν ἐπιπέτων ἐκάστου δω-ματίου. Ἐὰν ἡ οἰκία εἶναι ἐπ' ἐνοικίῳ, ἀναφέρατε πόσον ἐνοικίον πληρῶνουν μηνιαίως.

Ἡ οἰκία εὐρίσθη τὰ τελευταῖα ἔτη τῆ νοσηρία τῶν συγγενῶν. Εἰς τὸ ἐσωτερικόν (2 μικρὰ δωμάτια καὶ μὴ κενδρῶν) εἶναι ἡμετεροῦ. Τὰ ἐν αὐτῇ ὑπάρχοντα ἐπιπέτα εἶναι: μὴ τροπέδα δύο κορμῶν, ἐν εὐδίῳ κρεβάτιον καὶ ἐν εὐστρατοῦς (ράξω). Πέραν τούτων σὺν ἄλλο ὑπάρχει. Εἰς τὸ ἐξωτερικόν ὑπάρχει μὴ πρόχυρις καλύψ δι' ἀπε-δμειωσιν εὐλίαν καὶ εἰς μικρῶ ὀφθαλμῶν. Ὁ χώρος τῆς αὐλῆς εἶναι διὰ πῆ-ριωρισμένη.

- δ) Αναφέρατε πάντα τα περιουσιακά στοιχεία (κτίματα, οικία, ζώα) τα οποία κατέχουν, Έστω και εάν δεν αποφέρουν εισόδημα ή εάν δεν καλλιεργούνται. Εάν αποφέρουν εισόδημα, αναφέρατε πόσον από το κάθε είδος. Εάν δεν αποφέρουν εισόδημα, εξηγήσατε τόν λόγον.

Από τας θανάσιον τας παρὰ τὴ μικρὰ περιουσία αποτελουμένη ἀπὸ 5 στρέμματα ἀρουριμαζίου καὶ 35 ἐλαιόδένδρων ἔσοδα ἐπ' ἐνοικίῃ ἀδελφῆ σπείρει 3 καὶ πλέον ἄρας μαυραὶ καὶ ἄρας. Τὰ κατ' ἔτος ἐπιτοκίονικα ἔσοδα δὲ ὑπερβαίνουν τὰς 30 ἐπ' ἐλαιὸν καὶ 100 ἐπ' ἄρας. Θυμῶν δὲ ὑπερβαίνει τὰς 7 ὀρνίθων.

Τ

- ε) Αναφέρατε λεπτομερῶς τὸ μηνιαῖον εισόδημα τῆς οικογενείας καὶ πόθεν προέχεται. Εξηγήσατε διατὶ μερικὰ μέλη τῆς οικογενείας δὲν ἐργάζονται.

Τὸ μηνιαῖον εἰσόδημα τῆς οἰκογενείας δὲν ὑπερβαίνει τὰς πεντακοσίας δραχμὰς καὶ τὰς πεντακοσίαις μόνον ἐν κοινῇ ἐξοχίῳ. Τὸ βάρος τῆς οἰκογενείας φέρει ὁ πατὴρ (καταξίαιος ἱερέως) καὶ ὁ ἀδελφὸς τῆς μικρῆς ἀμελῆς ἡ ἀγροίας. Ἡ μικρὴ ἀδελφὴ ἀπὸ ἑξῆς ἀπὸ κωματισμοῦ μετὰ νεκρικῆς παραλύσεως ἐν ἄρῳ εἶναι παντελῶς ἀνίκανος πρὸ ἔργασίαν.

- στ) Αναφέρατε τί εἶδους βοήθεια (εἰς χρήμα, τροφίμα, κλπ.) δίδεται εἰς τὴν οικογένειαν ἀπὸ ἄλλας πηγὰς, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν συγγενῶν.

Ὡς προαναφέρθη εἰς ἐσθίαν (παππῆ - δίδει) ἐν τῷ ὑπερβαίνει τῶν ἀποβιβάσεων τὰ ἔσοδα τῆς οἰκογενείας ἢ 500 δραχμ. ἐν τῷ γραφῶν κοινῶν πρῶτης δίδεται θανάσιον 100 δραχμ. μνηστικῶς.

- 29) Λεπτομερῆς περιγραφὴ τῆς ὑγιεινῆς καταστάσεως ἐκάστου μέλους τῆς οικογενείας τὸ ὅποιον τυχὸν ὑποφέρει ἀπὸ ὀρισμένην ἀσθένειαν καὶ ἐὰν ὑποβάλλεται εἰς θεραπείαν δωρεάν ἢ ἐπὶ πληρωμῇ.

Ἐν τῶν μετῶν τῆς οἰκογενείας ἡ μικρὴ ἀδελφὴ ἀπὸ 12 ἐτῶν πάσχει ἀπὸ κωματισμοῦ μετὰ νεκρικῆς παραλύσεως τῶν ἄρῶν. Κατ' ἔτος (Σεπ/Ὀκτ) μεταβαίνει ἐν ταμιατικῆν πύρην τῆς περιφέρειας διὰ λουτροθεραπείαν (τοῦ κέρου). Τὰ ἔσοδα πληρώνει ὁ ἀδελφὸς τῆς ἀμελῆς. - Ἡ θυγατρὴ βασιλικὴ πάσχει ἐξ ἀμυχθαλίδος διὰν ἐξοχίῳ καὶ χρῆματι καὶ χερσαρικῆς ἐλευθερίας.

- 30) Ἀτομικὰ χαρίσματα καὶ ιδιότητες, περιλαμβάνουσαι:

α) Σωματικὴν περιγραφὴν τοῦ παιδιοῦ.

Μικρὸν καὶ ἰσχνὸν πρόσωπον. Πόδας ἰσχνῆς εὐδαιμονίας ὄρατα τέμνα.

β) Ἄλλα ἰδιαιτέρα χαρακτηριστικὰ. Πυρρόωμος καὶ ἐπιθυμῶν. Ἐξαιρετικὴ ἐξοχίῳ πύρην, ἀριστὸν μνηστικῶν.

4 —

γ) Ὑγιεινὴ κατάσταση τοῦ παιδιοῦ καχυπηνία ἰσχυρά καὶ ἰσχυρά πρόωπα κατὰ τὰ ἄλλα ἔτη.

δ) Εἰς ποίαν τάξιν φοιτᾷ (*) καὶ τί πληρῶνι διὰ τὴν φοιτήσιν του;
φοιτᾷ ἐν τῇ Στ' τάξιν δημοτικῆς σχολείου Δωδεκῆ.
 *Εάν δὲν πηγαίνει σχολεῖον, ἐξηγήσατε τὸν λόγον. *Εάν ἡ ἡλικία δὲν συμφωνεῖ μὲ τὴν τάξιν του, ἐξηγήσατε τὸν λόγον

ε) Τί βαθμοὺς ἔλαβεν κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος; Ἄριστα (10).

ς) Ποῖα μαθήματα προτιμᾷ; φιλοσοφικό μαθηματικά - διηγήματα - ἱστορίαν - ποιήματα.

ζ) Τί παιγνίδια προτιμᾷ νὰ παῖξῃ; προσκή παιγνίδια γὰς ὑπαίθρου - κυνηγιό - χορὰ - ριμικιὰ παιγνίδια.

η) Ποῖαν ἀπασχόλησιν προτιμᾷ ὅταν δὲν ἔχῃ μαθήματα, (διάβασμα, σόφισμον, ἀγροτικὴς ἐργασίης κλπ.)
ἀγροτικὴ διάβασμα καὶ τὴν ζωγραφικὴν.

θ) Εἰς ποῖον ἐπάγγελμα ἔχει κλίσιν τὸ παιδί καὶ διατί;
ἔχει κλίσιν πρὸς φιλοσοφικὴν καὶ ζωγραφικὴν.

31) Γράψατε τὰ μέτρα τοῦ παιδιοῦ:
 *Ὑψος 1,35 μ. Στήθος 0,69 μ. Μέση 0,64 μ. Περιφέρεια 0,80 μ. Βάρος 25 κ.
 *Ἐπισυνάψατε σχεδιάγραμμα πέλματος τοῦ παιδιοῦ.
 *Ὄνομα Ἐξακριβωτοῦ (μὲ κεφαλαῖα)

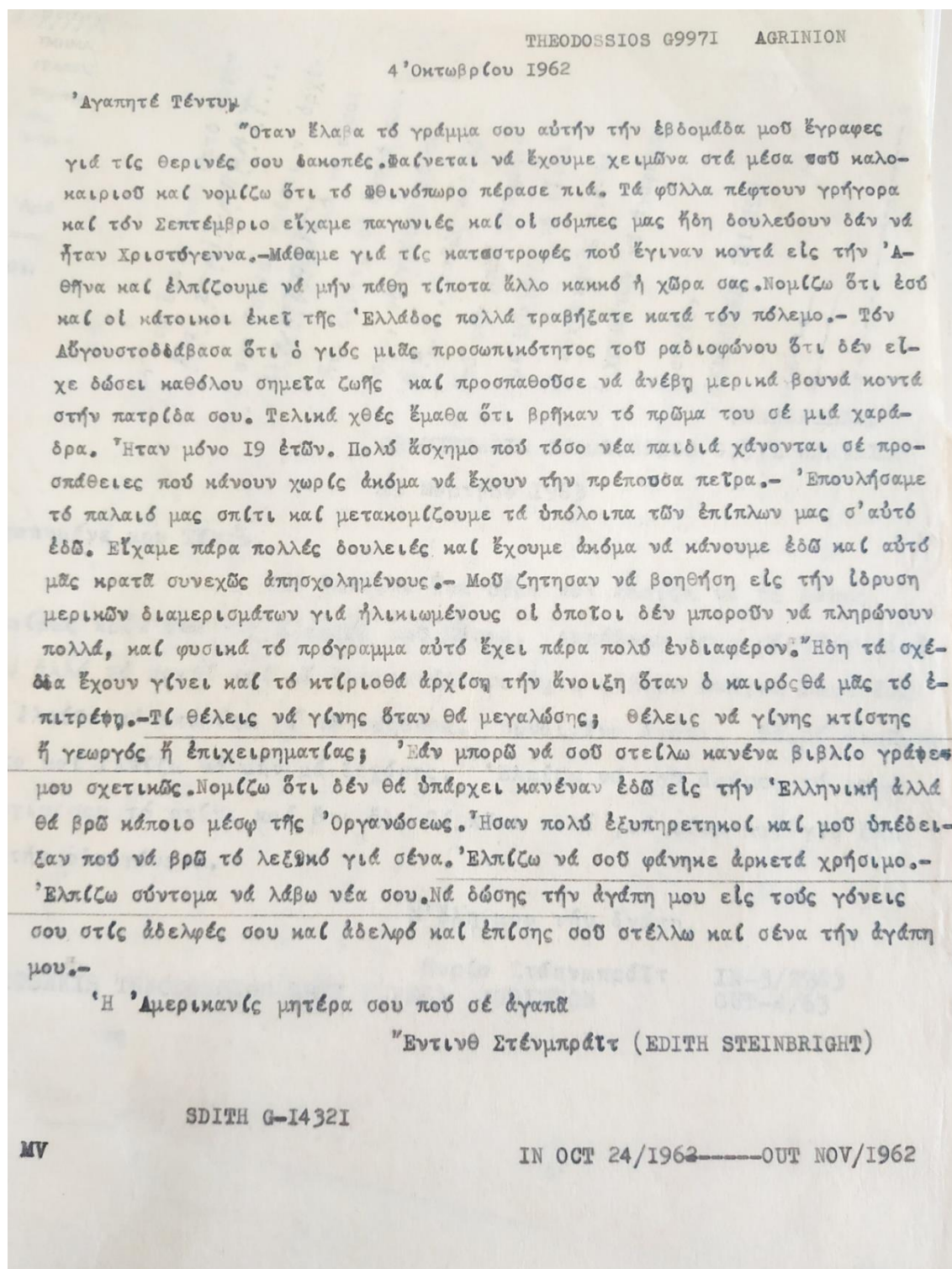
Ἐπισημειώσεις: Α) ΕΑΝ ΚΑΜΜΙΑ ΕΚ ΤΩΝ ΑΝΩΤΕΡΩ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ ΕΙΝΑΙ ΕΛΛΙΠΗΣ, ΤΟ ΠΑΙΔΙ ΔΕΝ ΘΑ ΓΙΝΗ ΔΕΚΤΟΝ ΕΙΣ ΤΗΝ ΟΡΓΑΝΩΣΙΝ.
 Β) ΚΡΑΤΗΣΑΤΕ ΑΝΤΙΓΡΑΦΟΝ ΤΟΥ ΠΑΡΟΝΤΟΣ ΔΙΑ ΤΟ ΑΡΧΕΙΟΝ ΣΑΣ — ΘΑ ΣΑΣ ΧΡΕΙΑΣΘΗ ΕΑΝ Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΙΣ ΑΥΤΗ ΕΓΚΡΙΘΗ.

Ἐπισημειώσεις: Α) ΕΑΝ Τὸ ἐρωτηματολόγιον αὐτὸ ὑποβληθῇ κατὰ τὸ θέρος, γράψατε εἰς ποίαν τάξιν θὰ φοιτήσῃ τὸ παιδί τὸ νέον σχολικόν ἔτος.

*Ὑπόδειγμα 3ον Ἰούλιος 1957.

ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχεῖο Κοινωνικῆς Πρόνοιας Αργινίου, (1958-1972), φάκ. 77, υποφάκ. 6: «Ερωτηματολόγιον», σελ. 4.

Γράμμα θετών γονέων

ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 78, υποφάκ. 17: Ε. Σ. προς Γ. Θ., Αγρίνιο, 4 Οκτωβρίου 1962.

Έντυπο επανεξακρίβωσης

ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΠΕΡΙΘΑΛΨΙΣ ΠΟΛΕΜΟΠΑΘΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ Κέντρον Κοιν. Πρόνοιας, Αθηνών
 ΛΕΩΦ. ΒΑΣ. ΣΟΦΙΑΣ 4 - ΑΘΗΝΑΙ Διευθυντής *Δημήτριος Μαρτσής*
 ΤΗΛ. 715.753 & 710.617

ΕΝΤΥΠΟΝ ΕΠΑΝΕΞΑΚΡΙΒΩΣΕΩΣ

ΠΑΡΑΚΑΛΟΥΜΕΝ ΟΠΩΣ ΚΡΑΤΗΣΕΤΕ ΕΝ ΑΝΤΙΓΡΑΦΟΝ ΤΗΣ ΠΑΡΟΥΣΗΣ
 ΕΠΑΝΕΞΑΚΡΙΒΩΣΕΩΣ ΕΙΣ ΤΑ ΑΡΧΕΙΑ ΣΑΣ, ΘΑ ΣΑΣ ΧΡΕΙΑΣΘΗ

1) Έπώνυμον παιδιοῦ.....
 2) Όνομα παιδιοῦ *Αλέξιος* Πότε εορτάζει; *21 Μαΐου*
 3) Ημερομηνία γεννήσεως (ἡμέρα, μὴν, ἔτος) *16-8-1956*
 4) Παροῦσα διεύθυνσις τοῦ παιδιοῦ.....
 5) Πρόσωπα συγκατοικοῦντα μετὰ τοῦ παιδιοῦ :

Όνομα	Ἡλικία (*) (μὴν καὶ ἔτος)	Συγγένεια	Ἐπάγγελμα
<i>Αλέξιος</i>	<i>21-1-1935</i>	<i>Πατέρας</i>	<i>Γενικός</i>
<i>Ανδρέας</i>	<i>15-3-1930</i>	<i>Μάτρως</i>	<i>Διακόνη (καθολική)</i>
<i>Μαρία</i>	<i>19-10-1954</i>	<i>Ἄδελφός</i>	<i>Σύμβουλος</i>
<i>Χρυσάνθη</i>	<i>1-4-1960</i>	<i>Ἄδελφός</i>	<i>αὐτῆς</i>
<i>Δημήτριος</i>	<i>26-4-1962</i>	<i>Ἄδελφός</i>	<i>αὐτῆς</i>

6) Ἀναφέρατε πάντα τὰ πρόσωπα τὰ ὁποῖα συνεκατοικοῦν μετὰ τοῦ παιδιοῦ κατὰ τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ὑπεβλήθη ἡμῖν τὸ ἀρχικὸν ἱστορικὸν ἢ ἡ προηγουμένη ἔκθεσις επανεξακρίβωσης καὶ τὰ ὁποῖα δὲν συγκατοικοῦν πλέον μετ' αὐτοῦ. Ἐξηγήσατε, χωριστὰ δι' ἕκαστον πρόσωπον διατὶ δὲν συγκατοικεῖ πλέον μετὸ παιδί.

ὄχι

7) Περιγράψατε λεπτομερῶς πᾶσαν τυχόν μεταβολὴν εἰς τὴν οἰκίαν ἢ τὴν ἐπίπλωσιν ἕκαστου δωματίου, ἐπισυμβᾶσαν ἀφ' ἧς εἶχεν ὑποβληθῆ τὸ ἱστορικὸν ἢ ἡ προηγουμένη επανεξακρίβωσις. Ἰδιαίτερος σημειώσατε πᾶσαν βελτίωσιν καὶ ἀναφέρατε πῶς ἐπραγματοποιήθησαν αἱ μεταβολαὶ αὗται, π.χ. μετὰ μηνιαῖα ἐπιδόματα τῆς Ὄργανώσεως, μετὰ χρηματικὰ δῶρα ἢ ἀτομικὰ δέματα, μετὰ ἔσοδα τῆς μητρὸς ἀπὸ τὴν ἐργασίαν της, μετὰ τὴν σύνταξιν τῆς οἰκογενείας κτλ.

ὄχι

(*) Ἐὰν ὑπάρχη διαφορὰ τις ἐν σχέσει μετὰ προηγουμένως ὑποβληθείσας πληροφορίας, ἐξηγήσατε τὸν λόγον.

ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β.Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχεῖο Κοινωνικῆς Πρόνοιας Αθηνῶν, (1958-1972), φάκ. 80, υποφάκ. 10: Κ. Κ., Αμερικανικὴ Περίθαλψις Πολεμοπαθῶν Παιδιῶν, «Έντυπο Επανεξακρίβωσης», Αθῆναι, σελ. 1.

8) α) 'Αναφέρατε εάν ή οικία εις την οποίαν κατοικεί ή οικογένεια τυγχάνη ιδιόκτητος. 'Εάν όχι, αναφέρατε τί μίσθωμα καταβάλλει ή οικογένεια κατά μήνα.

Όχι. Η οικογένεια έχει κατοικία διαμέριση στην περιοχή της οικογένειας που είναι ενοικιαζόμενη με μηνιαίο μίσθωμα 500 δραχμές.

β) 'Εάν από της υποβολής του ιστορικού ή της προηγούμενης επανεξακριβώσεως ή οικογένεια μετεκόμισεν, εξηγήσατε τούς λόγους.

Όχι. Ούτε μετακόμισε ούτε άλλαξε διεύθυνση.

9) 'Αναφέρατε εάν ή οικογένεια τυγχάνη ιδιοκτήτρια και άλλων οικιών και τότε τας απέκτησεν. 'Εάν αι οικία αύται έχουν εκμισθωθή, σημειώσατε τὸ μηνιαῖον μίσθωμα ὅπερ καταβάλλεται εις την οικογένειαν. 'Εάν δὲν ἔχουν εκμισθωθῆ, εξηγήσατε τούς λόγους.

Όχι.

10) 'Αναγράψατε πᾶσαν σύνταξιν και πᾶν ἐπίδομα ἄτινα λαμβάνει ή οικογένεια.

Πηγή τῆς συντάξεως ἢ τοῦ ἐπιδόματος	Πότε ἐχορηγήθησαν ταῦτα ἢ πότε ἠυξήθη ἢ ἠλαττώθη τὸ ποσὸν αὐτῶν	Ποσὸν εἰς ὃ ἀνέρχεται ἡ σύνταξις

11) 'Αναγράψατε πᾶσαν σύνταξιν ἢ ἐπίδομα λαμβανόμενα ἄλλοτε ὑπὸ τῆς οικογενείας, τὰ ὅποια ὅμως ή οικογένεια δὲν λαμβάνει πλέον. 'Αναφέρατε τὴν χρονολογίαν διακοπῆς τῆς συντάξεως ἢ ἐπιδόματος και εξηγήσατε τούς λόγους τῆς διακοπῆς ταύτης.

Όχι.

12) Συνολική κτηματική περιουσία τῆς οικογενείας

α) Καλλιεργούμενοι ἄγροϊ

'Αριθμὸς στρεμμάτων	'Εσοδεία παρελθόντος ἔτους (Εἶδος προϊόντων)	'Αξία ἐσοδείας παρελθόντος ἔτους ('Υπολογιζομένη κατά μήνα)
<i>εξοχία 8</i>	<i>ἔτος 750 αὐτῶν</i>	<i>2400 δραχμές 2' 300 παρελθόντος καὶ τοῦ αὐτοῦ ἔτους 1200</i>

β) 'Αναφέρατε ὀνομαστί ἅπαντα τὰ μέλη τῆς οικογενείας τὰ ἀσχολούμενα με τὴν καλλιέργειαν τῶν ὡς ἄνω ἄγρῶν. 'Αναφέρατε ὡσαύτως εάν ἄλλος τις καλλιεργῇ τούς ἄγρους και εξηγήσατε τούς λόγους.

Οὐδὲν ἄλλο.

γ) 'Αναφέρατε ἀριθμὸν στρεμμάτων ἄγρῶν ἀνηκόντων εις τὴν οικογένειαν και μὴ καλλιεργουμένων· εξηγήσατε τούς λόγους τῆς μὴ καλλιεργείας αὐτῶν.

Όχι.

δ) Αναφέρατε τὸν ἀριθμὸν τῶν εἰς τὴν οἰκογένειαν ἀνηκουσῶν ἀμπελών, ὡς καὶ τὴν ἀξίαν (ὑπολογιζομένην μηνιαίως) τῆς παραγωγῆς τοῦ παρελθόντος ἔτους

ὄχι

ε) Αναφέρατε τὸν ἀριθμὸν τῶν εἰς τὴν οἰκογένειαν ἀνηκόντων ἐλαιοδένδρων καὶ ὄπωροφόρων δένδρων, ὡς καὶ τὴν ἀξίαν (ὑπολογιζομένην μηνιαίως) τῆς παραγωγῆς τοῦ παρελθόντος ἔτους.

ὄχι

στ) Ἐὰν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ ἀρχικοῦ ἱστορικοῦ ἢ τῆς προηγουμένης ἐπανεξακριβώσεως ἡ οἰκογένεια ἠγόρασεν ἢ ἐπώλησεν ἀγρούς, ἀμπελούς ἢ δένδρα, ἐξηγήσατε τοὺς λόγους καὶ ἀναφέρατε πόσα ἠγοράσθησαν ἢ ἐπωλήθησαν καὶ ποῖα ἦτο ἡ τιμὴ τῆς ἀγορᾶς ἢ πωλῆσεως.

ὄχι

13) Αναφέρατε ἐὰν ἡ οἰκογένεια καλλιεργῇ κτήματα (στορέμματα ἀγρῶν, ἀμπελούς ἢ δένδρα) μὴ ἀνήκοντα εἰς αὐτήν. Αναφέρατε ἐὰν ἡ οἰκογένεια ἐνοικιάζῃ τὰ κτήματα ταῦτα καὶ τί μίσθωμα κατ'εἴδει. Σημειώσατε τὴν καθαρὰν ἀξίαν (ὑπολογιζομένην μηνιαίως) τῆς ἐσοδείας ἣν ἀπεκόμισεν ἐξ αὐτῶν ἡ οἰκογένεια κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος.

ὄχι

14) Ζῶα ἀνήκοντα εἰς τὴν οἰκογένειαν :

Ἀριθμὸς ζῶων	Εἶδος ζῶων	Χρῆσις αὐτῶν ὑπὸ τῆς οἰκογενείας	Μηνιαῖον εἰσόδημα τῆς οἰκογενείας ἐκ τῶν ζῶων ἢ τῶν προϊόντων αὐτῶν
1	γ. αἰετός	ἀρτοποιεῖται καὶ ἀπὸ τῆς οἰκογενείας	ὄχι

Ἐὰν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ ἀρχικοῦ ἱστορικοῦ ἢ τῆς προηγουμένης ἐπανεξακριβώσεως ἡ οἰκογένεια ἠγόρασεν ἢ ἐπώλησε ζῶα τινά, ἀναφέρατε πόσα ζῶα ἠγοράσθησαν ἢ ἐπωλήθησαν, διατὶ καὶ ἀντὶ ποίου τιμήματος (εἰς χρῆμα) ἢ ἄλλου ἀνταλλάγματος.

ὄχι

15) Ἐργαζόμενα μέλη τῆς οἰκογενείας :

Ὄνομα	Ἐπάγγελμα	Ποσὸν μηνιαίων ἐσόδων
Μαρούλα	ἐργασ. οἰκίας	100

16) 'Εάν η οικογένεια λαμβάνει βοήθειαν από συγγενείς εις είδος, αναφέρατε άξίαν. 'Εάν λαμβάνει εις χρῆμα, αναγράψατε πρσόν.

όχι

17) 'Εάν τὸ παιδί ἔχει ἀδελφόν/ἀδελφήν διαμένοντα εις ἄλλην πόλιν καὶ βοηθᾷ τὴν οικογένειάν του οικονομικῶς, αναφέρατε πρσόν μηνιαίως

όχι

18) Σπουδάζοντα μέλη τῆς οικογενείας: ('Εάν κανένα ἀπὸ τὰ ἀδέλφια τοῦ παιδιοῦ, διαμένει εις ἄλλην πόλιν, προκειμένου νὰ φοιτήσῃ εις σχολήν, αναφέρατε τί πρσόν καταβάλλει μηνιαίως δι' ἐνοίκιον καὶ διατροφήν).

*Ονομα	Εἶδος Σχολείου	Τάξις Σχολείου	Καταβαλλόμενα διδάκτρα μηνιαίως
<i>Κωνσταντίνος</i>	<i>Γυμνάσιον</i>	<i>Α' Γυμνασίου</i>	<i>Δεν δίνει</i>

19) Μέλη τῆς οικογενείας μὴ συμπεριλαμβανόμενα εις τὰς ὡς ἄνω ὑπ' ἀριθ. 15, 16, 17 καὶ 18 κατηγορίας.

*Ονομα	Ἐξηγήσατε διατί δὲν ἐργάζεται καὶ αναφέρατε πῶς ἀπασχολεῖται
--------	--

Πατριάρχης
Πατριάρχης
Πατριάρχης

ὁπλ. δ. δ. δ. δ. δ.
ὁπλ. δ. δ. δ. δ. δ.
ὁπλ. δ. δ. δ. δ. δ.

20) Αναφέρατε τὴν κατὰστάσιν υγείας ἐκάστου μέλους τῆς οικογενείας (πλὴν τοῦ παιδιοῦ). 'Εάν μέλος τι τῆς οικογενείας τυγχάνῃ ιατρικῆς περιθάλψεως, ἐξηγήσατε διατί, ποῖος καταβάλλει τὰ σχετικὰ ἔξοδα καὶ εις τί πρσόν ἀνέχογονται τὰ ἔξοδα ταῦτα.

ὁπλ. δ. δ. δ. δ. δ.
ὁπλ. δ. δ. δ. δ. δ.
ὁπλ. δ. δ. δ. δ. δ.

21) Αναφέρατε α) Εἶδος σχολείου εις ὃ φοιτᾷ τὸ παιδί (ἐὰν φοιτᾷ εις Γυμνάσιον ἢ Ἐπαγγελματικὴν Σχολήν, αναφέρατε ἔξοδα ἐνοικίου καὶ διατροφῆς).

β) Τάξιν εις τὸ σχολεῖον *Α' Γυμνασίου* Ἐὰν πληρώνη διδάκτρα καὶ πόσα;

φοιτᾷ Δεκεμβρ.

δ) 'Εάν τὸ παιδί δὲν φοιτᾷ εις τάξιν ἀνάλογον εις τὴν ἡλικίαν του, ἐξηγήσατε τοὺς λόγους' ἐὰν τὸ παιδί ἔμεινε στάσιμον, αναφέρατε πότε

φοιτᾷ *απριλίου*

ε) Βαθμὸν ἢ βαθμοὺς τοὺς ὁποίους ἔλαβε τὸ παιδί κατὰ τὸ προηγούμενον σχολικὸν ἔτος

ζ) Μαθήματα τὰ ὁποῖα προτιμᾷ τὸ παιδί

μαθηματ.

στ) 'Εάν τὸ παιδί δὲν φοιτᾷ εἰς σχολεῖον, ἐξηγήσατε τοὺς λόγους· ἀναφέρατε ἐπίσης (ἐὰν τὸ παιδί δὲν μαθαίνει καμμίαν τέχνην) πῶς ἀπασχολεῖται

φοιτᾷ μαθητῆς

η) 'Εὰν τὸ παιδί εἶναι μαθητευόμενος (- η), ἀναφέρατε ποίαν τέχνην μαθαίνει, ἐὰν πληρῶν διδάκτρα καὶ πόσα, ἐὰν λαμβάνη καμμίαν ἄλλην ἀμοιβὴν καὶ πόσην, ὡς καὶ πόσος χρόνος τοῦ ὑπολείπεται διὰ τὴν συμπλήρωση τῆν μαθητείας του καὶ νὰ ἀρχίσῃ νὰ κερδίζει χρήματα. 'Επίσης ἂν ἔχη ἔξοδα ἐνοικίου καὶ διατροφῆς.

φοιτᾷ ἐν σχολεῖο

θ) 'Εὰν τὸ παιδί φοιτᾷ εἰς σχολεῖον ἢ μαθαίνει τέχνην, ἀναφέρατε τί σχεδιάζει νὰ κάμῃ μετὰ τὸ τέλος τῶν σπουδῶν του ἢ τῆς μαθητείας του.

νὰ ἀποφοιτῇ ἐν σχολεῖο

22) 'Αναφέρατε τὴν κατάστασιν ὑγείας τοῦ παιδιοῦ καὶ σημειώσατε ἐὰν τυγχάνη ἰατρικῆς περιθάλψεως ἢ ἔχη ἀνάγκην αὐτῆς. 'Αναφέρατε ἐὰν τὸ παιδί εἶναι ὑποχρεωμένον νὰ πληρῶν διὰ τὴν ἰατρικὴν περίθαλψιν καὶ πόσον. 'Εὰν τὸ παιδί εἶναι ἄρρωστον, ἐπισυνάψατε πιστοποιητικὸν ἰατροῦ.

καρτῆ

23) 'Αναφέρατε μὲ τί ἀσχολεῖται ἢ μὲ τί θὰ ἤθελε νὰ ἀσχολῆται τὸ παιδί κατὰ τὰς ἐλευθέρων ὥρας του.

βασανιστὴς μὲ τὰς ἀκτινοβολίας

24) 'Εξηγήσατε λεπτομερῶς ποίαν ὠφέλειαν εἶχε τὸ παιδί ἐκ τῆς ὑπὸ τῆς 'Οργανώσεως παρεχομένης εἰς αὐτὸ βοήθειας. 'Αναφέρατε ἐὰν τὸ παιδί ἔχη ἀκόμη ἀνάγκην τῆς βοήθειας τῆς 'Οργανώσεως καὶ ἐπὶ πόσον χρονικὸν διάστημα.

ὡφελήθη ἀρκετὰ. Ἡ ἀνάγκη εἶναι ἐλαττωμένη ἀπὸ τὴν βοήθειαν τῆς ὁργανώσεως

25) Δώσατε τὰ κάτωθι μέτρα τοῦ παιδιοῦ:

Ὑψος	1,12
Στήθος	0,62
Μέση	0,57
Περιφέρεια	0,62
Βάρος	7,23

- 26) Ἐπισυναψατε φωτογραφίαν τοῦ παιδιοῦ εἰς 4 ἀντίτυπα, ὡς καὶ τὸ ἀρνητικόν. Ἐπὶ τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς ἐκάστου ἀντιτύπου τῆς φωτογραφίας ἀναγράψατε εὐαναγνώστως τὸ ὄνομα (ὄχι τὴν διεύθυνσιν) τοῦ παιδιοῦ. Ἀπαγορεύσατε εἰς τὸν φωτογράφον νὰ σφραγίσῃ τὰς φωτογραφίας μὲ τὸ ὄνομα καὶ διεύθυνσίν του. Μὴ ἀποστέλλετε ἀρνητικὰς ἐκ χάρτου, ὁσάκις τοῦτο εἶναι δυνατόν. Μὴ λησμονῆτε ὅτι ἐπὶ τῆ βάσει τῆς φωτογραφίας ταύτης καὶ τῆς ἐκθέσεως ἐπανεξακριβώσεως δ' ἀποφασίση ὁ Θετὸς Γονεὺς ἐὰν ἡ βοήθεια τὴν ὁποίαν παρέσχεν ἐβελτίωσε τὴν κατάστασιν καὶ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ παιδιοῦ καὶ ἐπομένως ἐὰν ἀξίζη τὸν κόπον νὰ τὴν συνεχίσῃ.

*Ὄνομα ἐξακριβωτοῦ (μὲ κεφαλαῖα γράμματα) ΤΡΙΣΤΕΠΗ

*Υπογραφή Ἐξακριβωτοῦ Μαργαρίτα Καραβία

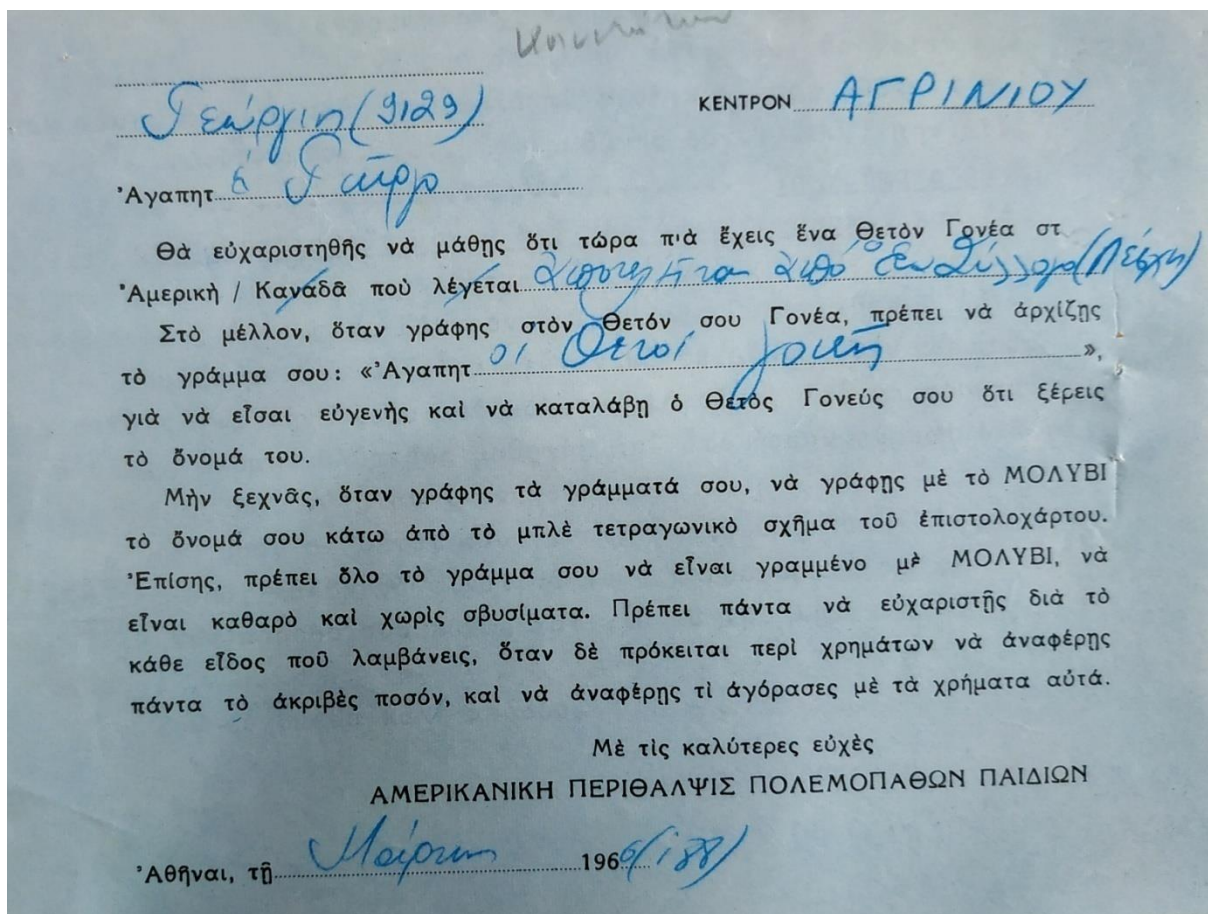
*Ἡμερομηνία 20-4-1967

ΠΑΡΑΚΑΛΟΥΜΕΝ ΝΑ ΣΗΜΕΙΩΣΕΤΕ ΟΤΙ ΕΙΣ ΠΑΣΑΝ ΠΕΡΙΠΤΩΣΙΝ, ΚΑΘ' ΗΝ ΥΠΟΒΑΛΕΤΕ ΝΥΝ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΣ ΑΝΤΙΦΑΤΙΚΑΣ ΠΡΟΣ ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΩΣ ΥΠΟΒΛΗΘΕΙΣΑΣ ΤΟΙΑΥΤΑΣ, ΘΑ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΕΞΗΓΗΤΕ ΤΟΥΣ ΛΟΓΟΥΣ ΤΗΣ ΑΝΤΙΦΑΣΕΩΣ.

ΕΙΣ ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΕΝΤΥΠΟΝ ΔΥΝΑΣΘΕ ΝΑ ΠΡΟΣΘΕΣΕΤΕ ΚΑΙ Ο,ΤΙΔΗΠΟΤΕ ΑΛΛΟ ΝΟΜΙΖΕΤΕ ΟΤΙ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΠΕΡΙΕΛΘΗ ΕΙΣ ΓΝΩΣΙΝ ΗΜΩΝ ἢ ΤΩΝ ΘΕΤΩΝ ΓΟΝΕΩΝ.

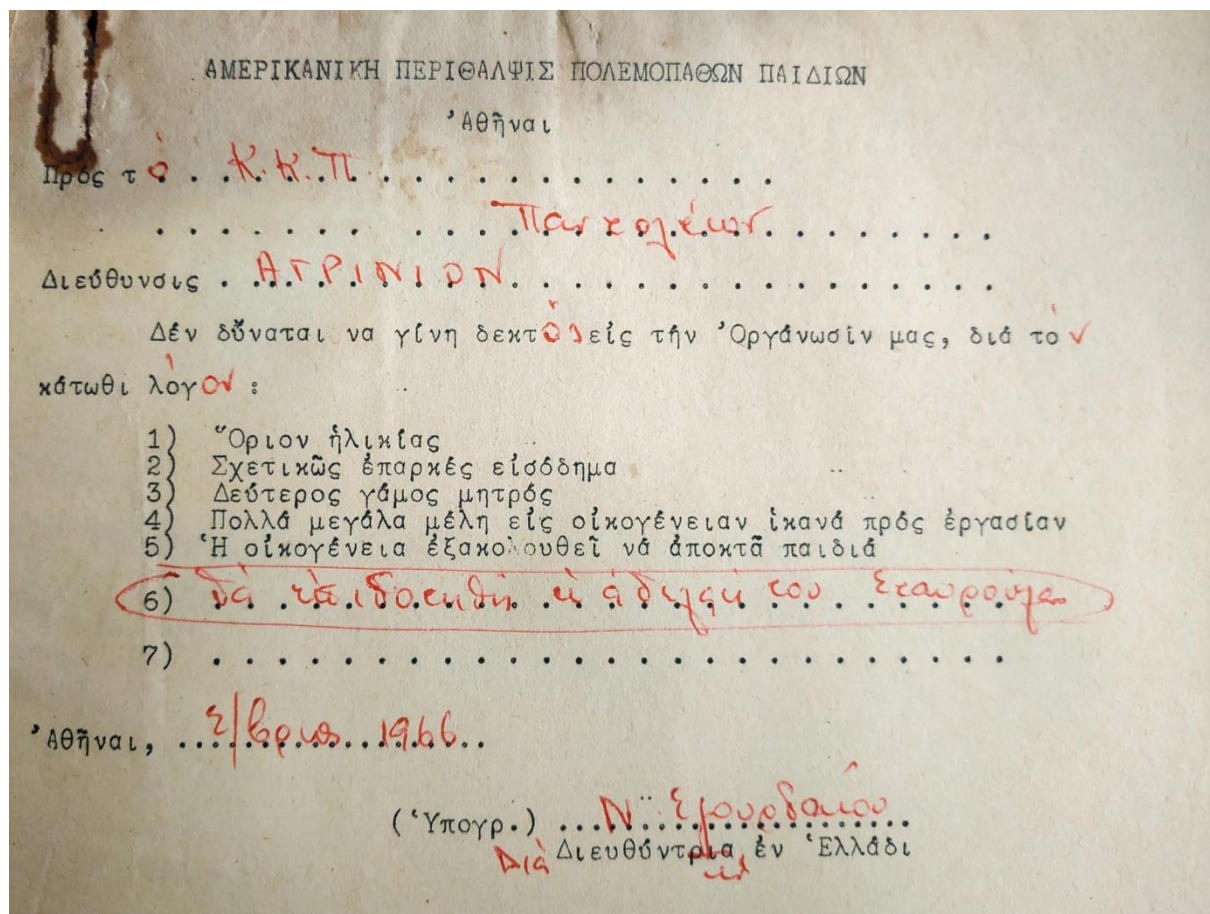
5
20.4.67

Επιστολή της Οργάνωσης

ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β. Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 77, υποφάκ. 28: Τ. Γ., Αμερικανική Περιθαλψις Πολεμοπαθών Παιδιών, Αγρίνιο, Μάρτιος 1966.

Επιστολή απόρριψης

ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Α.Β. Ε. 169, Α.Ε.Ε. ΔΙΟΙΚ. 17, Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου, (1958-1972), φάκ. 3, υποφάκ. 8: Π. Π., Αμερικανική Περίθαλψις Πολεμοπαθών Παιδιών, Αθήνα, Σεπτέμβριος 1966.

Ξένος Τύπος

“I have a son I've never seen”

"I have a son that I have never seen, whose language I do not speak and who does not understand mine.

NIKOLAOS

"Today, and every summer day, tourists from many lands throng the town of Delphi in Greece. They come to view those scenes made sacred through literature and history. Near this town lives my son Nikolaos.

"In my mind's eye I see him now, walking those well worn paths, climbing the craggy hills, attending the quaint old school. I see him visiting the old, battered, bullet-scarred church, talking with a humble priest. I see him going home to the tiny one-room house where he lives with his mother and sister. In my imagination I step through the door. I see the one hard bed, the crude table and bench, the battered box that serves as a chest and the makeshift stove. I count the ornaments of the place -- a crucifix, a picture of a Madonna, a few flowers in a tiny jug and love. The young mother works, when there is work, as a laborer on a nearby farm. The work is heavy and the hours are long. She is paid ten dollars a month. One fifty of this she pays for rent.

"There was a war. Remember? War took this child's father and made him my son. I am proud of him. His frequent letters in the characters of his own tongue are, when translated, the most beautiful literature I can read. I am proud of him.

"In our world today there are millions of boys and girls who through war and horror have lost one or both parents. These children know no real home. They never have enough to eat. They have no proper clothes. They share but little love. They have no medical attention. There is no provision for their education. They have no future as we understand that term.

"There is in our country an organization known as the Foster Parents' Plan. Through this plan you may adopt one of these children. You may make yourself responsible for the health and education of one of these little ones. You may become a father or a mother in reality. You may know the joy and satisfaction a child's letters bring. You can know that somewhere in the world a child's prayers, on your behalf, rise like sweet incense to the Infinite. And you can see in your own life how they are answered. You can write tonight to: Foster Parents' Plan."

FOSTER PARENT ROLAND PORTER

ΓΑΚ Αθηνών, Κεντρική Υπηρεσία, Αρχείο Τέως Βασιλικών Ανακτόρων, φάκ. 1192: R. P., «I have a son I've never seen».

ΓΑΚ Αθηνών, Κεντρική Υπηρεσία, Αρχείο Τέως Βασιλικών Ανακτόρων, φάκ. 1192: Foster Parents Plan, «Report», 1937-1957.